

EX PANNONIA 30

СТУДИЈЕ
АРХИВИСТИКА
ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ
ИЗ РАДА АРХИВА
ПРИКАЗИ

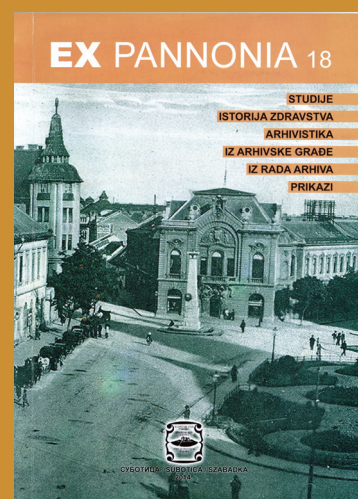
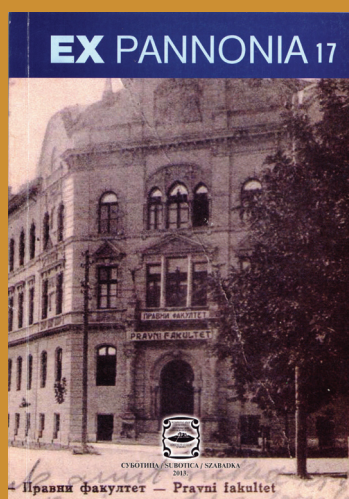
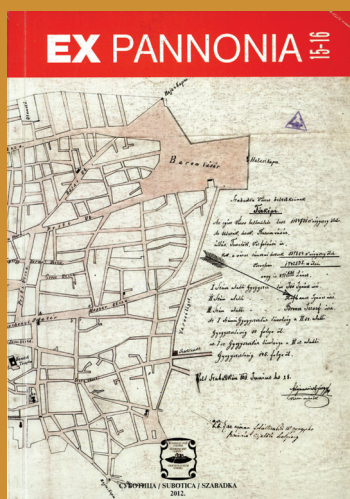
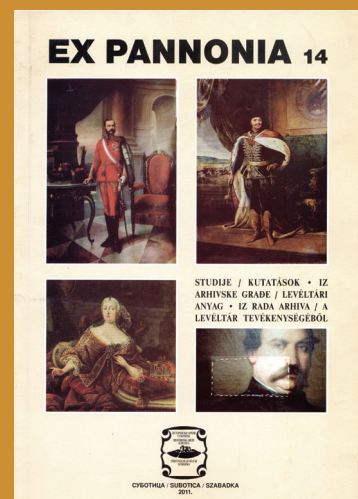
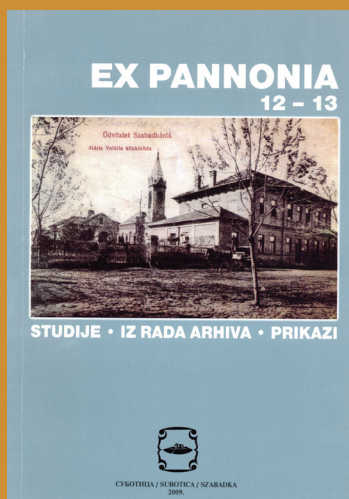
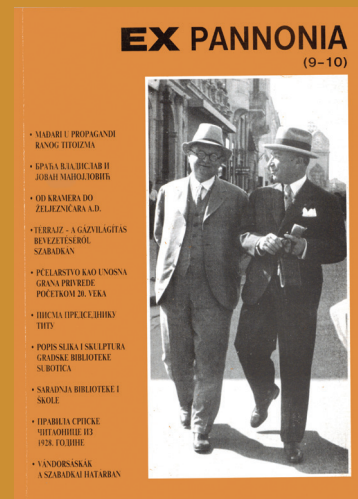
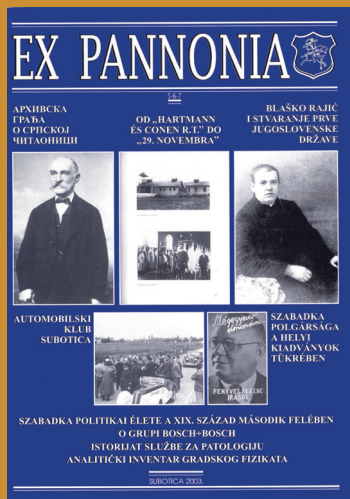
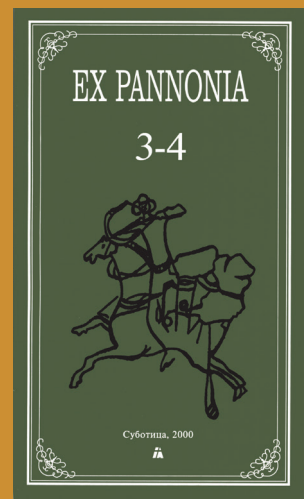
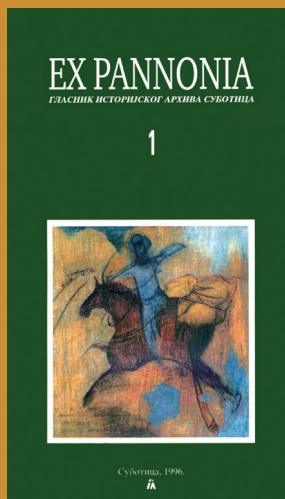
KUTATÁSOK
LEVÉLTÁRI ANYAG
ARCHIVISZTIKA
A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGBŐL
ISMERTETÉSEK

STUDIES
ARCHIVAL SCIENCE
FROM THE ARCHIVAL MATERIAL
ARCHIVAL ACTIVITIES
REVIEWS

СУБОТИЦА / SZABADKA / SUBOTICA

2026

EX PANNONIA

30

Суботица / Subotica / Szabadka
2026

У финансирању овог броја часописа учествовао је Град Суботица

EX PANNONIA

Број 30
Суботица 2026.

Издавач:
Историјски архив Суботица

Publisher:
The Historical Archives of Subotica

Главни и одговорни уредник:
Стеван Мачковић

Editor-in-chief:
Stevan Mačković

Уредник:
Дијана Бореновић

Editor:
Dijana Borenović

Редакција:
Стеван Мачковић, Татјана Сегединчев,
др Золтан Месарош, др Золтан Дежавари,
доц. др Борис Стојковски,
проф. др Светозар Бошков, Дејан Мркић

Editorial Board:
Stevan Mačković, Tatjana Segedinčev,
Zoltan Mesaroš PhD, Zoltan Devavari PhD,
Asst. Prof. Boris Stojkovski PhD,
Assoc. Prof. Svetozar Boškov PhD, Dejan Mrkić

Лектор за српски језик:
Дијана Бореновић

Copy Editor for Serbian:
Dijana Borenović

Лектор за мађарски:
Марта Мачковић

Copy Editor for Hungarian:
Marta Mačković

Превод сажетака на мађарски језик:
Золтан Месарош

Translation of Resumes in Hungarian:
Zoltan Mesaroš

Адреса редакције/Address: Trg slobode 1/III,
Телефон/Telephone: +381 (0)24 524-033

expannonia.suarhiv.co.rs
redakcija@suarhiv.co.rs
suarhiv.co.rs
info@suarhiv.co.rs

Часопис *Ex Pannonia* излази једном годишње

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ

Stevan Mačković	Otac, sin i sanatorijum, dva istaknuta lekara – dr Adolf Vilhajm (Wilhelm Adolf) i dr Mirko (Wilhelm Imre)	7
Акош Кубичковић	О топонимима Хајдујараш – Хајдуково /A Hajdújárás toponímáról/	16
Карло Славић	Из историје виноградарства и воћарства Суботичко-хоргошке пешчаре до 1941. године	20
Рихард Морваи Рац	Када је турул посматрао град / Amikor a turul kémlelte a várost/	31
Светлана Љубљанац, Сандра Радојчић	Приказ Закона о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године и његов значај за оснивање суботичке Адвокатске коморе (1875–1920), касније Адвокатске коморе за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду (1921–1929)	37

АРХИВИСТИКА

Татјана Сегединчев	Шта то архив не чува а требао би можда – проблематика вредновања архивске грађе у архивима	46
--------------------	--	----

ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Dejan Mrkić	Foto album Banja Luka – Subotica 1969.	54
-------------	--	----

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Emil Libman, Zorica Libman, Jasna Vasić	Prim. dr sc. med. Sente Marko, Otorinolaringolog, subspecijalista audiologije	59
---	---	----

ИНТЕРВЈУ

Смиљан Њагул,	Драгутин Карло Де Негри: Како се почела градити Суботица после Другог светског рата	67
---------------	---	----

ИЗ РАДА АРХИВА

Тамара Петковић	Летопис Историјског архива Суботица у 2025. години	76
Дијана Бореновић	Истраживачи, Читаоница и истраживачке теме	79

ПРИКАЗИ

Дејан Јакшић	Олгица Трбојевић, <i>Субалтерни суд за Тамишку, Торонталску и Крашовску жупанију – Темишвар (1787–1790)</i> , Аналитички инвентар, Архив Војводине, Нови Сад 2024, електронско издање, 240 стр.	87
Rihard Morvai Rac	Kada grad progovori – Subotičke priče (ne samo Subotičanima) Dražen Prčić, Dejan Mrkić–Lansky, <i>Subotica 2 autora</i> , Minerva, Subotica, 2025, 195 str.	89
Zoltan Mesaroš	Britanski intelektualci i stvaranje Jugoslavije Patrik Sege (Szeghő Patrik), Šampioni mira – Južnoslovenski britanski lobi i podela Austrougarske (<i>A béke bajnokai – Adélszlávbarát brit lobbí és Ausztria–Magyarország feldarabolása</i>), MCC Press, 2024, 328 str.	91
Rihard Morvai Rac	Zaštitari – od malih nogu! Neda Džamić, Nela Tonković, <i>Moja omiljena ulica - Korzo u Subotici</i> , Међуопштински завод за заштиту spomenika kulture Subotica, Subotica, 2025, 39 str.	96

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ		98
---------------------	--	----

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА		99
----------------------	--	----

TARTALOM

KUTATÁSOK

Mačković Stevan	Apa, fiú és a szanatórium: két kiváló szabadkai orvos – dr. Wilhelm Adolf és dr. Wilhelm Imre (Mirko)	7
Kubičković Ákos	A Hajdújárás toponímáról	16
Slavić Karlo	A Szabadka-horgosi homokvidék szőlő- és gyümölcsstermesztésének története 1941-ig	20
Morvai-Rácz Richárd	Amikor a turul kémlelte a várost	31
Ljubljanac Svetlana, Radojčić Sandra	Az ügyvédségről szóló törvény ismertetése – az 1874. évi XXXIV. törvény-cikk és annak jelentősége a Szabadkai Ügyvédi Kamara (1875–1920), majd a későbbi Újvidéki Bánáti, Bácskai és Baranyai Ügyvédi Kamara (1921–1929) megalapításában	37

ARCHIVISZTIKA

Segedinčev Tatjana	Amit az archívum nem őriz, pedig talán kellene – Az archívumi anyag értékelésének és őrzésének problematikája	46
--------------------	---	----

LEVÉLTÁRI ANYAG

Mrkić Dejan	Fotóalbum Banja Luka – Szabadka 1969.	54
-------------	---------------------------------------	----

BIBLIOGRÁFIÁK

Libman Emil, Libman Zorica, Vasić Jasna	Főorvos, az orvostudományok doktora Sente Marko Fül-orr-gégész, az audiológia szubspecialistája	59
---	---	----

INTERJÚ

Njagul Smiljan	Dragutin Karlo De Negri: Hogyan kezdett épülni Szabadka a második világháború után	67
----------------	--	----

A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGÉBŐL

Petković Tamara	Szabadkai Történelmi Levéltár eseményei 2025-ban	76
Borenović Dijana	A kutatók, az olvasóterem és a kutatási témák	79

ISMERTETÉSEK

Jakšić Dejan	Olgica Trbojević, Temesi, Torontáli és Krassói Vármegyei Alárendelt Bíróság – Temesvár (1787–1790), Elemző leltár	87
Morvai-Rácz Richárd	Amikor a város megszólal – Szabadkai történetek (nem csak szabadkai-aknak), Dražen Prčić, Dejan Mrkić–Lansky, Szabadka 2 szerző	89
Meszáros Zoltan	Szeghő Patrik, A béke bajnokai – A délszlávbarát brit lobbi és Ausztria–Magyarország feldarabolása)	91
Morvai-Rácz Richárd	Műemlékvédők – kiskoruktól kezdve! Neda Džamić, Nela Tonković, A kedvenc utcám – A szabadkai Korzó	96

E SZÁM SZERZŐI		98
----------------	--	----

UTASÍTÁSOK MUNKATÁRSAINKNAK		99
-----------------------------	--	----

CONTENTS

STUDIES

Stevan Mačković	Father, son and the sanatorium, two distinguished doctors - Dr. Adolf Wilhelm (Wilhelm Adolf) and Dr. Mirko (Wilhelm Imre)	7
Ákos Kubičković	About the toponyms Hajdujaraš – Hajdukovo	16
Karlo Slavić	The history of grape and fruit growing in the Subotica-Horgoš sand region until 1941	20
Rihard Morvai Rac	When the Turul Watched Over the City	31
Svetlana Ljubljanač, Sandra Radojčić	Overview of the Law on Advocacy – Article XXXIV of 1874 and its significance for the establishment of the Subotica Bar Association (1875–1920), later the Bar Association for Banat, Bačka and Baranja in Novi Sad (1921–1929)	37

ARCHIVAL SCIENCE

Tatjana Segedinčev	What the archives doesn't hold but maybe should – The problem of evaluating archive material in archives	46
--------------------	--	----

FROM THE ARCHIVAL MATERIAL

Dejan Mrkić,	Photo album Banja Luka – Subotica 1969	54
--------------	--	----

BIBLIOGRAPHIES

Emil Libman, Zorica Libman, Jasna Vasić	Prim. Dr. Sci Med. Marko Sente Otorhinolaryngologist, Subspecialist in audiology	59
---	--	----

INTERVIEW

Smiljan Njagul	Dragutin Carlo De Negri: How Subotica Began to Be Built after World War II	67
----------------	--	----

ARCHIVES' ACTIVITIES

Tamara Petković	Chronicle of The Historical Archives of Subotica for the year 2025	76
Dijana Borenović	Researchers, the Reading room and research topics	79

REVIEWS

Dejan Jakšić	Review of the Analytical inventory: <i>Subalterni sud za Tamišku, Torontalsku i Krašovsku županiju – Temišvar (1787–1790)</i> , the digitized issue by Olgica Trbojević	87
Rihard Morvai Rac	Review of the book <i>Subotica 2 autora</i> by Dražen Prčić, Dejan Mrkić–Lansky	89
Zoltan Mesaroš	Review of the book Szeghő Patrik, <i>A béke bajnokai – Adélszlávbarát brit lobbi és Ausztria–Magyarország feldarabolása</i>	91
Rihard Morvai Rac	Review of the book <i>Moja omiljena ulica – Korzo u Subotici</i> by Neda Džamić, Nela Tonković	96

AUTHORS IN THIS ISSUE	98
-----------------------	----

INSTRUCTION TO PARTICIPANTS	99
-----------------------------	----

Otac, sin i sanatorijum, dva istaknuta lekara – dr Adolf Vilhajm (Wilheim Adolf) i dr Mirko (Wilheim Imre)

Sažetak: U radu se prate sudbine dva istaknuta pripadnika male subotičke jevrejske zajednice, lekara iz porodice Vilhajm, oca dr Adolfa i sina dr Mirka. Stopama uspešne duge i bogate karijere oca, oftalmologa i interniste, glavnog gradskog fizikusa, koji je dugo vršio dužnost upravnika javne bolnice, nastavio je sin, završivši medicinu, usavršavajući se kao hirurg. U novim društvenim okolnostima nakon 1918, Mirko se posvetio privatnoj inicijativi u lečenju bolesnika, podigavši Sanatorium Park, jednu od najmodernijih bolnica u čitavoj zemlji. Tragičnim spletom okolnosti, život mladog lekara je okončan njegovim samoubistvom, a samo zahvaljujući volji i kapitalu jevrejske zajednice, funkcija bolnice je nastavila da traje.

Ključne reči: Subotička jevrejska zajednica, lekari, sanatorijum Park, bolnica

Uvod

Tragična i znakovita je sudbina dva istaknuta lekara, oca i sina iz porodice Vilhajm (Wilheim), oca Adolfa i sina Imrea (Mirka). Oni su svojim životima, delima ali i smrću – samoubistvom sina, obeležili drugu polovinu XIX i prva tri desetleća XX veka u Subotici. Pripadali su jevrejskoj zajednici. Otac dr Adolf je tipični primer mladog intelektualca iz lekarskog staleža koji koristi puteve socijalnog uzdizanja u svom najproduktivnijem dobu. Postao je uspešan u svojoj struci, priznat kao lekar, šef gradske bolnice, ali istodobno i vrlo solidno situiran građanin. Malobrojna ali izuzetno uticajna jevrejska zajednica toga doba uspevala da je ostavi trajni pečat na život u gradu. Izgradnja novog bolničkog objekta 1897, sinagoge 1903, Gradske kuće i paličke Velike terase 1912. kruna su te uzlazne putanje koju su trasirali subotički Jevreji.

Na tim i takvim osnovama, druga generacija porodice Vilhajm a posebno sin Imre, dobili su visoke porodične standarde i ciljeve. U drugačijim širim ideološko državnim okvirima u kojima se Subotica

našla u vreme životnog i stručnog zenita dr Mirka Vilhajma, i nije bilo moguće dostići, prestići oca, no u nekima je uspeo: postao je vrhunski hirurg, sagradio je svoj sanatorijum, ali..

Otac

Dr Adolf Vilhajm (Wilheim Adolf) je bio bolnički lekar i upravnik Bolnice za očne bolesti.¹ Rođen je u jevrejskoj porodici u Segedinu (Szeged) 8.8.1853. a preminuo je u Subotici 11.9.1933. godine. Od 1875. do 1882. godine je subotički stanovnik. Stanovao je na adresi Senoina 20. Studirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beču (Wien). Posle diplomiranja odlazi 1877. godine da radi kao okružni lekar u Segvar (Szegvár). Tokom 1881. i 1882. godine boravio je na klinikama u Beču. Nakon toga se dolazi vraća u Suboticu krajem 1882. godine i do 1885. godine je bio privatni lekar sveukupne medicine pružajući pomoć iz domena opšte medicine, oftalmologije, hirurgije, akušerstva i otorinolaringologije. Međutim, sve se više opredeljuje izučavanju i lečenju očnih bolesti, koje su u to vreme, naročito trahom, bile veoma rasprostranjene u ovom delu zemlje. Tako se 1884. godine otvorila u Subotici posebna Bolnica za očne bolesti (szemkoroda) sa trideset bolesničkih kreveta u privatnoj, ali u to svrhu adaptiranoj kući, u blizini Vojne bolnice na Senjaku (Szénatér) – prostor gde su danas zgrade Vojvođanske banke i Opštinskog suda. Za prvog upravnika ove Bolnice imenovan je profesor Natan Fojer (Feuer Nathan 1844–1902), vojni lekar i profesor oftalmologije na Medicinskom fakultetu u Pešti. Već sledeće 1885. godine preuzima dr Adolf Vilhajm ovu dužnost na kojoj je bio do 1895. godine, kada je predložen za upravnika Gradske bolnice posle smrti dr Ignaca Vajsa. Bio je među onim lekarima u Subotici koji su se zalagali za izgradnju savremene bolnice paviljonskog tipa. Po završetku izgradnje nove bolnice izabran je za prvog upravnika 1897. godine i na toj dužnosti je ostao sve do odlaska u penziju 1919. godine. U skladu sa va-

¹ Dr Emil Libman, *Doprinos subotičkih lekara – Jevreja zdravstvenoj službi grada tokom XIX i XX veka*, Ex Pannonia br. 12-13, Subotica 2009, 33–42; Dr Emil Libman, prof. Ljiljana Čović, dr Maja Vučković, *Kratke biografije upravnika Opšte bolnice u Subotici (Sa saradnicima su tokom 175 godina razvijali bolničku službu. Vredni podaci o radu bolničke službe od 1841. do 2016. godine)*, Ex Pannonia br. 20, Subotica 2016, 45–56.

žećim Pravilnikom o radu bolnice vodio je dr Adolf Vilhajn i Odeljenje za očne bolesti i Pododeljenje za kožno-venerične bolesti.

O njegovom visokom društvenom status i do broj situiranosti svedoči i monumentalni objekat njegove porodične kuće u kojoj je danas smeštena Pošta. „Pred kraj 19. stoljeća kuća je došla u posjed dr Adolfa Vilhajma, tada glavnog gradskog liječnika u Subotici, i njegove supruge Etele Hiršenhauzer. On je 1894. godine predao molbu za izgradnju nove spratne kuće prema projektu Titusa Mačkovića. Iako projekt nije sačuvan, može se pretpostaviti da je kuća do današnjih dana sačuvala izvorni izgled. Već tada kuća je u potpunosti zatvarala sva tri ulična fronta, a zajedno s pomoćnim objektom koji se naslanjao na četvrtu rub parcele formirala je malo atrijumsko dvorište.“²

Nakon velikih državnih i društveno političkih promena, u potpuno novim okolnostima, on je početkom 1919. godine imao aferu sa novim vlastima, bio suspendovan, a protiv njega se vodila i disciplinska istraga, kako to piše gradonačelnik u konceptu dopisa Ministarstvu Unutrašnjih Dela: „...zbog silnih nepravilnosti koje su se pod njegovim vođstvom dešavale u bolnici, za koje je sa starateljem bolnice

zajedno odgovoran.“ Prilikom kontrole finansijskih knjiga bolnice 17.12.1918. godine uočen je niz nepravilnosti, uglavnom nepostojanje priznanica za kupljene namirnice i drugo, a za koje su bili odgovorni upravitelj i računovođa, te je zbog toga 28.12.1919. dr Vilhajn bio suspendovan.³ Još 19.1.1919. godine Vilhajn je potpisao dopis gradonačelniku u kojim moli isplatu 1500 m. platna koje je bolnica preuzela od veletrgovca Marka Stipića.⁴

No ostaju činjenice koje svedoče da je dr Adolf Vilhajn svojim radom i zalaganjem podigao sa svojim saradnicima stručni nivo rada bolničke i čitave zdravstvene službe u gradu. Uveo je ispunjavanje liste – formulara Istorija bolesti, Zapisnik o smrti bolesnika i osavremenio raniji Evidencioni list bolesnika. Borio se protiv konzervativnih shvatanja u tretiranju bolesnika i nastojao je da uvede nove metode i savremenije oblike rada. Zahtevao je da se bolesnici sa tuberkulozom pluća odvoje i leče u posebnim prostorijama tj. tražio je da se izgradi poseban paviljon za ove bolesnike. Zalagao se da se otvore ambulate u gradu i okolini za lečenje i kontrolu bolesnika sa trahomom. Uspeo je da bolnica 1914. godine dobije i rentgen-aparat. Učestvovao je aktivno u radu XXX jubilarnog naučnog sastanka lekara i prirodoslovaca Mađarske koji je održan avgusta 1899. godine u Subotici, kao i na IX sastanku mađarskih oftalmologa septembra 1913. godine u Budimpešti. Nakon penzije je 1923. godine je izabran za predsednika Udruženja koje je brinulo o radu Jevrejske bolnice otvorene iste 1923. godine u Subotici. Nastavio je da vodi privatnu praksu i kao penzioner, žalio se na visinu gradske takse za natpis⁵ gde ističe da je on u svojoj 74 godini kao „najstariji lekar u Vojvodini“. U njegovoj žalbi „platežnog naloga“ traži da on umesto 600 bude samo 150 dinara stoji: „Ja sam 74 god. star, bolešljiv čovek te isključivo živim od moje skromne penzije“.

Povodom 50-togodišnjice rada, njegov kolega dr Herman objavio je ovo: „Danas se navršava pedeset godina otkako je rektor Bečkog univerziteta uručio diplomu medicine jednom skromnom mladiću, koji je zatim krenuo da okuša sreću u životu. Taj mladić je danas sedamdesetčetvorogodišnji blagi starac, koji živi u tihom i poetskom miru Šenoine ulice, okružen procvetanim drvećem, i uporno nastavlja svoju dugotrajnu borbu sa starošću, koja nad njim još nije uspela da zavlada. Pre pedeset godina okačio je tablu sa natpisom ‘dr Adolf Vilhajn, lekar’, a od tada je sa neumornom savesnošću lečio i još uvek leči hiljade bolesnika. Koliko je ljudi za to vreme pregledao? Najmanje šezdeset do osamdeset hiljada. Od njih bi se mogao sastaviti čitav veliki grad ljudi koji su kod njega tražili i pronašli izlečenje zahvaljujući njegovom pouzdanom znanju. Današnja mlada generaci-

² <http://www.croinfo.rs/sucultus-news/arhitektura/najamna-palaca-dr-adolfa-vilhajma-danasnja-posta/> (pristup januar 2025).

³ Istorijski arhiv Subotica (dalje IASu), F. 47, 1114, Gr. 1737/1919. Zapisnik na 4 stranice je pisan mađarskim jezikom.

⁴ IASu, F. 47, 1116, Gr. 2245/1919.

⁵ To dokazuje da je imao „natpis“ odnosno firmu u kojoj je vršio lekarsku praksu.

⁶ IASu, F. 47, XXIV 61/927.

PARK SANATORIUM SUBOTICA

*Najmodernije snabdeveno lečilište u Vojvodini.
Sa odelenjima za porodilje, za hirurgiju, za ženske bolesti,
za unutarne bolesti, za dječane bolesti sa posebnim
odelenjem za diagnostiku, Rentgen, Diathermia, Quarz,
Hydrotherapia. – Slobodan izbor lekara. – Tako umereni
troškovi nege. – Posebne sobe i zajedničke dvorane. –
Članovima Merkur-a, okr. Ureda i ostalih društva za
potpomaganje u slučaju bolesti veliki popust!*

ja lekara teško da može ponoviti takav put. Nekada bolesnik nije gledao na lekara kao danas, a ni lekar nije gledao na bolesnika kao sada. U receptima tog vremena, pored leka, destilovane vode i dodatka za ukus, lekar je davao još nešto – malo ljubavi. Lekar je tada bio prijatelj, rođak, brat i pomagač bolesnika. Nije bio samo učen čovek već i predstavnik dobrote. Kada bi lekar došao kod bolesnika, to je bio gotovo svečani trenutak, praćen dubokim poštovanjem prema glasniku ozdravljenja. U tom duhu radio je dr Adolf Vilhajn i do danas je ostao isti čovek. Mudrost, dobrota, razumevanje tuđe nesreće i iskrena solidarnost sa drugima osnovne su osobine njegove ličnosti. I sam sam imao priliku da ga upoznam kao lekara. Video sam njegov bistar um koji je umeo da sa oštrom kritičnošću prosuđuje i u najzamršenijim okolnostima. Kod njega sam video mnogo toga što ne postoji u knjigama, što se može steći samo intuicijom i pravilnim posmatranjem. U glavi starog lekara nalazi se više iskustva nego u jednoj bolnici i više znanja nego u biblioteci. Ali to nije mrtvo znanje sa stranica knjiga, već živa nauka koja može stvarno da pomo-

gne bolesniku. Dr Adolf Vilhajn bio je dobar lekar pre pedeset godina i dobar je lekar i danas. Pratio je razvoj medicine, ali nikada slepo. Njegova izuzetna inteligencija omogućavala mu je da među mnogim novinama odabere ono što je zaista vredno. Nikada mu nije bilo kasno da uči, ali ništa nije prihvatao što njegov kritički um nije smatrao ispravnim. Današnja gradska bolnica izgrađena je prema njegovim smernicama, a u tu bolnicu odlazio je svakodnevno tokom četrdeset godina. Njegov pošteno obavljeni rad i danas blagosiljaju desetine hiljada nepoznatih ljudi kojima je vratio vid ili ih spasio od tifusa. Dr Vilhajn je istovremeno bio vrstan oftalmolog i internista, iako se danas jedva može savladati samo jedna od tih specijalnosti. Decenijama se borio protiv trahoma, operisao katarakte u vreme kada se u okolnim gradovima gotovo niko nije usuđivao na takve zahvate. U bezbrojnim epidemijama izlagao je sopstveni život opasnosti. Neprestano je jurio od jednog bolesnika do drugog, bez odmora, i tako je radio punih pedeset godina. Već u sedam ujutro kretao je među pacijente, zatim odlazio u bolnicu, pa se ponovo vraćao

Slika sanatorijuma, Zbirka fotografija iz Gradskog muzeja br. 26671

bolesnicima. Njegova radna sposobnost i izdržljivost bile su neverovatne. Njegov rad nije bio impresivan samo po količini već i po kvalitetu. Nije jurio za poslom zbog novca; naprotiv, posao je jurio njega. Nikada nije postao površan. Često sam ga viđao na konzilijumima kako sa izuzetnom pažnjom ispituje i najsitnije promene u plućima koje bi drugima promakle. Pacijent koji bi mu poverio svoj život osećao se sigurno. Kod njega nije bilo previda. Sve je primećivao, jer je pregledao pažljivo i temeljno. I u dubokoj starosti čuje srčane šumove jednako precizno kao nekada. Njegova dijagnostička tehnika ostala je sveža, pouzdana i nimalo nije izgubila na preciznosti. Sada mu dolaze univerziteta iz Beča i Beograda da odaju počast nekadašnjem studentu i uruče mu zlatnu diplomu povodom pedeset godina od sticanja doktorske titule. To će verovatno biti gotovo sva količina zlata kojom dr Adolf Vilhajm raspolaže, ali njemu to ne predstavlja problem. Da je postao advokat, bankar ili trgovac, danas bi bio bogataš. Kao lekar, ima približno isto koliko je imao kada je počinjao. Javnost se ne bavi mnogo duhovnim vrednostima i intelektualnim bogatstvom; više ceni materijalna dobra. Ipak, u ovom gradu postoje ljudi koji sa dubokim poštovanjem misle na njegovo plemenito, blago

i idealno lekarsko lice, koje je još davno učinio besmrtnim veliki pesnik Dezső Kosztolányi. Mi lekari prema njemu osećamo duboko i iskreno poštovanje i sačuvaćemo to osećanje zauvek. A pisac ovih redova ima poseban razlog za zahvalnost. Pre sedamnaest godina, kada se mastilo na njegovoj diplomi još nije bila osušila i kada je tek krenuo u život da okuša sreću, prvi čovek do koga ga je dovela sudbina bio je dr Adolf Vilhajm. Nikada nisam zažalio zbog tog susreta. Nikada neću zaboraviti njegovu podršku, iskrenu dobronamernost i pomoć bez trunke zavisti. „Vir integer scelerisque purus“ („Čovek čestit i čist od poroka“). Da Horacije već nije napisao te reči dostojne mermera, trebalo bi ih ponovo izmisliti za dr Adolfa Vilhajma. Pred svojim starim kolegom, koji već pedeset godina pošteno radi i časno živi, duboko se klanjam – pred zlatnom diplomom i još zlatnijom dušom. Dr Karolj Herman.”⁷

Sa suprugom Etelkom Hiršenhauzer (Hirschenhauzer) čerkom trgovca iz Sente Hermana Hiršenhauzera (Senta, 1865 – Aušvic, 1944)⁸ imao je četvoro dece. Najstariji je bio Imre (Mirko) (Subotica, 23.3.1886 – 19.9.1930) koji će nastaviti očevim stopama, baviti se medicinom i postati lekar – hirurg. U upisu u matičnu knjigu rođenih Jevrejske verske

⁷ Bácsmegyei Napló, 1927. június (28. évfolyam, 150-180. szám) 1927-06-05 / 154. szám

⁸ Vidi: Mirko Grlica, dr Antal Hegediš, Milan Dubajić, Lazar Merковиć, *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine*, Subotica 2000, 432. Upisana je kao Vilhajm rođ. Hiršenhauzer Etel supr. Adolfa, Mor, Hubert Marija, r. 1865. Senta, Jevrejka, bor. Subotica. Aušvic, 28.7.1944.

opštine⁹ kao adresa roditelja stoji VIII krug, Kossuth utca 28. Babica je bila Braun Terez a obrezivač (körülmetelő) nedelju dana po rođenju (30.3.1886) sam glavni rabin Kutna Mor (Kutna Mór).

Drugi sin je bio Eugen (Jenő), (Subotica, 22.9.1887 – Aušvic, 29.6.1944). On će postati advokat. U upisu u matičnu knjigu rođenih Jevrejske verske opštine¹⁰ kao adresa roditelja sad stoji IV krug, Bercsenyi utca 28. Babica je bila Braun Terez a obrezivač (nedelju dana po rođenju – 29.8.1887) sada nije glavni rabin Kutna Mor (Kutna Mór) koji je upisan kao kum, nego rabin Šamuel Klajn (Klein Samuel).

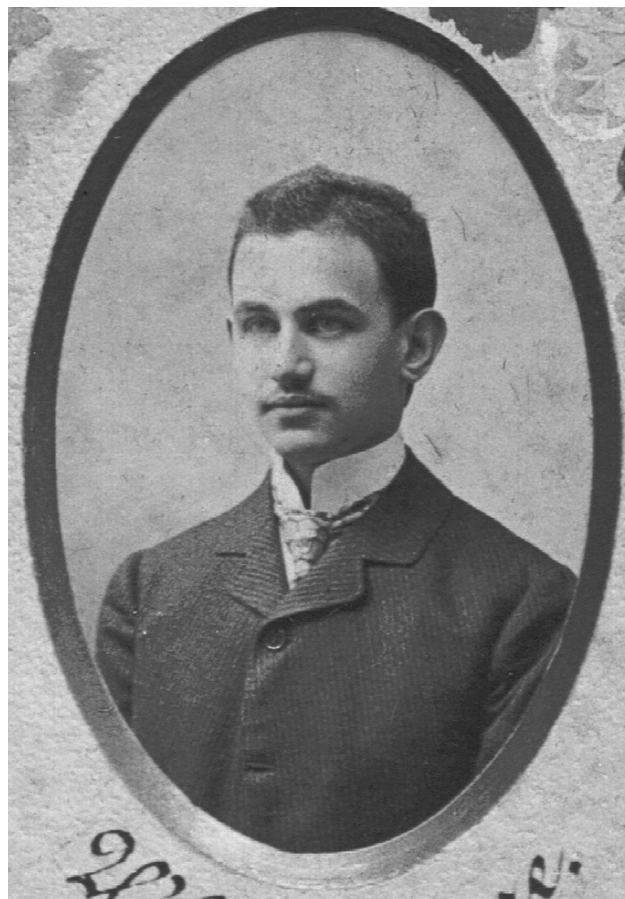
Jedna ćerka je bila Klara rođena u Subotici 28.7.1899. I ona je stradala u fašističkim logorima Aušvic ili Bergen Belzen. Bila je udata za industrijalca Sigmunda/Žigmond Kopa (Kopp Zsigmund) (Slavonski Brod, 1895 – Aušvic, 1944) koji je svoje angažovanje u privrednim vodama započeo u očevoj firmi,¹¹ da bi od tridesetih godina imao i nekoliko sopstvenih preduzetničkih akcija. Bio je rezervni artiljerijski kapetan I klase, i kao takav 1940. pozvan je na vojnu vežbu. Imali su još dva sina, Miroslava (Subotica, 1924 – ?) i Pavla (Subotica, 1929 – ?). Najmlađa ćerka je bila Mari (30.1.1892 – ?).

Sin

Imre Mirko Vilhajm je pohađao osnovnu i srednju školu u rodnom mestu a diplomirao na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Budimpešti (Budapest) 1909. godine. Odmah nakon toga radio je na klinikama u Debrecinu (1909–1910) i Budimpešti (1910–1918), tako je 1911. bio imenovan za „pomoćnu silu“ na Dolinger klinici u Budimpešti, zatim je 1913. radio u Bolnici „Szent István“. Od 15.9.1916. je mobilisan i radio kao vođa hirurgije u II bolnici Crvenog krsta, a zatim od kraja 15.11.1918. do kraja 1919. u sirotinjskoj bolnici u Budimpešti kao hirurg.

Vratio se u Suboticu 15.11.1919. godine, pa je otvorio privatnu ordinaciju i mali sanatorijum sa nekoliko bolesničkih kreveta (na adresi Paje Kujundžića 13, danas ulica Braće Radića). Zanimljivo da je u tom period imao spor sa susedom – kućevlasnikom Dragutinom Molcerom odnosno – štamparijom *Hir-lap*, u vlasništvu supruge dr Samuila Bošana (rođ. Milko), koja je od 1923. smeštena u dvorištu u ulici Paje Kujundžića 11. U sanatorijumu je imao uređenu operacionu salu i bolesničke sobe. No, zbog susedne štamparije, koja je proizvodila veliku buku, žalio se da nije u stanju obavljati složene operacije. Žalbu u njegovo ime podnosi njegov brat dr Eugen Vilhajm. „Ja, kao specijalni lečnik, koji se bavi veli-

kim ranarstvom po prilici dnevno obavljam velikih i teških operacija koje su u najvećem delu pogibeljne, naime operacije zadnivenih creva, urađene prema tekovini najmodernije nauke.“ Pored toga dr Imre je u subotičkoj Jevrejskoj bolnici od 1923. narednih pet godina radio kao hirurg. Početkom 1925. mu se dešava i porodična tragedija. Njegov supruga Štefanija Salai preminula je 14. januara u 33. godini života od posledica tuberkuloze.¹²

Nastavio je da se usavršava pa odlazi 15.8.1925. u Ameriku (Ročester) radi usvajanja najmodernijih hirurških metoda i proučavanja organizacije rada klinike braće Majo.¹³ Tamo je ostao do 1.11.1925. godine. Kao izvrsnom hirurgu, ponuđeno je mu je mesto u toj klinici ali se on ipak vraća u rodni kraj i svoja stečena iskustva primenjuje u privatnom i bolničkom radu u Subotici. Mladi uspešni lekar dr Mirko Vilhajm je imao velike planove. Želeo je da u Subotici izgradi moderni medicinski objekat. Trebao mu je odgovarajući plac za to. Pronašao ga je u VIII krugu u Antunovićevoj (danas Đ. Đakovića) ulici br. 21.¹⁴

⁹ IASu, F. 208, 55. 574.

¹⁰ IASu, F. 208, 55. 575.

¹¹ Vidi: Stevan Mačković, *Subotica na granici (13.11.1918 – 4.6.1920), grad i ljudi, beleške jednog arhiviste*, Subotica 2024, 451.

¹² IASu, F. 47, Gr. 44/926. Umrlica supruge dr Mirka Vilhajma.

¹³ <https://styletrack.ru/bs/kompyutery/leonard-berri-legendarnaya-klinika-meio-praktika-upravleniya.html> (pristup januara 2025).

¹⁴ Od Ernesta Lendvai kupio je u decembru 1928. godine parcelu od 351 kv. hvati.

Još pre toga Grad je 1926. doneo odluku o „davanju zemljišta od 180 kv. metara za izgradnju sanatorijuma dr Wilhelm Mirku“. A zauzvrat će nova ustanova primati godišnje 3 porodilje besplatno, a svi gradski činovnici i njihove obitelji će imati 30% popusta na lečenje. Uskoro je na toj lokaciji nikla impozantna, savremena bolnička ustanova – Sanatorijum Park. Ukupna cena gradnje je premašivala 2 miliona dinara.¹⁵

Dokument iz 1929. koji je njegova molba gradskim vlastima „radi predaje gradskog zemljišta“ svedoči o tome kao i očekivanjima koja je dr Mirko gajio u vezi sa podizanjem objekta. U njoj piše: „15. decembra 1928. godine kupio samo od Lendvai Ernesta subotičkog stanovnika parcelu od 351 kv. hvati u VIII. Krugu Ivana Antunovića ul. br. 21, koja je uvedena u subotičkom grunt. ul. br. 12768 pod top. br. 6857 i 6858. Ovoj površini usled regulacije uličnog pravca pripada još i površina od prilike od 160 kv.hv., koja leži pred mojom parcelom. Prema mojoj molbi predatoj gradskom inženjerskom zvanju još meseca maja o.g. na celoj gornjoj površini gradim jedan moderan i današnjim prilikama odgovarajući sanatorium sa 35 kreveta.“ Dalje nastavlja: „Sa ovom gradnjom, koja je od većeg značaja, u velikoj meri pridolazim suzbijanju besposlice i osim toga nadam se, da ću ovim novim higijenskim poduzećem popraviti opšte zdravstveno stanje, koje grad, usled teških materijalnih prilika nije mogao dovoljno podupirati. U sanatorijumu će se lečiti i negovati raznovrsni hirurški bolesnici, na rodiljnom odeljenju primaće se porodilje, osim toga biće jedno zasebno unutrašnje odeljenje, Röntgen therapia, Qarz, Diathermia, Hydrotherapia, laboratorium, zavod će dakle biti najmodernije uređen tako, da će se grad Subotica moći sa njime dičiti, jer ovakav ne samo da u Subotici nema, ali ga nema ni u celoj Vojvodini, pa se nadam, da će moćniji bolesnici i iz okoline ovamo dolaziti i usled toga će naš grad imati veći promet.“ Zanimljiv je aranžman koji 1929. godine sklapa Grad, koji je ustupio 180 kv. hvati ogrevnog drveta dr Mirku Vilhajmu, a on će zauzvrat u svoj sanatorijum primati godišnje 3 porodilje besplatno, a svi gradski činovnici i njihove porodice će imati 30% popusta na lečenje.¹⁶

To je bila najmodernija zdravstvena ustanova toga vremena u Jugoslaviji sa savremenim dijagnostičko-terapeutskim mogućnostima, uređajima i opremom. U prizemlju zgrade bilo je devet soba sa ukupno 30 bolesničkih kreveta i tri kupatila a na spratu deset soba sa ukupno 20 bolesničkih kreveta i pet kupatila. U potkrovlju je bilo mesta za dogradnju još pet-šest soba za bolesnike ili osoblje. U suterenu su bile prostorije za postrojenja neophodna za rad bolnice i centralno grejanje. Lift je bio podešen za prenošenje kreveta i služio za odlazak bolesnika do krovne terase koja je bila uređena kao mali park.

Bolnica je imala vlastiti arterijski bunar. U svakoj sobi su bili priključci za telefon i radio, uzidani umivaonik sa toplom i hladnom vodom kao i određeni broj uzidanih ormara. U krilu zgrade prema dvorištu, koje je zapravo park, nalazile su se operacione sale. Dve su bile na prvom spratu i tu su se vršile operacije kod kojih nije bilo opasnosti od zaraze. Tu su bile i dvorane za pripremu bolesnika za operativni zahvat i za sterilizaciju materijala i instrumenata. U prizemlju je bila operaciona sala za bolesnike koji su imali neka gnojna žarišta te ambulante za manje hirurške intervencije. Za porodilje je postojao jedan potpuno odvojeni deo na spratu gde bolesnice sa povišenom telesnom temperaturom nisu mogle ući. Ovo Odeljenje je imalo dve operacione sale i salu za porođaje. Postojala je i posebna soba za novorođenu decu. Za bolesnike sa urološkim oboljenjem postojali su specijalni instrumenti za pregled mokraćne cevi i mokraćne bešike, za pregled bubrega, za operativne intervencije na mokraćnoj bešici, za odstranjivanje kamenaca iz mokraćovoda, za operativni zahvat povećane prostate električnim putem kroz mokraćni kanal itd. Bolnica je mala Odeljenje rentgenologije sa savremenim aparatima i savršenom izolacijom tako da su se i deca mogla bez opasnosti pregledavati. Postojala je i mogućnost pregleda rentgenom i onih bolesnika koji su sedeli ili ležali zbog prirode bolesti. U ovom delu bolnice bio je smešten i kardiograf. U okviru bolnice je radila i savremena laboratorija. Pored lifta za bolesnika postojao i još jedan lift za osoblje.¹⁷

Samoubistvo

Samo nekoliko meseci pošto je ovaj Sanatorijum otvoren došla je tragična vest: mladi i ambiciozni hirurg dr Vilhajm je zapao u krizu te izvršio samoubistvo dajući sebi veću količinu morfijuma. Samoubistvo se, sudeći po sačuvanim vestima iz štampe, desilo neposredno pred privođenje u policiju, pod teretom optužbe za smrt mlade pacijentkinje.

Po novinama su osvanule vesti o tome. „U petak u 9.45 časova pre podne, nakon više od sedamnaest časova patnje, umro je dr Imre Vilhajm, direktor i glavni lekar subotičkog Park-sanatorijuma, koji se, kao što je poznato, u četvrtak popodne otrovao morfijumom. Tragični događaj izazvao je veliko zaprepašćenje i saosećanje u celoj Subotici. Subotičko lekarsko društvo izgubilo je jednog od svojih najobrazovanijih članova. Dr Vilhajm je tokom više decenija lekarskog rada spasao stotine života. Bio je jedan od najuglednijih gradskih hirurga, čije je znanje bilo cenjeno ne samo u Jugoslaviji nego i u inostranstvu.“ U nastavku se opisuje i ovo: „Nekoliko minuta posle četiri sata po podne u četvrtak, u sanatorijum je došao detektiv kako bi dr Vilhajma priveo u policiju. Lekar se nalazio u svojoj kancelariji u prizemlju kada

¹⁵ Cena dnevnih novina je bila 1 do 1.5 dinara, a mesečna prosečna plata službenika 1000 do 1500 dinara.

¹⁶ IASu, F. 47, Zapisnik 1929. 483 P.S.

¹⁷ IASu, F. 47, III 256/930.

u 10 časova pre podne.“

U nekrologu objavljenom u Godišnjaku Jevrejske bolnice za 1933. godinu stoji: „Za ovo kratko vreme od kako postoji naša bolnica, zadesila nas je već druga nesreća. Jedva da se je nešto ublažila žalost, koja je ispunila naše duše usled prerane smrti Pollak Lajoša, osnivača našeg zavoda, a već dolazi drugi udar sudbine u prošloj 1930-toj godini neočekivanom i tragičnom smrću našeg dr. Wilhelm Mirka, glavnog hirurga lekara. Nestalo ga je u 44. godini života a toliko je još dragocenog posla čekalo na njega. Dr. Wilhelm Mirko potomak je subotičke porodice. Njegov otac – kao lekar – pokazivao je svome sinu najsvetliji primer, te je od oca u najčistijem, najlepšem smislu naučio upoznavati dobrotu, etiku i upražnjavanje lekarskog poziva. Njegov otac ne samo da mu je prethodio primerom, već je stvorio i mogućnost sinu, da stekne visoku, specijalnu lekarsku naobrazbu dugogodišnjim prisustvovanjem na Dollingerovoj klinici pored čuvenog profesora Herce-a, te je od njega postao takav hirurg, da je njegovo veliko znanje i odlična tehnika izvojevala opće priznanje.“ Dalje se navodi: „Dr. Wilhelmova žudnja za znanjem bila je neutojljiva. Stalno je učio. Otišao je i u Ameriku na kliniku braće Majo, da nauči ono, što se u Evropi ne može: najmoderniju hirurgiju. Tako se vratio nama i ponosno možemo tvrditi, da je u našoj maloj bolnici hirurgija stajala na svetskom nivou. Na kraju bolnica je postala usko polje za njegov rad. Shvatili smo, da žudi za velikom i elegantnom operacionom salom, laboratorijumima, za svim onim luksuzom, koji moderna tehnika pruža nauci. Tada je nagradio svoj divni privatni sanatorium. Svemogućiji je drugačije odredio. Jedva da se je nekoliko meseci naslađivao sanatorijumom, dr. Wilhelm Mirkove živce potpuno su skrhalo bolest, brige i uzbuđenja i on koji je sa svojom poslovičnom hladnokrvnošću,

vedrim raspoloženjem, čeličnim živcima bio rođeni borac današnjih teških bitki za održavanje egzistencije, slomio se pod fizičkim dejstvom telesne bolesti i pod teretom duševne depresije. Odlični operator jednog tužnog dana za uvek je iz ruke ispustio operacioni nož. Uspomenu na njega čuva godišnja knjiga naše bolnice a osim toga zlatnim slovima ispisana je i u srcima bolesnika, koji mu duguju život a osim toga čuva je svako, ko je poznavao njegovu vrednoću, znanje i odlične lekarske i čovečanske sposobnosti.“²¹

Epilog

U svom testamentu dr Vilhajm je celokupnu novčanu imovinu ostavio ocu i majci, uz odredbu da nakon njihove smrti taj novac naslede njegove dve sestre. Vrednost te gotovinske imovine procenjena je na jedan milion dinara. Svoju nepokretnu imovinu – Park sanatorium, zajedno sa kompletnom opremom i zemljištem – ostavio je bratu, dr Eugenu (Jenőu) Vilhajmu, advokatu. Vrednost te imovine procenjena je na četiri miliona dinara. No, pored svega, sanatorijum koji je i ranije beležio gubitke, zapao je u još veće finansijske probleme, pa su ga naslednici zatvorili i prenamenili u hotel.²² Tokom 1935. Jevrejska veroispovedna opština je otkupila sanatorijum i predala ga na korišćenje *Udruženju jevrejskih bolnica* 1936. godine. Time su stvoreni preduslovi da se stara „Jevrejska bolnica“ koja je radila od 1923, iz tzv. „baštenskom/kertvaroš“ dela grada, premesti u objekat bivšeg sanatorijuma novembra 1936. godine. Tako je ipak nastavljena funkcija koju je njen osnivač dr Mirko Vilhajm zamislio i ona je nastavila da deluje kao jedna od najlepših i najluksuznijih u tadašnjoj Jugoslaviji.

Dr. WILHEIM MIRKO

Za ovo kratko vreme od kako postoji naša bolnica, zadesila nas je već druga nesreća. Jedva da se je nešto ublažila žalost, koja je ispunila naše duše usled prerane smrti Pollak Lajoša, osnivača našeg zavoda, a već dolazi drugi udar sudbine u prošloj 1930-toj godini neočekivanom i tragičnom smrću Dr. Wilhelm Mirka, glavnog hirurga lekara. Nestalo ga je u 44. godini života a toliko je još dragocenog posla čekalo na njega!

Dr. Wilhelm Mirko potomak je subotičke porodice. Njegov otac — kao lekar — pokazivao je svome sinu najsvetliji primer, te je od oca u najčistijem, najlepšem smislu naučio upoznavati dobrotu, etiku i upražnjavanje lekarskog poziva. Njegov otac ne samo da mu je prethodio primerom, već je stvorio i mogućnost sinu, da stekne visoku, specijalnu lekarsku naobrazbu dugogodišnjim prisustvovanjem na Dollingerovoj klinici pored čuvenog profesora Herce-a, te je od njega postao takav hirurg, da je njegovo veliko znanje i odlična tehnika izvojevala opće priznanje.

IASu, F. 47, IV 1519/932.

²¹ IASu, F. 47, IV 1519/932.

²² Hotel Park je u to vreme bio i mesto gde je subotički Rotari klub održavao svoje sastanke.

Összefoglaló

Apa, fiú és a szanatórium: két kiváló szabadkai orvos – dr. Wilhelm Adolf és dr. Wilhelm Imre (Mirko)

A tanulmány a kis létszámú szabadkai zsidó közösség két kiváló orvosáról szól. A Wilhelm családból származó orvos – apa és fia, dr. Adolf és fia, dr. Imre (Mirko) sorsát követi nyomon. Az apa – a szemész- és belgyógyász orvosként, tiszti főorvosként, majd a közkórház igazgatójaként is elismert dr. Adolf – sikeres és hosszú karrierjének nyomdokain haladva – fia is az orvosi pályát választotta, és sebészként képezte tovább magát. Az 1918 utáni új társadalmi körülmények között Imre a betegek gyógyításában

a magánkezdemenyezés felé fordult, és felépítette a Park Szanatóriumot, amely az egész ország egyik legmodernebb kórháza lett. A körülmények tragikus összjátéka folytán a fiatal orvos élete öngyilkossággal végződött, és a kórház működése – kizárólag a zsidó hitközség akaratának és tőkéjének köszönhetően – tovább folytatódhatott.

Kulcsszavak: Szabadkai zsidó közösség, orvosok, Park Szanatórium, kórház

Summary

Father, son and the sanatorium, two distinguished doctors - Dr. Adolf Wilhelm (Wilhelm Adolf) and Dr. Mirko (Wilhelm Imre)

The paper follows the fates of two prominent members of the small Jewish community of Subotica, doctors from the Wilhelm family, father Dr. Adolfo and son Dr. Mirko. Following in the footsteps of his father, an ophthalmologist and internist with a successful long and rich career, the city's chief physician and longtime manager of a public hospital, the son graduating from medicine and training as a surgeon, continued in same manner. In the new social

circumstances after 1918, Mirko devoted himself to a private initiative in the treatment of patients, building the Sanatorium Park, one of the most modern hospitals in the entire country. Due to a tragic set of circumstances, the young doctor took his own life. Only by the will and capital of the Jewish community, the function of the hospital continued.

Keywords: Subotica Jewish community, doctors, Park sanatorium, hospital

A Hajdújárás toponímáról

Összefoglaló: Mivel írásunk a Hajdújárás és a vele kapcsolatos toponímákkal foglalkozik, munkánk elején röviden bemutatjuk a toponomasztika történelemtudományban való felhasználásának lehetőségeit. A továbbiakban a Hajdújárással kapcsolatos helynevekkel foglalkoztunk. A kutatott toponíma legtöbbször mint erdő vagy településnév jelenik meg, de ezek mellett megtalálható legelő és szántóföldek megnevezéseként is. Munkánk befejező részében a térképeken előforduló Hajdújárás megnevezésekkel foglalkoztunk, amelyek több esetben is alátámasztották előzőleg megfogalmazott állításainkat.

Kulcsszavak: Hajdújárás, Hajdukovo, toponímák, helynevek

A toponomasztika használata a történelemtudományban

Toponomasztika alatt a toponímiákkal foglalkozó tudományt értjük. Konkrétabban, egy olyan tudomány, amely a földrajzi vagy helynevekkel – azok eredetével, jelentésével, megjelenési formáival és használatával – foglalkozik. Egy történésznek a toponomasztika fontos segítségforrás, mivel a történelmi kutatások során hozzájárulhat a különböző földrajzi elnevezések eredetének megértéséhez, megmagyarázhatja jelentésüket, a hasonlóságokat más helynevekkel, de segít a helynevek változásának kutatásában is (megváltozott határok háborúk és hódítások esetén, betelepülések után...). Írásunkban ezúttal a Hajdújárás/hajdújárás toponímát vettük nagytitkos alá.

A Hajdújárás/hajdújárás toponíma előfordulási formái

Az általunk kutatott és elemzett Hajdújárás földrajzi név a Szabadka várostól kelet-északkeletre fekvő falura és főleg északra, de ugyanúgy északkeletre húzódó erdőterületre vonatkozik. Kutatásunk során észrevettük, hogy az erdő és településnév mellett, az elnevezés jelentkezik legelő és szántóföldek megnevezéseként is.

A Szabadkai homokpuszta erdősítése már a 18. század folyamán megkezdődött. Hajdújárás er-

dőként voltak ismertek a mai Hajdújárástól északkeletre, a radanaváci erdőktől keletre és a Kőrös-ér mentén elterülő erdőterületek. Ezeket a területeket, amelyek a Tompai legelők déli részét képezték az 1820-as évek folyamán fásították be.¹ Szekeres még azt is megjegyzi, hogy a Hajdújárás erdőnek nincs meghatározott határvonala.² Ezt fontosnak tartottuk kiemelni, mivel írásunk azon részében, ahol a térképekkel foglalkoztunk megjelenik ez a probléma.³ A Városi Elöljáróság gazdasági iratai között található egy térképmelléklet, amelyet az erdész tanácsos készített 1930-ban.⁴ A térképmelléklet a Szabadka város környéki erdőket mutatja be, ezek között találjuk a következő szerb nyelvű változatokat: *Hajdukova mala šuma* azaz Hajdújárás kis erdő, *Hajdukova istočna šuma* vagyis Hajdújárás keleti erdő és a *Hajdukova zapadna šuma*, azaz Hajdújárás nyugati erdő.

Részlet Iványi második kötetének faksimile kiadásának térképmellékletéből

Említsünk itt meg még két érdekes esetet. Egy 1867-ből származó, a kutak ásásával kapcsolatos dokumentumban a *Hajdújárásban* szeretnének új kutatásni, mivel a régi használhatatlanná vált.⁵ A másik esettel a *Szabadság* című újság hasábjain találkozunk. Itt azt olvashatjuk, hogy 1892 novemberében a szabadkai „Nimród” vadásztársaság körvadászatot rendez a hajdújárásban.⁶ Ezeknél az eseteknél sajnos

¹ Szekeres László, *Szabadkai helynevek: helytörténeti kézikönyv*, Szabadka, 1975, 23.

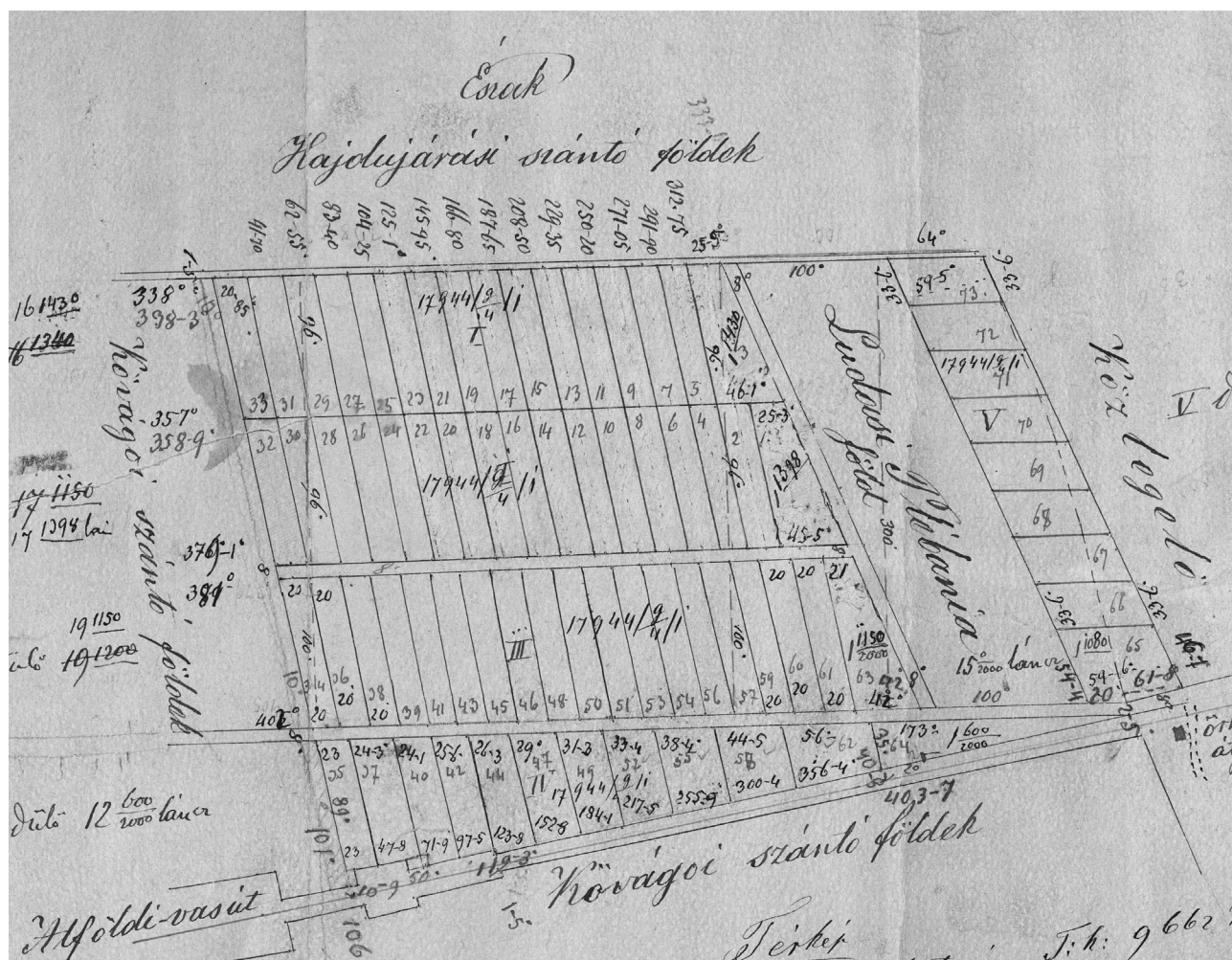
² Uo.

³ Probléma alatt a Hajdújárás és a Radanaváci erdők olykor-olykori összemosódását értjük.

⁴ Szabadkai Történelmi Levéltár (SzTL), F.47, Városi Elöljáróság – Szabadka (1918–1941), 1410. III 4004/1936.

⁵ SzTL, F.2, Szabadka Szabad Királyi Város Tanácsa – Szabadka (1861–1918), 1732. 2278/polg. 1867.

⁶ Szabadság, Szabadka, 1892.11.15.

A Hajdújárás szántóföldek elterülése 1890-ben - F. 3.1.3.66

nem tudjuk teljes mértékben megállapítani azt, hogy hol is van az a Hajdújárás/hajdújárás amelyet a dokumentumok említenek és egyáltalán mire is gondoltak pontosan. Véleményünk szerint ezek a kifejezések a Hajdújárás erdőkkel és/vagy legelővel vannak kapcsolatban.

Hajdújárás mint település fiatalnak mondható.

A 19. század legvégén kezdték betelepíteni, ahol az első házak az 1890-es években épültek.⁷ A falu kialakulásában fontos szerepe volt a Szabadka-Szeged vasútvonalnak, ami végülis, így utólag megállapítható, hogy kettészeli a települést. A vasútvonaltól északra, a Hajdújárás erdők felőli részt Felső Hajdújárásnak is szokták nevezni. Ez az idősebb településrész, amely a Tompa pusztához tartozott és nagy kiterjedésű legelő volt.⁸ A falu fiatalabb része a mai E-5-ös nemzetközi út mentén alakult ki – a Ludasi tó partjához közel – az I. világháborút követő időszakban, amikor is délszláv lakosságot telepítettek

ide. E két településrész egyesülésével jött létre a mai Hajdújárás valamikor a két világháború közötti időszakban. Említsük meg még azt is, hogy hivatalosan a délszláv változatú *Hajdukovo* nevet először csak a vasútállomás viselte, majd amikor 1955-ben a falu megkapta az első postáját, kiegyenlítették vagyis egységesítették az elnevezést az egész településre a vasút mindkét oldalán.⁹

Ami a név eredetét illeti, két szó összetételéből keletkezett. A *Hajdú* valószínűleg családnév, a másik pedig a *járás* szó melynek jelentése legelő.¹⁰ Ebben az esetben a toponíma jelentése Hajdú-legelő lenne, egy olyan legelő, ahol valamelyik Hajdú nevezetű család legeltette jószágait. Ezt a feltételezésünket támasztja alá Pesti Frigyes kéziratos helynévtárában található megjegyzés Hajdújárásról, mely szerint, *valamikor a Hajdu Vojnics család is járatta azon jószágait... és a máig létező családról vette a nevét.*¹¹

⁷ Penavin Olga, Matijevics Lajos, *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára*, Újvidék, 1976, 106.

⁸ Írásunk egy későbbi részében, ahol a Hajdújárás név eredetét magyaráztuk, megjelenik a *járás* és a *legelő* közötti kapcsolat magyarázata, és érthetővé válik a valamikori kapcsolata a Tompai legelővel.

⁹ Penavin Olga, Matijevics Lajos, *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára*, Újvidék, 1976, 105.

¹⁰ Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I. kötet*, Budapest, 1988, 558-559.

¹¹ Papp György, Rajslí Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratos helynévtárában*, Tóthfalva, 2006, 179.

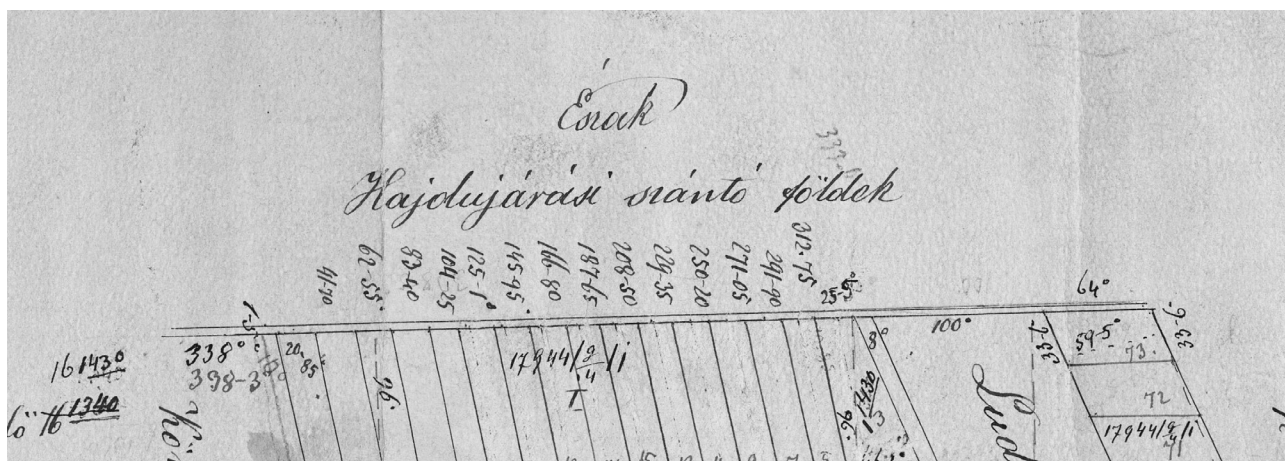
Hajdújárás helynevek a térképeken

Az *Arcanum* aadatbázisa segítségével hozzáférünk Magyarország első (1782–1785) és második (1819–1869) katonai felmérésénél készült topográfiai térképekhez. Az első katonai felmérés nem jelez Hajdújárás nevű helyneveket.¹² A második katonai felmérésnél a Kőrös ér mentén a *Hajdu járás* felirattal, ettől nyugatra pedig az előző név *Haidu-járas* változatát olvashatjuk le, amely a térkép szerint közvetlen kapcsolatban van a *Radu-novac* erdővel.¹³

Iványi, Szabadka szabad király városának történetének újabb faksimile kiadásában vannak térképmelléletek. Ezek közül az egyik egy 1887-ik évből, Kárvázy Pál városi mérnök által készített térkép, amely Szabadka szab. kir. város összes területét mutatja be. Ezen a térképen megtalálható a *Hajdújárás erdők* és nem messze tőle a *Hajdújárás* elnevezés is, a kettő között pedig egy *csőszház* megjelöléssel találkozunk. Más térképeken ez néha *hajdújárás csőszházként* van feltüntetve.

vezésű térképen, a *hajdújárás erdő* és a *hajdújárás csőszház* is a Szegedi úttól és az alföldi vasútvonaltól északra helyezkednek el.¹⁶ Ezek az esetek egy kicsit komplikálták az összegzést, de a már eddig felvázolt dolgok alapján kijelenthetjük, hogy a hajdújárás erdők és a csőszház mindig a vasúton túl vannak feltüntetve, egyedül a település elhelyezkedése nem mindig világos, ezzel kapcsolatban viszont már az írásunk egy korábbi részében elmondtuk, hogy két településrészről van szó, valószínűleg ez okozta az eltéréseket.

Mivel már a Hajdújárás településről szóló részben említettük, hogy az I. világháború után egy dél-szláv betelepítési hullám indult, ezt alátámasztjuk térképek segítségével is. Több szerb nyelvű térképén is Szabadka Város birtokaként van jelzve *Hajduko-vo*, ahol a betelepült *kolonisták* neveivel ellátott és kparcellázott formában ábrázolták.¹⁷ Egy másik, az akkoriban alakuló településről készült térkép alátámasztja az idősebb és fiatalabb – már úgyszintén leírt – településről szóló véleményünket, miszerint az al-

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Szabadkai Történelmi Levéltár, F.2, Szabadka Szabad Királyi Város Tanácsa – Szabadka (1861–1918)

Szabadkai Történelmi Levéltár, F.3, Térkép-gyűjtemény – Szabadka (1556–)

Szabadkai Történelmi Levéltár, F.47, Városi Elöljáróság – Szabadka (1918–1941)

Irodalom

Iványi István, *Szabadka szabad királyi város története / írta Iványi István – Szabadka*: Faksimile kiad.: Szabadka, EBI, 1991. – 2. köt. (térképmelléklet)

Kiss Lajos, *A földrajzi nevek etimológiai szótára, 1. kötet*, Budapest, 1988

Kubičković Ákos, *Hajdújárás és környéke (történelmi áttekintés)*. in: Hajdújárás Szüreti Napok 50. éve, Szabadka, 2018, 1-30

Papp György, Rajsli Ilona, *Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratosa helynévtárában, Tóthfalva 2006*

Penavin Olga, Matijevics Lajos, *Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára*, Újvidék, 1976

Szekeres László, *Szabadkai helynevek : helytörténeti kézikönyv*, Szabadka, 1975

Újságok

Szabadság, Szabadka, 1892

Internetes források:

<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2203665.7202906203%2C5795174.467102601%2C2212766.5039708237%2C5798437.372747525> (2025.08.07)

<https://maps.arcanum.com/hu/map/second-survey-hungary/?layers=5&bbox=2180613.4851411176%2C5792603.360768824%2C2253419.7545827483%2C5818706.6059282115> (2025.08.07)

Резиме

О топонимима Хајдујараш/Хајдуково

Пошто се наш рад бави топонимом Хајдујараш/Хајдуково и са њим повезаним месним именима, на почетку нашег рада смо укратко представили могућности употребе топонимастике у историјској науци. У наставку бавили смо се топонимима који се везују за Хајдујараш/Хајдуково. Истраживани топоним најчешће се јавља као

име шуме или насеља, али поред ових понекад се односи на пашњак и на оранице. У завршном делу нашег рада бавили смо се топонимима Хајдујараша/Хајдукова на мапама, који су често потврђивали наше претходно донесене закључке.

Кључне речи: Хајдујараш, Хајдуково, топоними, месна имена

Summary

About the toponyms Hajdujaraš/Hajdukovo

Our study deals with the toponym Hajdujaraš/Hajdukovo and the place names associated with it. In the beginning of our paper we briefly presented the possibilities of using toponymy in historical science. In the following, we dealt with the toponyms associated with Hajdujaraš/Hajdukovo. The researched toponym most often occurs as the name

of a forest or settlement, but in addition to these, it sometimes refers to pasture and arable land. In the final part of our paper, we dealt with the toponyms of Hajdujaraš/Hajdukovo on maps, which often confirmed our previously drawn conclusions.

Keywords: Hajdujaraš, Hajdukovo, toponyms, place names

Независни истраживач

Из историје виноградарства и воћарства Суботичко-хоргошке пешчаре до 1941. године

Сажетак: У раду је приказана историја виноградарства Суботичко-хоргошке пешчаре у светлу изложби и активности пољопривредних удружења од друге половине 19. века до 1941. године. До појаве филоксере, вина са песка се готово нису ни излагала на изложбама, јер је владало мишљење да су слабог квалитета. Квалитетним винима су сматрана брдска вина. Појавом филоксере виноградарство на песку, због имуности на ову штеточину, добија на значају. Виноградари, посебно на терену Краљев Брега, подижу савремене винограде са квалитетним винским и стоним сортама. Интерес им је да прикажу успехе свог огромног напора, труда и значајних новчаних улагања. За њима не заостају ни напредни виноградари, воћари из Суботице. Редовно излажу на изложбама широм државе, оснивају разна удружења, како би наступали јединствено и изборили за што боља, како законска, тако и практична решења.

Кључне речи: Изложбе и виноградарско-винарска удружења на Суботичко-хоргошкој пешчари до 1941. године

Увод

Министарство пољопривреде је виноградарство и воћарство сматрало важном привредном граном. У циљу њеног развоја подржавао је организовање изложби које су се показале корисним не само као презентације, већ и у области образовања са циљем упознавања најновијих достигнућа. Године 1871. основано је Привредно Удружење Бачко-Бодрошке жупаније (Bács-Bodrog Megyei Gazdasági Egylet), која је имала значајну улогу у развоју пољопривредне производње региона.

Изложбе, догађања

Светској изложби 1873. године која је одржана у Бечу, претходиле су обимне припреме. Привредни одсек Сл. кр. града Суботице тражио

је простор за изложбу 300-400 комада воћа.¹

На изложби коју је организовало Удружење Газди Мађарске (Országos Magyar Gazda Egyesület-OMGE) 1875. године у Будимпешти, Сл. кр. град Суботица награђена је сребрном медаљом за изложене крушке и остало воће из градских башта.² О овој изложби лист *Szabadkai Közlöny* доноси следећи чланак: „Наш суграђанин Ференц Леваји (Lévay Ferenc) је на недавно одржаној изложби у Будимпешти изложио 12 комада изузетно лепих јабука сорте Срчика крупна, које су изазвале такво изненађење да је господин Бертаман Ормоди одмах понудио 5 форинти за њих, уколико буду понуђене за продају након изложбе“.³

Године 1876. одржана је државна изложба у Сегедину. Једне суботичке новине критикују мештане због слабе присутности на изложби „... Szomorú igazság, hogy a földművelés köréből a kiállítványokról alig szólhatunk. Szabadka, Kecskemét, Bánát, Bácska stb. mintha kopár szikla-hegyekből álló határokon volnának.“⁴ Међутим виноградари нашег града су се ипак истакли. Имре Мађар (Magyar Imre) и Алојзије Пољаковић (Polyákovics Alajos) вратили су се са наградама за квалитетна вина.

На изложби пољопривредних производа 1881. године у Сомбору похваљен је Алојзије Пољаковић за изложено стоно грождје и награђен плакетом за изванредно воће и вино.⁵

Изложба пољопривредних производа и пчеларства одржана је у Суботици од 22. до 30. септембра 1883. године. Изложба је имала следеће секције:

- Секција ратарских производа
- Секција повртарства и воћарства
- Секција вина

У секцији повртарства и воћарства два локална виноградар Ласло Малаховски (Malachovszky László) и Јосип Пијуковић (Piukovics József) награђени су златном медаљом за изложено воће. У

¹ Историјски архив Суботица (даље ИАСу), 3883/polg. 1872.

² ИАСу, 9006/polg. 1877.

³ *Szabadkai Közlöny*, 1876. május 7. 3.

⁴ *Szabadkai Közlöny*, 1876. szeptember 17. 1-2.

⁵ *Bácskai Ellenőr*, 1881. október 9. 3.

Свечано отварање изложбе 1896. (Из збирке библиотеке Ервин Сабо, Будимпешта)

овој секцији оцењивана су и алкохолна пића и ракије. Антун Цвијин (Cviin Antal), Шандор Војнић (Vojnits Sándor), Јанош Мукић (Mukits János), Карољ Варга (Varga Károly), Јожеф Сигети (Szigethy József) добили су златну-, Андраш Лихтнекер (Lichtneckert András), Сидонија Гифинг (Giefing Szidonia), Мађаш Немет (Németh Mátyás), Етелка Војнић (Vojnits Etelka), Марија супруга Тивадара Војнића (Vojnits Tivadarné Mária), Јован Кристифоровић (Krisztoforovits János), Антал Чихаш (Csihás Antal), Лујза Мохачек (Mohacsek Luiza), браћа Вагнер (Wagner testvérek), Јожеф Клајнчек (Kleintsek József) сребрну медаљу, а Бела Јакобчић (Jakobcsics Béla), Михаљ Шебек (Sebők Mihály), Дезидер Јо (Joó Dezső), Терезија Пиуковић (Piukovich Teréz), Болто Хаверда (Haverda Boldizsár) плакету.

У секцији вина Алојзије Пољаковић, Мартин Готлиб (Gottlieb Márton), Ђорђе Петровић (Petrovits György), Антун Цвијин, Тивадар Војнић (Vojnits Tivadar) и Етелка Војнић су освојили златну-, Едо Цурда (Curda Ede), Јожеф Ланг (Láng József), Јанош Цедлер (Cedler János), Нандор Баумгарт (Baumgarth Nándor), Нандор Мауер (Mauer Nándor), Антал Чихаш-сребрну медаљу, док су Михаљ Шебек и Болто Хаверда награђени плакетом.⁶

Велики значај је имала Општа Државна Изложба која је одржана 1885. године у Будим-

пешти, на којем је изванредно представљен сектор виноградарства и винарства. Из Суботице се пријавило 104 излагача. У секцији за вино и жестока пића, великом медаљом награђени су: Карољ Барток (Bartok Károly) за комовицу; Антун Цвијин за вино из 1882. и ракију комовицу и шљивовицу; Стеван Мамужић (Mamusich István) за комовицу; Алојзије Пољаковић за одлично бело стоно вино и ризлинг; Јанош Боршић (Borsits János), за комовицу.⁷ Осим тога Алојзије Пољаковић је за изложено грождје награђен великом медаљом. Осим њега, великом медаљом награђена су и вина Имре Мађара, Стевана Мамужића, Кароља Нађа (Nagy Károly), Мађаша Немета (Németh Mátyás), Ђерђа Петровића (Petrovich György) и Беле Валија (Váli Béla). Око четири стотине посетилаца је отпутовало на изложбу, коју је организовало локално Привредно Удружење.⁸

У једном одговору из 1887. године, Јожеф Хајнрих (Heinrich József), виноградарски инспектор и виноградар из Краљев Брега, члан жирија изложбе 1885. године, изјавио је да се садржај алкохола у винима Суботичко-хоргошке пешчаре креће између 7-10%. Највиша вредност коју је до тада пронашао била је 12%.⁹

На изложби воћа одржаној у Будимпешти 1887. године, Суботица је била представљена са неколико племенитих сорти воћа. Изузетно лепе јабуке сорте срчика и грождје мускат заслужено

⁶ *Bácskai Ellenőr*, 1883. szeptember 30. 1-2.

⁷ *Borászati Lapok*, 1885. augusztus 15. 144; november 16. 178-179.

⁸ *Bácskai Ellenőr*, 1885. október 4. 3.

⁹ *Borászati Lapok*, 1887. április 9. 97.

су привукли пажњу.¹⁰

Године 1894, на изложби воћа у Сегедину, Јожеф Хајнрих освојио је прву награду од 50 круна за изложену колекцију од 62 сорти грожђа.¹¹

На изложби хортикултуре одржаној у Кошицама између 21. и 23. септембра 1895. године, у секцији виноградарство, Јожеф Хајнрих награђен је сребрном дипломом.¹²

На пољопривредној изложби у Баји, одржаној у јесен исте године, међу више од 300 излагача учествовао је и Берталан Собоња (Szobonya Bertalan). „Државна сребрна медаља“ припала је Јожефу Хајнриху, за колекцију грожђа из винограда на песку из Краљев Брега (Királyhalom).¹³

Велико је интересовање владало за Миленијумску изложбу, која је одржана у Будимпешти 1896. године. У склопу ње одржана је и пољопривредна изложба, у којој је, између осталог у секцију VI., сврстано воћарство, хортикултура и винарство. У циљу пропагирања потрошње вина, изграђена је сала за дегустацију површине 960 м², чија је цена износила 21.000 форинти. Извођач радова била је компанија *Lőwy Dávid és fia* (Давид Леви и син). У средини сале, на огромном постољу у облику флаше, са око 6.000 флаша, представљена су вина из свих виноградарских региона Мађарске.¹⁴ Виноградска хала изграђена је на површини од 240 м². Према плановима техничког одељења дирекције изложбе, изградила ју је компанија *Lőwy és fia* за 8.400 форинти.¹⁵

Вредно је поменути да је Јожеф Терлеји (Törley József), рођени Суботичанин, произвођач шампањца, изградио сопствени изложбени павиљон. Била је то дрвена, малтерисана зграда са цементним кровом. Пројектовао ју је Реже Рај Геже (Ray Rezső). Цена изградње износила је 5000 форинти.¹⁶

Интересантно је да су на изложби поред имена награђених назначене врсте и годиште вина, површина винограда коју поседује, надаље и потес и количина вина. На основу ових података добијамо детаљнији увид у виноградарство, односно винарство региона после филоксере. Из Суботице награђени су следећи виноградар:

1. Ђерђ Балог (Balogh György), II. 1895. шилер, бело стоно 1895, шилер 1894, 4 кј, 50 хл, суботички виногради;
2. Болто Хаверда, I. 1894, ризлинг, 1 кј 400 кв хв.;
3. Мађаш Хаверда (Haverda Mátyás), I. 1895. 1894. ризлинг, 8 кј;

4. Ференц Хебл (Höbl Ferenc), I. 1895. шилер, 1893. шилер, 1895. кевидинка;
5. Фрањо Кунтић (Kuntics Ferenc), I. шилер светли;
6. Андраш Лихтнекер, II. 1892. стоно бело, I. 1892. шилер;
7. Уд. Ладислава Марковића (Özv. Markovics Lászlóné), I. 1891. шилер, 4 кј, сегедински виногради;
8. Ђерђ Мучи (Mucsy György), II. 1894. стоно бело, I. 1894. шилер, 6,5 кј, сегедински виногради;
9. Алојзије Милхер (Müllherr Alajos), III-I., са винима изван Суботице, претежно из виногорја Вилањ;
10. Јаков Орловић (Orlovits Jakab), I. 1893, бели шилер;
11. Јаков Пертић (Pertics Jakab), I. 1895, ризлинг;
12. Алојзије Пољакловић, III. шарфехер, 1875, кевидинка, II. 1886. ризлинг, 1880. ризлинг, 1884. кевидинка, 1878. траминац. I. 1881. ризлинг, 1875. ризлинг, 1881. кевидинка, 1875. furmint, 1879. шарфехер, 1875. траминац црвени; 20 кј, Палић;
13. Михаљ Прокеш (Prokesch Mihály), II. 1895. стоно бело, I. 1895. шилер; 4 кј.;
14. Јожеф Сигети (Szigethy József), III. 1894. ризлинг, II. 1894. црни бургундац; 5 кј, келебијски виногради;
15. Јожеф Стипић (Stipics József), II. 1894. кевидинка и шасла; бајски виногради;
16. Бела Вали, I. бели шилер; 4200 кв. хв. Палић, бајски и халашки виногради.
17. Ференц Шимеги (Sümegey Ferenc), I. 1895. шилер;
18. Адам Ваш (Vass Ádám), II. 1889. шилер, 1894. шилер.¹⁷

Виноградар, винари из Краљев Брега:

1. Ференц Јурановић, Сегедин, III. 1894. II. 1885;
2. Жигмунд Ромбаји, Панкота, II. бакатор, I. црно вино;
3. Берталан Собоња, Ада, II. 1894. кевидинка и шасла.¹⁸

Оцена: III. одлично; II. врло добро; I. добро.

На основу награђених вина видимо да се у суботичком виногорју највише производио шилер – вино слабијег квалитета, односно да је во-

¹⁰ *Kertészeti Lapok*, 1887, november 293.

¹¹ *Kertészeti Lapok*, 1894. október, 270.

¹² *Kertészeti Lapok*, 1895. október, 275.

¹³ *Szabadka és Vidéke*, 1895. október 13. 4.

¹⁴ Gelléri Mór: Az ezredévi országos kiállítás KALAUZA. Budapest, 1896, 221-222. Даље, Gelléri 1896.

¹⁵ Исто, 222.

¹⁶ Исто, 176.

¹⁷ *Borászati Lapok*, 1896, nov. 22; dec. 27.

¹⁸ Исто.

дећа сорта кадарка. Највише награда освојио је Алозије Пољаковић из Суботице. Он је још пре филокере гајио квалитетне сорте грожђа (фурминт, граминац црвени, ризлинг) и кевидинку. Постоје подаци да је својим винима освојио медаље 1877. у Суботици и 1884. године у Сомбору.¹⁹

Надаље дознајемо да поједини суботичани имају засаде у другим познатим виноградарским регионима (Вилањ), као и да се бермет справља од сорте кадарка као и у Срему. Ово потврђује чињеница да је удовица Ладислава Марковића изложила бермет справљен од кадарке рода 1894. године, које, вероватно због слабог квалитета, није награђено. У Краљев Брегу водеће су друге аутохтоне винске и стоне сорте. Јожеф Хајнрих добио је повељу о признању за „напредак“ и „добра вина“, надаље велику медаљу на изложби грожђа и воћа, а Берталан Собоња пак медаљу.²⁰

Иако је Савез економских удружења Мађарске 1897. године одлучила да у свој програм уврсти организацију националних пољопривредних изложби, инспирисана страним примерима, то се догодило тек 1899. године.

Прва пољопривредна изложба на нивоу државе одржана је у Сегедину од 3. до 10. септембра 1899. године. У оквиру изложбе организован је I. Конгрес виноградарства и винарства Мађарске. Економско одељење Бач-бодрошке жупаније основао је посебан одбор за организацију изложбе. Берталан Собоња, виноградар из Краљевог Брега, изабран је за члана одбора. Поджупан је наредио среским начелницима да, по овом питању, на сваки начин подрже Собоњу.

На изложби је постављен и огледно-приказни виноград, са првенствени циљем да би се посетиоци (произвођачи) могли на лицу места уверити које се сорте могу економично гајити на песковитом земљишту.

АД Мађарско друштво за садњу винограда (Magyar Szőlőtelepítő Részvénytársaság) из Краљевог Брега изложило је 44 чокота различитих сорти, Бела Ормоди по 20-20 чокоти винских и стоних сорти, Лајош Сарвади 14 чокоти различитих стоних сорти, док је највеће изненађење приредио Шимун Леваји (Lévay Simon), виноградар из Суботице, са укупно 45 чокоти различитих стоних сорти из свог винограда на песку.

Септембра 8. пре подне, Шандор Рац (Rác Sándor), директор школе за виноградарство, одржао је предавање о припреми земљишта и садњи винограда на песку, а Рихард Заунер (Zauner Richárd), директор АД Мађарско друштво за садњу винограда, о технологији вина са песка. Истог дана поподне, око 130 виноградара је посебним возом посетило Краљев Брег, где их је поздравио Емил Короши (Korossy Emil). Затим су посетили имање Беле Ормодија, Берталана Собоње, Јожефа Хајнриха, Жигмунда Ромбаја

Плакат изложбе 1896.
(Из збирке Золтана Нађђерђа)

(Rombay Zsigmond) и АД Мађарско друштво за садњу винограда, са акцентом на сортимент. Посетиоцима су се представили и произвођачи опреме за запрежну обраду винограда и заштиту од ледоносних облака. Посета је завршена на имању Беле Ормодија, где су присутни били угошћени. У Сегедин су се вратили у 20 часова.

Следећег дана, предавања су одржали Јожеф Хајнрих, Јожеф Јаблоновски (Jablonowski József), директор ентомолошке станице, и Јене Друкер (Drucker Jenő), уредник листа *Borászati Lapok*. Јожеф Хајнрих је изнео свој рад под називом *Избор винских и стоних сорти грожђа на песку*. Септембра 10. Карољ Барош (Baross Károly), уредник листа *Borászati Lapok*, информисао је присутне о намери формирања Удружења Виноградара Мађарске (MSzOE).

Према писању локалне штампе, поново је мало произвођача из Суботице учествовало на изложби. Упркос томе, више њих се вратило са медаљама. „Жири за винарство и виноградарство сегединске изложбе доделио је Шимуну Леваји почасну диплому за изложену колекцију сорти, док су Берталан Собоња и Емил Короши (Korossy Emil, п.а.) добили сребрне медаље. Поред тога, Јожеф Пиуковић и Берталан Собоња освојили су сребрне медаље за своја вина са песка.“²¹

¹⁹ Исто.

²⁰ *Borászati Lapok*, 1896. október 11. 640.

²¹ *Szabadkai Közlöny*, 1899. szeptember 10. 2.

У групи „колекција“, Лајош Сарвади је добио златну, Бела Ормоди, Берталан Собоња и *Прво мађарско друштво за садњу винограда* сребрну, а Емил Короши бронзану медаљу. Међу винима са песка, Берталан Собоња и Јосип Пијуковић су добили сребрну, Лајош Сарвади бронзану медаљу, а Нандор Рожа (Rózsa Nándor) захвалницу.²²

Према једном другом извештају Јожеф Хајнрих је од стране жирија добио златну медаљу за изванредну колекцију сорти, др Ендре Батизи (dr. Batizy Endre) је пак награђен сребрном медаљом у категорији изложбе „колекција“, а Берталан Собоња је освојио сребрну медаљу у категорији „ракије“.²³ На изложби хортикултуре одржане 1900. године у Будимпешти Јожеф Хајнрих освојио је сребрну медаљу.

У Суботици је од 20. августа до 10. септембра 1905. одржана Индустријска и пољопривредна изложба Бачко-бодрошке жупаније, у комбинацији са изложбом животиња. У вези са организацијом изложбе, на седницу одбора која је одржана 26. маја 1904. године позвани су: Лајош Регењи (Regényi Lajos), Шимун Војнић, Була Војнић, Павле Вујковић, Берталан Собоња, Јанош Паушић (Pausics János), Ђерђ Мајланд, др Лајош Рајзнер (dr. Reisner Lajos), Јожеф Молдовањи, Лајош Филеп (Fülöp Lajos), Михалјло Абрашић (Abrásits Mihály), Вилим Конен (Conen Vilmos), Грго Ђелмиш (Gyelmis Gerő), Антал Крамер, Јанош Ковач, Владислав Манојловић, Ференц Рајхл Раицхле Ференц, Ђула Терлеји (Törley Gyula), Карољ Варга и Марко Вуков.

На изложби хортикултуре 1906. године у Сенти, Ото Браусветер (Brauswetter Ottó) из Хоргоша освојио је сребрну медаљу за својих „120 врста грођа и њиховим стручним именима“, а госпођица Даница Хоњовиц из Суботице бронзану медаљу за „своје изванредно воће и разноврсно вино“.²⁴

Удружење виноградара Мађарске (MSZOE) организовало је изложбу пољопривредних машина 16. јуна 1907. године у винограду Пољопривредне школе на Палићу, за које је владало велико интересовање. „Разне мотике за виноградарство, култиватори, плугови за загртање и одгртање произвођача *Clayton and Shuttleworth* (Будимпешта), Kühne (Мошон) и Јожефа Херцега (Herceg József, п.а.) из Марцалија, затим запрежне и ручне прскалице типа *Hendl* које је представљала Мађарска пољопривредна задруга, две запрежне француске прскалице (марке *Pétre fils*) једна коњска са седлом (марке *Cazaubon*). Као нове машине приказане су запрежни култиватори и плуг за загртање и одгртање винограда произвођача

Лајоша Вержењуија (Röszke-Szt-Mihály), запрежни култиватор механичара пољопривредне школе на Палићу, и коначно америчку ручну прскалицу са аутоматским управљачем.“²⁵

Ради припреме изложбе, министар пољопривреде изаслао је Кароља Фенда, (Fend Károly) инспектора за виноградарство на Палић. Инспектору су помагали Иштван Цајлик (Czajlik István) директор школе, и Елек Нађ (Nagy Elek), наставник баштованства. Презентација машина одржана је између 9-11 и 15-17 часова. Свака од 30 изложених машина представљена је два пута у раду. Догађају су присуствовали најистакнутији виноградарски и стручњаци региона Пешчаре (Бела Ормоди, Ласло Шаги, (Saághy László), Берталан Собоња, Лајош Халаси (Halászy Lajos), Имре Ваш, Рихард Заунер и други).

У 11 часова одржан је састанак о виноградарству и винарству са следећим програмом: 1. Отварање састанка; 2. Јене Друкер, директор MSZOE: „Актуална питања виноградарства“; 3. Лајош Халаси, надзорник за виноградарство и винарство: „Стање наших винограда на песку“; 4. Јене Балаји, секретар MSZOE: „Радни капацитет запрежних култиватора и запрежних прскалица у винограду.“

Берталан Собоња је изнео своје искуство и уверење да је амерички запрежни култиватор марке *Planer junior* најбоља машина у винограду на песку. „Имам 4 оваква запрежна култиватора са коњском и бивољом вучом и већ 10 година их користим са највећим задовољством од почетка до краја вегетације у винограду.“²⁶ Уместо прскалице марке *Hendl*, упркос њеној релативно малој потреби за вучној снази, препоручује прскалицу марке *Vermorel* и *Cobra* произвођача машина *Ville Franche*, јер аутоматски компримира ваздух и не захтева посебан уређај.

Генерална скупштина Удружења пољопривредника Мађарске (Magyar Gazdaszövetség) одржана је на Палићу 23. јуна 1909. године. Скупштини су својим присуством увеличали и министар пољопривреде Игнац Дарањи (Darányi Ignác), као и државни секретари Бела Мезеши (Mezőssy Béla) и Иштван Отлик (Ottlik István). Уважене госте у Суботици дочекао је жупан Карољ Фернбах, а на Палићу заменик градоначелника Лајош Кембиц (Kembitz Lajos).

Власници винограда из Сегедина, Дорожме, Киштелека, Хоргоша и Краљевог Брега одржали су састанак 28. фебруара 1909. године, у Градској кући у Сегедину, како би основали ново акционарско друштво за продају вина и воћа.²⁷

Дана 20. децембра 1923. године, Станко

²² *Borászati Füzetek*, XX. évf. 17-18. 2010: 30.

²³ *Köztelek*, 1899. szeptember 16. 1379.; szeptember 9. 1249.

²⁴ *Kertészeti Lapok*, 1906. november, 347.

²⁵ *Borászati Lapok*, 1907. június 23. 417.

²⁶ *Borászati Lapok*, 1907. július 21. 462.

²⁷ *Borászati Lapok*, 1909. március 7, 150.

Шнајдер, виноградарски инспектор региона Бачке и Барање, предложио је да се, ради ублажавања винске кризе, у Суботици као центру горњобачког виноградарског региона, организује годишња изложба вина. Даље, да поред локалних произвођача, на изложби буду присутни и угоститељи и потрошачи. Циљ изложбе је да, поред домаћих потрошача, пробуди интересовање иностраних лица за локална вина, јер по његовом мишљењу, они нису свесни квалитетних и јефтиних вина која су доступна у овом крају. У сваком случају, произвођачи и трговци вином имали су велике залихе вина. Свој предлог је детаљно образложио, трошкове је проценио на око 70.000 динара.

Градско веће је прихватило његов предлог, уз амандман да се уз изложбу вина организује и пољопривредна изложба. Из тог разлога обавестили су следећа удружења пољопривредника у Суботици: Суботичко привредно удружење, Радикалски клуб, Земљодилска касина, Католички круг, Пучка касина, Непкер (Nérkög), Удружење суботичких индустријалаца и Лојд – суботичко обртничко удружење, и наложио да делегирају по 2 члана у организациони одбор. Након овога изложба је једноставно отказана без икаквог разлога.²⁸

Године 1925. од 22. до 31. августа, у Суботици је одржана прва пољопривредна изложба на нивоу државе, под називом *I. Општи Велики Ваишар и изложба у Суботици*. Могуће је да је постојала и политичка позадина избора локације изложбе. Ово је била одлична прилика да се покаже како су територије припојене после I светског рата успешно интегрисане у нови државни систем. Организатори су учинили све у интересу успеха. Председник одбора задужен за изложбу био је лично градоначелник Албе Малагурски, потпредседник земљопоседник Балинт Терлеји, док су чланови одбора били су земљопоседници Мирко Прчић и Јован Црнковић, бивши посланици, а за директора је именован Јожеф Инхоф.

Сајам и изложба су били оглашени у тројезичном (српском, мађарском и немачком) каталогу објављеном 1. маја. Рок за пријаву био је 1. јул. Изложбени простори су били подељени у четири категорије. Њихова закупнина је такође била одређена, од 50 до 150 динара/м². „Заслужним излагачима следују разне награде, и то: I. златна, II. Сребрна, III. бронзана медаље, као и почасна повеља. Трошкови израде награда биће наплаћени посебно.“²⁹

Пензионисани градски одборник Берталан Собоња именован је за шефа одељења за виногра-

дарство, винарство и воћарство.³⁰ Одељење је на крају подељено на три дела. Берталан Собоња је постављен за стручног руководиоца одељења за виноградарство.

Што се тиче одељења за виноградарство и винарство, организаторе је узнемирила равнодушност локалних произвођача, који су питали зашто да излажу. Да ли због тога би плаћали више пореза? Локалне новине такође су писале о овој теми: „... кад би само нашој пољопривреди постојало интересовање и воља, уместо да се државамо на прошлости, казали би једни другима убичајену изреку 'Хја, некада давно, у једном срећном свету'“.³¹

Локалне новине су редовно извештавале о овом важном догађају. „Изложба у Суботици је отворена. Први општи суботички сајам и изложба траје од 22. до 31. августа.“ О павиљону пољопривреде можемо прочитати, између осталог, следеће: „Највреднији материјал изложбе изложен је у пољопривредном павиљону; директор Јожеф Инхоф, води нас и представља богате изложене колекције уз стручна објашњења. ... и Јосип Пијуковић, који је представио лепе фотографије свог чувеног подрума, у коме су поређане цементна бурад обложена стаклом. И сам Јожеф Инхоф са одушевљењем гледа фотографије подрума и примећује да је овај огроман подрум јединствен у држави.“³²

Део изложбе одржан је у приземљу Градске куће, где је за излагаче и посетиоце отворена пошта и телеграф са јавном телефонском станицом. Поред воћа, изложена су најквалитетнија флаширана вина из Хоргоша, Келебије, Далмације, Баната и Вршца.

У подне и поподне, у павиљону је свирала ромска музика, а на улицама је владала атмосфера народног фестивала. Гомила продаваца нудила је своју робу, било је овде свега, пива, освежења, хладних и топлих јела, слаткиша, сладоледа, пецива, разгледница итд. Изложбу је отворио министар трговине Крајач.

Недостатак интересовања произвођача за изложбу показује чињеница да су се у секцију виноградарство пријавила само два излагача са Суботичко-хоргошке пешчаре, а само је један од њих изложио и своје производе. То су Чепреги Фрањо, Хоргош – Сlike производње грожђа и Градска економија града Суботице на Палићу – Грожђе.

За руководиоца секције виноградарство изабран је Станко Шнајдер, инспектор за виноградарство. У овој секцији излагали су следећи

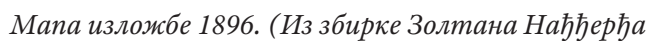
²⁸ ИАСу, F. 47, XV. 458/1923.

²⁹ *I. Општи Велики Ваишар и изложба у Суботици, Службени Каталог 22–21. VIII 1925, Суботица* (даље *Каталог 1925*), Суботица 1925, 5–16.

³⁰ *Hírlap*, 19.4.1925, 5.

³¹ *A Munka*, 16.8.1925, 158.

³² *Bácsmegeyi Napló*, 23.8.1925, 4.

произвођачи и винарије са Суботичко-хоргошке пешчаре: Винко Будановић, Суботица (вино); Золтан Бибер, Краљев Брег (вино); Силвестер Добо, Краљев Брег (вино); Градска економија, Палић (вино); Бранко Грковић и др., Суботица (вино); Калман Хајнрих, Краљев Брег (вино); Леполд Ингус, Суботица-Шупљак (вино, коњак, ракија од брескве); Стеван Какоњи, Суботица (вино); Ладањи и Роман, Суботица (вино); Удова Јосифа Ластавица, Краљев Брег (вино); Јосип Пијуковић, Суботица-Келебија (слике винарије, вина, коњака, рума и ракије); Винарија Рек, Хоргош (вино); Михајло Рајгер, Суботица (вино); Стеван Садецки, Суботица (вино), Пајо Скендеров, Суботица (вино); Владислав Собоња, Краљев Брег (вино); Врање Тумбас, Суботица (вино); Имре Ваш, Хоргош (вино и ракија); Антун Божан Видаковић, Суботица (вино) и Петар Зелић Војнић, Суботица (вино).³³

Списак наведених, како се и очекивало, доказује слабо учешће. То је донекле ублажила чињеница да су на изложби били присутни сви водећи виноградарски и веће винарије (Хајнрих Калман, Ласло Собоња, Јосип Пијуковић, Имре Ваш, Градска економија, винарија Ингус, винарија Ладањи и Роман, винарија Рек). Поред њих, излагало је и неколико мањих и већих произвођача. Већина је била из Суботице, али су били присутни и произвођачи из Хоргоша и Краљевог Брега. Антун Божан Видаковић из Суботице је био највећи власник винограда у Таванкуту. Све што знамо о награђенима јесте да је Градској економији додељена златна медаља за рационалан узгој грожђа, производњу вина и изложено вино од 13,5 малигана.

Следећа пољопривредна изложба у Суботици одржана је 1931. године. Председник жирија био је Јован Живадиновић, шеф Бановинског расадника на Палићу. Чланови жирија били су: директор расадника Драгутин Свобода, земљопоседник Албе Тумбас, Милорад Јовановић, шеф градске економске канцеларије, Матија Ковачић, власник далматинског винограда и трговац Имре Боднар.³⁴

Након оцењивања 78 пријављених вина, награђени су следећи: „Газдинство др Андора Река и његове супруге (Хоргош-Камараш), Петра Војнића Зелића (Шупљак), Калмана Хајнриха (Краљев Брег) и Јосипа Пијуковића (Келебија). Златне дипломе добили су: Иштван Садецки (Суботица), Лајош Шефчић (Келебија), Мађаш Казми (Краљев Брег), Липот Ингус (Шупљак), Балаж Мењхерт (Келебија), Лајош Бредер (Bröder Lajos – Келебија), др Андор Рек и његова супруга, Јо-

сип Пијуковић, Калман Хајнрих (Краљев Брег), Миклош Фодор (Хоргош), Имре Ваш (Хоргош), Иштван Петрик (Хоргош), Никола Јесеновић Никола (Шупљак), др Михаљ Прокеш (Суботица). Сребрне дипломе добили су: Карољ Лањи (Lányi Károly – Келебија), Алојзије Герег (Görög Alajos – Суботица), Балаж Пири Мађаш (Келебија), Берталан Собоња (Краљев Брег), уд. др Ференц Сударевић, др М. Катанец, Јожеф Комор, Гашпар Кењереш (Хоргош).³⁵

Опште признање добила су и вина са имања Артура Ледерера и Ђерђа из Чоке, чему је жири посветио посебну пажњу, као и вина из других винских региона. За изложено воће златне дипломе добили су: „Мађаш Казми – брескве (Краљев Брег), Јожеф Комор брескве, Имре Ваш за јабуке (Хоргош), Калман Хајнрих за јабуке, крушке и грожђе, Миклош Фодор за јабуке, крушке и шљиве, Миклош Јесеновић за крушке и јабуке, Липот Ингус за разну воће.”³⁶

Списак добитника награда потврђује да најбоља вина потичу из источног дела Суботичко-хоргошке пешчаре. То није изненађујуће, с обзиром на то да се у том делу деценијама водила савремена производња грожђа и вина. Темељи те савремене производње постављени су још у периоду након филоксере. На северном и западном делу Пешчаре налазили су се углавном ситни произвођачи, који су производили вино за сопствене потребе, са акцентом на квантитет, а не на квалитет.

Поводом Суботичке економске недеље од 12. до 20. октобра 1935. године, отворена је Изложба виноградарства, воћарства, цвећа и пчеларства. Произвођачи који су желели излагати, могли су унети своје производе без царине.³⁷

Конгреси, саветовања

Од 19. до 23. маја 1895. године у Будимпешти одржан је трећи *Конгрес Газди Мађарске*. За учешће на конгресу из Суботице су се пријавили: Ференц Шимеги (Sümeği Ferenc), Абел Киш (Kis Ábel), Антал и Ђула Терлеји (Törley Antal, Törley Gyula) и Адолф Халброр (Halbrohr Adolf).³⁸

II. Пољопривредна изложба Мађарске одржана је 1902. године у Братислави, у оквиру које је одржан и конгрес виноградарства и винара Мађарске. Важна је чињеница да је на изложби формирано Удружење Виноградарства Мађарске (Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesülete<MSzOE>). За члана управног одбора изабран је и Јосип Пијуковић, народни посланик, напредни воћар-ви-

³³ Каталог 1925, 17–19.

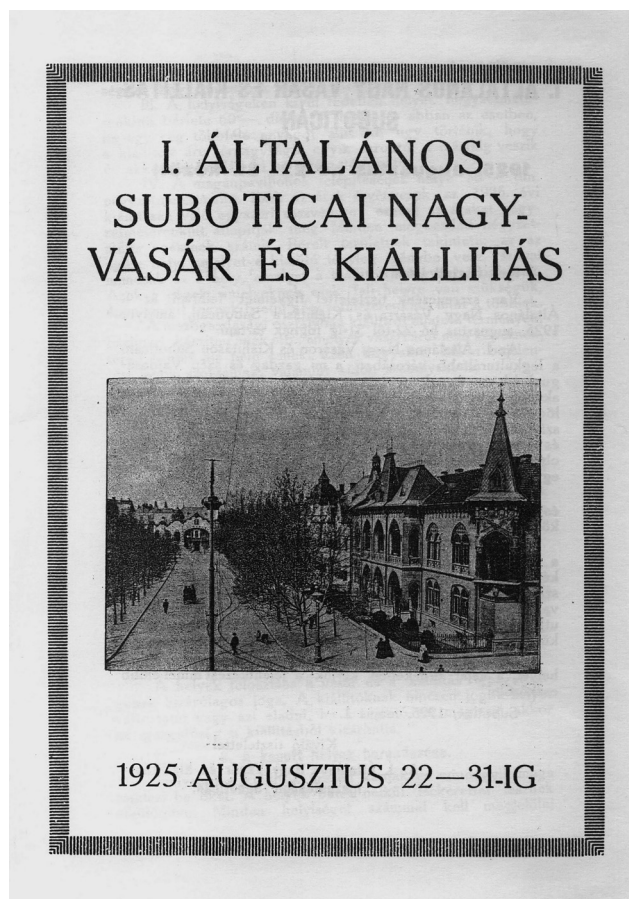
³⁴ Исто.

³⁵ *A Munka*, 23.8.1931, 676.

³⁶ Исто.

³⁷ *A Munka*, 6.10.1935, 583.

³⁸ *Szabadka és Vidéke*, 1895. május 19. 4.

*Општи Велики Вашар и изложба у Суботици.
Насловна страна каталога.
(Градска библиотека Суботица)*

ноградар из Келебије. Укупном је 377 произвођача послало своја вина на оцењивање. Из Суботичко-хоргошке пешчаре ниједно није награђено.

Дана 11. септембра 1904. године, у Сегедину је одржан састанак Удружење Виноградара Мађарске, комбинован са сајмом вина, на којем су присуствовали најистакнутији виноградар и стручњаци са Суботичко-хоргошке пешчаре (Јожеф Хајнрих, Абел Киш, Иван Рек (Reök Iván), Жигмунд Ромбаји, Лајош Сарвади, Ференц Јурановић, Берталан Собоња и Рихард Заунер). Усвојене резолуције показују шта су виноградарима сматрали најхитнијим мерама:

1. Променити царину за вино са Италијом.
2. Смањити порез на пића најмање за половину, а домаћу потрошњу вина учинити ослобођеном од пореза у целости.
3. Оснивање задружних подрума

Од говорника Рихард Цаунер је прочитао свој рад под називом *Вино као пиће и комерцијални производ, разлози који спречавају већу потрошњу вина*. Око 100 винограда учествовало је на сајму са 300 врста вина и 15 врста ракија. Само

четвртина свих пријављених вина била су вина из равнице, док су остала била брдска вина. Из Краљевог Брега Ференц Јурановић, Бела Ормоди и Жигмунд Ромбаји пријавили су више од 100 хл вина за продају.

Трећи Конгрес винограда и винара Мађарске, који је одржан у Орадеји 1906. године заузео је став у корист ревизије закона о вину, док су најважније теме Четвртог конгреса одржаног у Печују 1907. године биле тешка економска ситуација, пласман вина, сортни састав и организација рада.

Године 1909. Вршац је био домаћин следећег конгреса, на којем је учествовало и више стручњака из иностранства. Конгрес се првенствено бавио актуелном проблематиком винарства. Међу осталима, др Јене Друкер је изложио свој рад о проблематици пласмана вина у иностранству и у Мађарској, др Јулије Иштванфи (dr. Istvánffy Gyula) о пламењачи, др Ђула Силађи (dr. Szilágyi Gyula) о оцени природних вина. У склопу конгреса одржана је изложба и вашар вина, на којем је продато око 108.000 хл вина. Позив за учешће на конгресу упућен је сенату Сл. кр. града Суботица. Пети Конгрес виноградарства и винарства Мађарске одржан је у Будимпешти од 11. до 13. јуна 1914. године, на којем је Берталан Собоња одржао предавање под називом *Жеље мађарских винограда према Државним Железницама*.³⁹

Удружење винограда на песку Мађарске

У склопу виноградарско-винарске изложбе 25. септембра 1910. године у Сегедину основано је Удружење винограда на песку Мађарске, са основним циљем да као независно удружење буду заступљени и на државном нивоу. То је, између осталог, укључивало праћење процеса садње и начина узгоја винограда, као и продају грозђа и вина, организовање стручног оспособљавања, формирање задружних подрума, организовање сајмова вина и изградњу савремених винских подрума. Бела Ормоди и Берталан Собоња, виноградар из Краљевог Брега, изабрани су за чланове управног одбора Удружења, које је замишљено као интересна организација, али је углавном окупљала веће земљопоседнике и трговце вином.

Конгрес је комбинован са предавањима, изложбом виноградарства и винарства и сајмом вина. Предавања су држали најугледнији стручњаци: Јене Друкер, Шандор Шовари Шнајдер (Sóvári Schneider Sándor), Имре Герле, Геза Кечкемети (Kecskeméthy Géza), Ђула Иштванфи (Istvánffy Gyula), Шандор Петенкофер (Pettenkoffer Sándor), Јожеф Јаблоновски (Jablónovszky József) итд.

Након предавања уследила је стручна екскурзија. Учесници конгреса су поподне посебним во-

³⁹ Borászati Lapok, 1914. május 24. 359.

зом отпутовали у оближњи Краљев Брег, где су посетили савремене винограде на песку Бертала-на Собоње, Беле Ормодија и Ференца Јурановића (власника ресторана у Сегедину, п.а.), затим за-сад *Првог мађарског друштва за садњу винограда*, и стекли увид у бербу, паковање и складиштење грозђа у складишта типа Томери (Thomery). Представљен је и широк спектар машина у раду – плугови, мађарске и француске запрежне прскалице итд. Оно што су гости видели потврдило је да се виноградарство на песку у Краљевом Брегу врши стручно и на највишем могућем нивоу.

О конгресу су, између осталих, извештавале и локалне новине: „Међу великим бројем излагача из регије признање за вино у ринфузи добили су Пољопривредна школа града Суботице и барон Ендре Подманички (bárgó Podmaniczky Endre, п.а.) из Келебије. У категорији вина са песка диплому добио је Мате Гугановић (Суботица), златну медаљу барон Ендре Подманички, сребрну медаљу Дорански и Гроф (Doránszky és Gróf, п.а.), Калман Хајнрих (Краљев Брег), Адам Ваш (Суботица), Бела Ормоди (Сегедин-Краљев Брег), бронзану медаљу пак Антал Типка (Келебија). У секцији за грозђе, златну медаљу добили су Мате Гугановић (Суботица) и Бела Ормоди (Хоргош-Краљев Брег); сребрну медаљу *Прво Мађарско друштво за садњу винограда* (Краљев Брег); бронзану медаљу Ендре Батизи (Краљев Брег).“⁴⁰

У априлу 1911. године, у име Удружења виноградарара на песку Мађарске, извршни директор, др Имре Герле, послао је статут и програм рада Удружења сенату Сл. кр. града Суботица, у којем су описане активност и циљеви Удружења:

- Стручно усавршавање малих пољопривредника;
- Стручне листови за мале пољопривреднике;
- Одржавање сајмова вина, изложбе грозђа и вина;
- Интензивирање извоза грозђа;
- Организовање задружних подрума;
- Набавка средстава за заштиту винограда путем задруга.

У име Удружења сенату Сл. кр. града Суботице упућено је и следеће писмо:

„Међутим, да би наш рад на виноградарству на песку био успешан, апсолутно је неопходно да наше активности подрже и оне јавне власти, којима су поверена песковита подручја, првенствено заинтересована за развој виноградарства. Из тог разлога, и на основу онога што је изнето, с поштовањем молимо уважени Сенат да удостоји да град своје руководство упише међу чланове. Ос-

нивачко чланство подразумева обавезу да се понуди оснивачки капитал који се плаћа једном за свагда, и који не може бити мањи од 200 круна.“⁴¹

Из опширног документа сазнајемо да је један од четири потпредседника Удружења Иван Рек, члан парламента и власник винограда из Хоргоша. Међу 30 чланова управног одбора налазимо и познате виноградаре из региона Пешчаре (Бела Ормоди, Јожеф Пијуковић и барон Ендре Подманички). Уз документ достављен је и часопис *Homoki Gazda*, том V.

Удружење виноградарара на песку Мађарске одржало је своју годишњу конференцију 5. маја 1912. године у Сегедину, у склопу које је одржан конгрес удружења. Након уводне беседе председника, барона Ференца Герлицја (Gerliczy Ferenc), извршни директор Имре Герле изнео је податке о активностима удружења. Након тога Јожеф Јаблоновски (Jablonowski József) одржао је предавање о грозђаном мољцу, Геза Кечкемети (Kecskeméthy Géza) о ђубрењу винограда на песку, а Емил Вадас (Vadász Emil) пак о значају виноградарства на песку.

Лист *Bácsmegeyi Napló* је са конференције известио следеће: „Конгрес произвођача грозђа у Сегедину. Удружење произвођача грозђа на песку Мађарске одржаће своју годишњу скупштину у Сегедину 5. маја у 9 часова у великој сали градске куће. Након скупштине, произвођачи грозђа са песку окупиће се на конгресу у 10 часова. На конгресу ће Јожеф Јаблоновски представити најновију и најтачнију програм заштите од грозђаног мољца. Предавање ће одржати и Геза Кечкемети, директор виноградарске школе, и Емил Вадас, економски менаџер. Министар трговине одобрио је возне карте треће класе по упола цене за пољопривреднике који путују на конгрес. Сертификате за ово повлашћено путовање ће бесплатно послати управни одбор Државног удружења виноградарара на песку (Сегедин, трг Тиса Лајоша 69) онима који се пријаве до 3. маја.“⁴²

Од 22. до 24. септембра 1912. године, у Сегедину одржана је изложба вина, грозђа и воћа на нивоу државе. Штета коју су проузроковали мраз, град, магла, грозђани мољцац и пламењача потиснули су догађај у други план. Проблеме су само погоршали бројни виногради који су подигнути у богатим житородним регионима Баната и Бачке. Берталан Собоња, мало цинично, изражава своје мишљење о идеји организовања ове изложбе: „Вина има толико, а потражње тако мало да је агилно руководство принуђено да организује изложбу, представљајући леп род ове године и мамећи купце како би се грозђе и воће продало, јер ће у супротном остати на плећима сељака, или не?... Ово је тужна година, стално

⁴⁰ Mód László, *Magyarkák, kadarkák, kövidinkák. Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékeke*, Szeged 2018, 240–241.

⁴¹ ИАСу, F. 2, 3492. II. 114/1911.

⁴² *Bácsmegeyi Napló*, 1912. május 1.

пада киша, грожђе трули, коров се множи, радника је мало и непоуздани су, укратко, овде је велика невоља, једина наша нада је у конгресу, од кога се с правом надамо нашем избављењу.“⁴³

У категорији белих вина на песку, Карољ Вермеш (Хоргош) и Адам Ваш (Суботица) су награђени признањем за заслуге, а златну медаљу добио је Ференц Гал (Палић). У категорији црних вина, Бела Ормоди (Хоргош-Краљев Брег) сребрну медаљу.

Закључак

Из текста видимо да су виноградаре, винари Суботичко-хоргошке пешчаре учествовали на свим локалним и важнијим изложбама воћа, грожђа и вина у држави, одакле су се вратили са бројним медаљама, доказавши да је и на песку могуће производити веома лепо стоно грожђе и вино одличног квалитета. Виноградаре, наро-

чито на терену Краљев Брега, подижу савремене винограде са квалитетним винским и стоним сортама. У интересу им је да прикажу успехе свог огромног напора, труда и значајних новчаних улагања. За њима не заостају ни напредни виноградаре, воћари из Суботице. Редовно излажу на изложбама широм државе, оснивају разна удружења, како би наступали јединствено и изборили за што боља, како законска, тако и практична решења.

Литература

Mód László, Magyarok, kadarkák, kövidinkák. Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékeke. Szeged. 2018.

Szlávicz Károly, A szőlőtermesztés története a Szabadka-horgosi homokvidéken. Életjel. Szabadka. 2019.

Összefoglaló

A Szabadka-horgosi homokvidék szőlő- és gyümölcstermesztésének története 1941-ig

A tanulmány a Szabadka-Horgos-homokvidék szőlőtermesztésének történetét mutatja be a kiállítások és a mezőgazdasági egyesületek tevékenységének fényében a 19. század második felétől 1941-ig. A filoxéra megjelenéséig a homokvidékről származó borok kevésbé jelentek meg kiállításokon, mivel az volt az általános vélemény, hogy rossz minőségűek. A jó minőségű borokat csak a hegyi boroknak tekintették. A filoxéra megjelenésével a homokvidéken termesztett szőlő- és gyümölcstermesztés – mivel immunisak voltak a kártevőre – egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Különösen a királyhalmi birtokosok, modern szőlőültetvényeket telepítenek kíváló

minőségű asztali- és borfajtákkal. Érdekeltek, hogy bemutassák hatalmas erőfeszítéseiket, kemény munkájukat és jelentős anyagi befektetéseiknek sikereit. A szabadkai fejlettebb szőlő- és gyümölcstermesztők sem sokkal maradnak el mögöttük, de a törpebirtokosok tovább is tömegbort készítenek, amely sok kivétel nélkül hagy maga után. Rendszeresen kiállítanak országsszerte kiállításokon, különféle egyesületeket hoznak létre, hogy egységesen lépjenek fel, és a lehető legjobb jogi és gyakorlati megoldásokat érik el.

Kulcsszavak: A szabadkai, horgosi és királyhalmi szőlőtermelők, kiállítások, rendezvények 1941-ig.

Summary

The history of grape and fruit growing in the Subotica-Horgos sand region until 1941

The paper presents the history of grape growing in the Subotica-Horgoš sand region in the light of the activities of exhibitions and agricultural associations from the second half of the 19th century until 1941. Until the appearance of phylloxera, wines from the sand region were rarely presented at exhibitions due to the general opinion that they were of poor quality. Only the mountain wines were considered to be of good quality. With the appearance of phylloxera, grape and fruit growing in the sand region gained increasing importance, since they were immune to the pest. The landowners of Királyhalm in particu-

lar, planted modern vineyards with high-quality table and wine varieties. They wanted to demonstrate their enormous efforts, hard work and the success of their significant financial investments. The more advanced grape and fruit growers of Subotica were not far behind, and also the smallholders continue to produce mass wine. They regularly displayed at exhibitions throughout the country, and various associations were established in order to find the best possible legal and practical options.

Keywords: The grape growers of Subotica, Horgoš and Királyhalm, exhibitions, events until 1941.

⁴³ *Borászati Lapok*, 1912. szeptember 15. 594.

Községközi Műemlékvédelmi Intézet, Szabadka

Amikor a turul kémlelte a várost

Összefoglaló: Az 1848/49-es szabadságharc és forradalom számos nyomott hagyott az európai társadalmak életében és fejlődésében. Szabadka és környékét leginkább meghatározó ilyen esemény volt a kaponyai csata, mely 1849. március 5-én a város határában, a kaponyai csárdánál zajlott le. A Gaál László alezredes vezette csapatok győzelmét a várost elfoglalni készülő szerb seregeket verték le. Ez az esemény ihlette Szabadka egyik első városi szobrát, a kaponyai csata emlékművét, mely a XIX. és XX. század fordulóján meghatározó szimbóluma volt a város központjának.

Kulcsszavak: emlékezeti kultúra, emlékmű, kaponyai csata, Szabadka.

Egy korszak nyitánya

Az európai társadalmak történetében nagy változás állt be a XIX. század folyamán. A francia forradalommal kezdődő, hosszú tizenkilencedik századként is emlegetett időszak ugyanis társadalmi átrendeződést hozott a legtöbb állam életébe.¹ Nem volt ez máshogyan a Habsburg Birodalom fennhatósága alatt álló területeken sem. Az 1815-ös bécsi békét követően, mellyel lezárultak a napóleoni háborúk, megkezdődött a Metternich kancellára nevével fémjelzett abszolutista uralom időszaka. A magyar államiság kérdése azonban már jóval korábban, a XVIII. század végén felvetődött. Az 1790–1791. évi országgyűlés már foglalkozott az átalakítás kérdéseivel, illetve 1791 és 1795 között számos reformterv készült el, amelyekre igaz, hogy továbbra is a Habsburg Birodalomban látták a magyar államot, korszerűbb rendi-feudális berendezkedés mellett. A Metternich - korszakban az 1825–1827. évi, valamint az 1832–1836. évi országgyűlés munkája határozta meg nagyban a későbbi transzlajtániai politikát, igaz ebben az időszakban összesen hat országgyűlést tartottak, egyre több reformtervezettel, ötlettel. 1825 és 1848 között összesen hat országgyűlést tartottak,

melyeken egyre több és több reformtervezet vetődött fel. Az 1844-ben hozott döntés, melynek értelmében a magyar lett az állam nyelve, a nemzetiségi kérdés radikalizálódását, pontosabban a Szent István-koronája alatt élő nemzetiségek identitásának, nyelvének, vallásosságának fenntartását is befolyásolták – vélték azt a Szabadka területén élő különböző kisebbségek is.² Az 1848-as márciusi események így a közép-európai birodalom életébe egy újabb dimenziót is becsatolt, hiszen a nem magyar anyanyelvű népek veszélyeztetve érezték identitásuk.³

Szabadkán ebben az időben szintén politikai változásokra lehetett felfigyelni. Az 1820-as évek során kirobbanó Blagojevich – Romits – botrány, melynek során 44000 korona tűnt el a városi kasszából, fenekestől felfordította a lokálpolitikai életet.⁴ Az addigi döntéshozók közül sokan lemondásra kényszerültek, míg mások alig tudták megőrizni pozíciójukat. Az addig a politikában ismert nagycsaládok elvesztették befolyásukat⁵, s helyükre olyan magyar családok kerültek, mint például a Bíró, vagy a Vermes, melyek a dualizmus korában is nagy befolyással és anyagi javakkal rendelkeztek a városban.

Csata a csárdánál

1848 tavasza Szabadkát és környékét is megrázta. A szabadságharc kitörésének híre mindössze két nappal később, március 17-én érkezett meg. A városban május 30-án tartottak tisztújítást, polgármesterre Kuluncsics Istvánt, főbíróvá Gotfried Arnoldot, főjegyzővé Zomborcsevicz Ferencet, főügyésszé Máté Lénárdot, főkapitánnyá pedig Jósics Boldizsárt választották meg. Az említett képviselők, akik az addig hatalmon lévő frakció tagjai voltak, mindnyájan vagy magyarok, vagy a magyar követelésekkel szimpatizáló egyének voltak. Ugyanez volt igaz arra azon képviselőkre is, akik szabadkaiként helyet kaptak az alakuló országgyűlésben.⁶

A szabadságharc első éve igaz hadakozások

¹ Чедомир Попов, Грађанска Европа (1770-1914) I, Нови Сад, 3-4, 273-279; Eric Hobsbawm, The Age of Revolution 1789-1848, New York, 1996, 109-115.

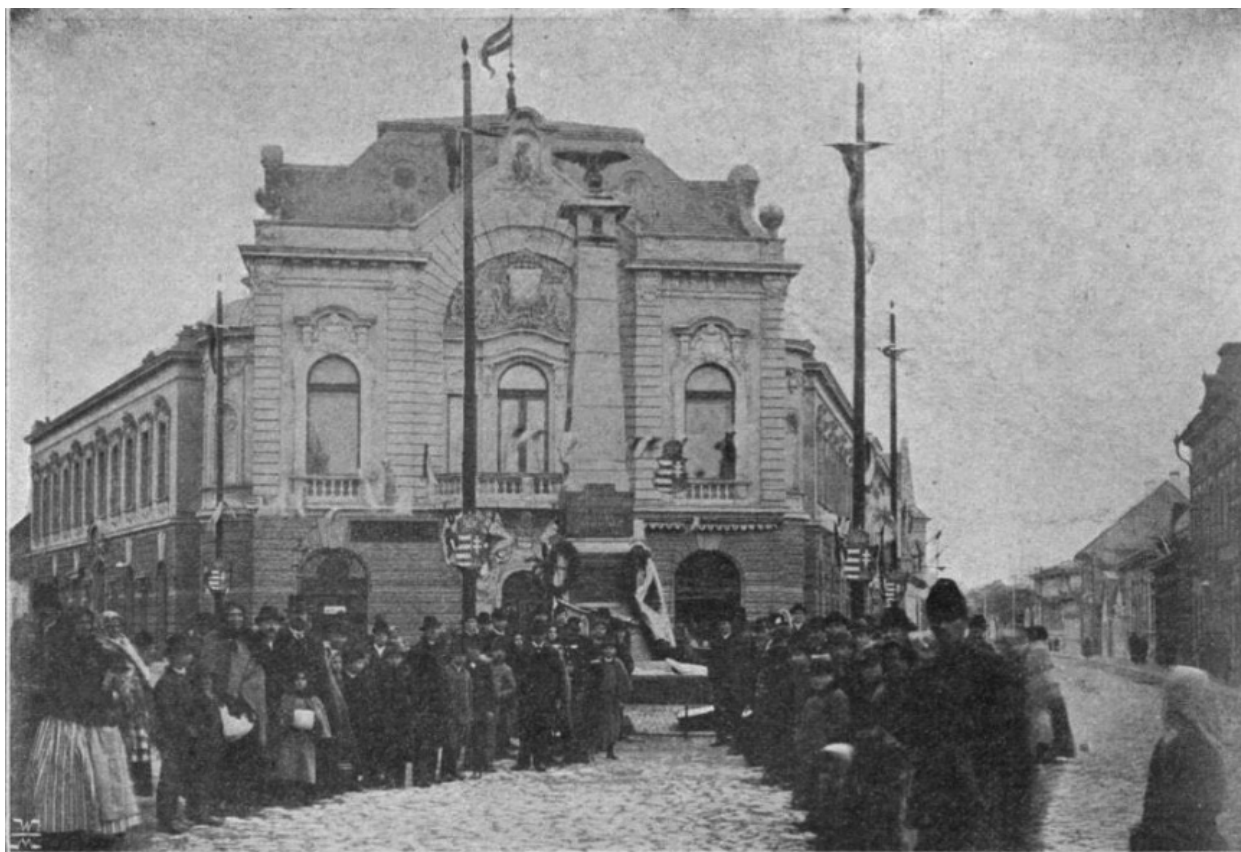
² Andrics Erzsébet, Metternich és Magyarország, Budapest, 1975, 15-29, 109-118; Hermann Róbert, Forradalom és szabadságharc, Magyarország története 14, Budapest, 2009, 33-41; Spira György, A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon, Budapest, 1980, 23-32, 68-75.

³ Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, Срби у Хабзбуршкој монархији 1, Нови Сад, 2016, 417-420; А.И.П. Тејлор, Хабзбуршка монархија, Београд, 2001, 65-71.

⁴ Szabadkai Történelmi Levéltár, F-272, kut. 2787, Blagojevich-Romits iratok; F-16 knji. 5, 17; Iványi István, Szabadka szabad királyi város története 1.rész, Szabadka, 1886, 390.

⁵ Leginkább bunyevác családokról beszélhetünk, mint például a Mukits, vagy a Skenderović.

⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár, F-272, kut. 1972, A-1-17, 295.

A kaponyai csata emlékművének átadása, Vasárnapi Ujság, Vörös K. fényképe

szempontjából nem volt meghatározó Szabadka szempontjából. Az év folyamán főként logisztikai, illetve stratégiai szempontból fontos változások történnek a városban. Mészáros Lázár hadügyminiszter utasításának eleget téve, a város ekkor megkezd egy katonai kórház kialakítását, később pedig az élelmszer, valamint a huszárok számára szükséges lovak szállítása is kötelességévé vált a városnak. Emellett a folyamatosan a városon áthaladó katonák tömegét is el kellett látnia, a nemzetőrséget teljesen pedig csak az év augusztusára sikerült megszervezni.⁷

A hadakozások radikálisan megváltoztak a mai Vajdaság területén 1849-re. Január közepén megalakult a bács-bodrog vármegyei védelmi választmány, emellett pedig más védelmi intézkedések is megtörténtek. Ennek ellenére sorban foglalták el a szerb hadak a vármegye és annak szomszédságában található településeket. Így sorban elesett Kúla, Ókér, Feketehegy, vagy épp Topolya⁸ február 11-én pedig a vármegye székhelye, Zombor is.⁹ Ilyen körülmények között várta a város az ellenséges hadakat, melyekkel március 5-én a kaponyai csárdánál kellett megvívniuk. A honvédek a kaponyai csárdánál megtámadták

a szerbek megerősített állásait, de azok elfoglalására nem voltak képesek, ezért visszavonulást kezdeményeztek a város irányába. A császári hadakat támogató szerb csapatok üldözőbe vették őket, így kicsalogatva őket védett állásaikból. Ekkor, a városhoz már közelebb érve a honvédek ellentámadásba lendültek, elfoglalták az ellenség ágyúit, és a szerb csapatokat teljes menekülésre kényszerítették.¹⁰ Így sikerült megvédeni a várost, a csata híre pedig az egész országban ismertté vált.¹¹

Felszállt a turul

Bács-Bodrog vármegye lakossága, akárcsak a teljes magyar nemzet, annak ellenére, hogy a Bach-abszolutizmus bevezetése nagyban korlátozta jogaikat, hagyományaik ápolását, továbbra is különböző módon emlékezett meg a szabadságharc és forradalom vívmányaira, hőseire. A dualizmus kialakulásáig a nagyobb csaták körüli települések lakosai titkos misézésekkel, gyertyaoltással emlékeztek meg hőseikről. Az emlékezeti kultúra fejlődése a kaponyai csata esetében is változásokon megy keresztül

⁷ Szabadkai Történelmi Levéltár, F-272, kut. 1980, 1.A.31; kut. 1988, 1.A.15; Iványi, 1886, 421-424.

⁸ Az eseményt a topolyaiak a „nagy futásként” is ismerhetik.

⁹ Iványi, 1886, 442-446. Микавица et al, 2016, 419-446;

¹⁰ Olchváry Ödön, A magyar függetlenségi harc 1848/49-ben a Délvidéken, Budapest, 1901, 146-151. Szabadkai Történelmi Levéltár, F-272, kut. 1990, 5.A.14. Iványi István, Szabadka és vidéke 1848/49 Okirattár, Szabadka, 1886, 1711; Iványi, 1886, 456.

¹¹ Tisza-vidéki Ujság, 1849. március 14, 18. szám 148, 20. szám, 156-157.

a politikai, társadalmi normákkal párhuzamosan.¹² A kaponyai csata emlékezete valójában négy szakaszra osztható fel. Az első szakasz a csata lezajlását követő első évtizedet öleli fel, melyben az elsődleges eufóriát a bécsi kormány rendeletei, szabályozásai váltják. Ezt követően a dualista rendszer kialakulásával megnő a csatára való emlékezés, a folyamat pedig a kilencvenes években kulminál. A harmadik szakasz a két világháború közötti időszakot, valamint a második világháborút öleli fel, mely a szobor szempontjából nem sok jóval kecsegtetett. Utolsóként pedig mai társadalmunk, főként az elmúlt évek törekvései és emlékezete emelkedik ki.

Szabadkai Városi Múzeum, I-00540

Akárcsak más, a magyar nép szempontjából fontos eseményről, úgy a kaponyai csatáról is titkolózva emlékeznek meg a Bach-abszolutizmus idején. A Szent Teréz- székesegyház egykori esperes-plébánosa, Probojcsevicz István emlékezett vissza arra, hogy egy fiatal hölgy minden év március 5-én gyászmisét mondott el vele, titkolva, kiért is szól az. Mint a későbbiekben bevallotta, a kaponyai csata hőseiért mondatta azt el.¹³ Ebben az időszakban emeltetnek síremléket a csata egyik legismertebb alakjának is, Paganini Józsefnek, 1866. november 1-jén. Ez a hely szintén kultikussá válik a 19. századi megemlékezések során.¹⁴

A XIX. század utolsó évtizedében már a szabadkaiak között is egyre gyakrabban felvetődött az ötlet, hogy valamilyen emlékszoborral, kegyhellyel emlékezzünk meg a csatáról, annak alakjairól. Ebben az időszakban pedig már egész Magyarországon engedélyezett volt a szabadságharcra és forradalomra való emlékezés, főleg az 1896-os milleniumi ünnepségeket követően. 1897 májusában már egy olyan szabadkai hazafias szerveződés megalakulásá-

ról írnak a pesti lapok, melynek célja egy honvédelem emeltetése Szabadkán.¹⁵ A következő év végén már bizottság alakul a kaponyai csata emlékművének felállításáról. Azt, hogy kik voltak ennek tagjai most még csak találgatni tudjuk, de egyes források rámutatnak, hogy az akkori Szabadka eminens politikai és közéleti szereplőiről van szó.¹⁶ A Magyar Hírlap ez év májusában úgy számol be, hogy a mozgalom élén Schmauss Endre főispán, Mamuzsits Lázár polgármester, Pertits Mihály árvaszéki elnök, Mamuzsits Mátyás prépost-plébános és több gimnáziumi tanár áll. Az alispáni feljegyzések szerint, melyet 1897-ben kelteztek, más vármegyék is támogatták az ötletet, sőt a Szabadka környéki települések pénzzadománnyal is készek voltak szolgálni az ügyet.¹⁷ A nyár folyamán a Szabadkai Dalegyesület is csatlakozott a kezdeményezéshez, ugyanis július 3-án nyári mulatságokat rendeztek Palicson, amelyen a befolyt pénzt a kaponyai emlékalap javára szánták. Alapos leírást az eseményről a Szabadka és vidéke 1897-es évi 28. számában találunk. Vacsora, tombola, karikadobás, hangverseny és tánc – mindez megjelent az est folyamán. Azonban az összegyűlt pénzüsszeg a vártnál kevesebb volt.¹⁸ Ennek ellenére több hasonló rendezvénnyel találkozunk, főként 1898 nyarán.

A szabadságharc és forradalom 50. évfordulójára már nagy izgatottság volt érezhető a Városi Tanács és a kaponyai csata emlékművének felállításán dolgozó bizottság körében. Ennek oka mindenekelőtt az volt, hogy nem sikerült elkészülni a szoborral március 5-éig, a kaponyai csata félévszázados évfordulójára. Ekkora már elkészül Frankl István emlékirata is, mely az átadás után kerül kiadásra *A kaponyai ütközet: 1849. március 5.: emlékirat az ütközet félszázados emlékezetére Szabadkán a „Nemzeti Casino” előtt és a kaponyai térségen emelt, két emlékoszlop felavatási ünnepélyére 1899-ben térkép melléklettel az ütközet félszázados emlékezetére Szabadkán a „Nemzeti Casino” előtt és a kaponyai térségen emelt, két emlékoszlop felavatási ünnepélyére 1899-ben* címen.

Nem tudni mi okból történt a késlekedés, illetve az sem ismeretes, hogy hogyan döntöttek a végleges időpont mellett, hiszen az 1899. december 3-án végül nagy ünnepély keretében sikerült átadni az emlékművet. Az ünnepség részletes programja fellelhető a peridikák lapozása során. Az ünnepély már reggel 8 órakor megkezdődött. Ezt követően a Pest Szálló nagytermében, Mamuzsich Lázár polgármester mondta el a megnyitóbeszédet. Ezután a résztvevők díszmenetben vonultak a Szent Teréz-templomba, ahol hálaadó istentiszteletet tartottak. A szertartást

¹² Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, Beograd, 2006, 30-38, 85-88.

¹³ Budapesti Hírlap, 1899. december 04. / 336. szám, 5. oldal

¹⁴ Frankl István, *A kaponyai ütközet: 1849. március 5.: emlékirat az ütközet félszázados emlékezetére*, 10-14.

¹⁵ Magyar Hírlap, 1897. május 26. / 145. szám, 8. oldal; Pesti Hírlap, 1897. május 25. / 144. szám, 9. oldal.

¹⁶ Szabadkai Történelmi Levéltár F-2, kut. 4384. Azonban a kaponyai csata Építő Bizottságának anyaga átrendezésre került, így már nem található meg ebben az egységben. A kezdeményezésről lásd: Szabadkai Történelmi Levéltár, F-2, kut. 4344-4346 egyes dokumentumait.

¹⁷ Az iratok csak bizonyos mennyiségben maradtak Lásd: Vajdasági Levéltár F-421, kutija 797.

¹⁸ Szabadka és vidéke - 5. évf. 28. sz. (1897. július. 11.), 3. oldal

követően az ünnepi menet a Nemzeti Kaszinó előtti téren felállított emlékszoborhoz vonult, amelynek egyházi megáldására és leleplezésére ezt követően került sor. A megemlékezés további programjaként a szabadkai dalárda előadásában elhangzott a Szózat, majd dr. Békeffy Gyula ügyvéd tartott ünnepi beszédet. Ezt követően dr. Csillag Károly ügyvéd és lapszerkesztő saját szerzeményű ünnepi ódáját adta elő. A program történeti szempontból kiemelkedő részét idősebb Frankl István nyugalmazott főgimnáziumi igazgató történeti visszaemlékezése képezte. Az ünnepség során sor került a koszorúk elhelyezésére, majd az emlékoszlopnak a hatóság részére történő átadására. Az első helyszínen megrendezett ünnepségrész a szabadkai dalegyesület által előadott Himnusszal zárult.¹⁹

A megemlékezés második része a csata egykori helyszínén, a kaponyai csárda egykori helyén folytatódott, ahol leleplezték az ott felállított emlékoszlopot. Az eseménysorozatot délben díszlakoma egészítette ki. Az ünnepség esti programjára a városi színházban került sor, ahol a Hadak útja című darabot adták elő ünnepi előadás keretében. Az előadás részeként Csiky Kálmán, a társulat hőstragikusa, elszavalta dr. Csillag Károly ünnepi ódáját.²⁰

A délelőtti eseményeken többek között tiszteletét tette Leszkóczy István őrnagy is, akinek vezetésével a vármegye 48-as honvédei is felvonultak, ugyanazzal a zászlóval, melyet a kaponyai csatában vittek magukkal.²¹

Az emlékoszlop 15 méter magas, oldalain 5,5 méter magasan gránittal borított.²² Négy oldalán eltérő tartalmú feliratokat helyeztek el, melynek tején a turulmadár kémlelte a várost. Az északi oldalon az emlékmű rendeltetését és keletkezésének körülményeit rögzítő szöveg szerepelt: az emléket az 1849. március 5-én Kaponyán megívott, „a szabadságért vívott győzelmes ütközet” hőseinek, illetve „Szabadka megmentőinek” állították a győzelem fél évszázados évfordulóján.²³ A déli oldalon a csatában részt vevő katonai és nemzetőri alakulatokat, valamint azok parancsnokait sorolták fel. A felsorolásban Gaál László alezredes vezénylete alatt álló 5. honvéddzászlóalj, a Ferenc Károly-ezred két százada, a budai gránátos szakasz, a Pál Antal vezette bácskai „Fekete sipkások”, a Putnik Béla parancsnoksága alatt álló zombori nemzetőrök, a szabadkai nem-

zetőrök, a Czintula Antal vezette vidéki segélycsapatok, a Paganini József irányítása alatt álló tüzérség, a 3. honvéddhuszárság egy százada, valamint a nemzetőri lovasság szerepelt.²⁴ Ez a felirat az emlékművet egyúttal az ütközetben részt vevő alakulatok és személyek kollektív emlékezetének hordozójává is tette.²⁵

A nyugati oldalon az emlékező és példázatos funkció került előtérbe: „Mint ők a hősök, a honért élni-halni tanulatok!” A keleti oldalon ezzel szemben egy rövid, költői megfogalmazás kapott helyet: „Tettök sugara, átragyog időn, enyészeten.” Az emlékmű feliratainak együttese több jelentést is hordozott, hiszen egyrészt konkrét történeti eseményre és annak résztvevőire emlékeztettek, másrészt a szabadságharc hősi múltját erkölcsi példaként állították a kortársak és a következő nemzedékek elé. Az emlékoszlop felirati programja alapján az emlékmű nem pusztán a kaponyai ütközet helyszínének megjelölésére szolgált, hanem a 19. század végére kialakult szabadságharcos emlékezet egyik reprezentatív megnyilvánulásának, valamint a szabadkai társadalom emlékezői kultúrájának állapotáról is árulkodik.

A dualizmus korának hátralévő részében a szobor meghatározó események gyülekező helye is volt. Így történt meg, hogy az első világháború kitörésének hírére is itt fogadták a szabadkaiak, vagy éppen, hogy a frontra küldött férfiakat is innen vezényelték el, hisz itt vettek búcsút tőlük családtagjaik. Azonban ezek már a szobor utolsó éveinek bizonyos részletei.

Változó államok, meghurcolt emlék(hely)ek

A hatalom változik, az emlékezet pedig átförmálódik. Nem történt ez másként a kaponyai emlékmű esetében sem. 1918 novemberétől kezdődően az impériumváltást követően a korábbi politikai rendszerhez és a magyar államiság történeti emlékezetéhez kapcsolódó emlékművek fokozatosan a politikai és nemzeti átrendeződés célpontjaivá váltak. A korábbi emlékezetpolitikai szimbolika felszámolásának folyamata 1920-ban, az új államhatárok nemzetközi rendezésével párhuzamosan teljesedett ki. Szabadkán ennek következtében számos olyan emlékhelyet ért rongálás vagy átalakítás, amely a magyar állami-

¹⁹ Budapesti Napló, 1899. december 1. / 332. szám, 6, Budapesti Napló, 1899. december 5. (4. évfolyam) 1899. december 5. / 336. szám 7.

²⁰ Magyar Hírlap, 1899. december / 332. szám 3; Pesti Hírlap, 1899. december (21. évfolyam) 1899. december.4 / 336. szám 5.

²¹ Budapesti Hírlap, 1899. december 4. / 336. szám, 5. oldal.

²² Vasárnapi Ujság – 1899. december 10. / 50. szám / 834. oldal.

²³ Kaponyán, 1849. március 5-én. A szabadságért vívott győzelmes ütközet Hú vitézeinek, Szabadka megmentőinek. A győzelem félszázados emlékére, Szabadka szab. kir. város törvényhatósága és közönsége. 1899.

²⁴ A győzelmes ütközetben résztvettek Gaál László alezredes vezénylete alatt. Az 5. honvéddzászlóalj, a Ferenc Károly ezred két százada, a budai gránátos szakasz, bácskai „fekete sipkások” Pál Antal vezérletével, zombori nemzetőrök Putnik Béla alatt, szabadkai nemzetőrök, vidéki segélycsapatok Czintula Antal alatt, tüzérség Paganini József alatt, a 3. honvéddhuszárság egy százada, nemzetőri, lovasság.

²⁵ A feliratok szövegéért lásd: Vasárnapi Ujság – 1899. december 10. / 50. szám / 834. oldal.

ságot, illetve a 19. század nemzeti eszméit és történeti emlékezetét jelenítette meg.

A korabeli beszámolók szerint Szabadkán lefoglalták a Kossuth-szobor felállítására összegyűjtött 240 000 koronát. Ugyancsak megrongálták a Gál ezredes és a kaponyai ütközet emlékére, valamint az 1848-ban elesett szabadkai honvédek tiszteletére emelt emlékoszlopot. Az emlékművet nem csupán fizikailag csonkították meg, hanem annak eredeti, magyar nyelvű feliratait is eltávolították.²⁶ Az obeliszkszerű csúcsán elhelyezett turulmadár szintén eltűnt, míg az emlékművön új felirat jelent meg, amely mindössze az „1918. november 13.” dátumot őrizte meg.²⁷ A beavatkozás így nem pusztán az emlékmű fizikai állapotát változtatta meg, hanem annak eredeti történeti és szimbolikus jelentéstartalmát is alapvetően átértelmezte.

Szabadkai Városi Múzeum, I-00789

Hasonló folyamat játszódott le a szabadkai városháza esetében is. Az épület művészi értéket képviselő, ugyanakkor a magyar történelemhez kapcsolódó témákat megjelenítő falfestményeit és üvegfestményeit levakartatták, illetve eltávolították.²⁸ Mindezek az intézkedések jól szemléltetik, hogy az impériumváltást követően az emlékezet politikai újrendezése nem kizárólag az új államhatalom intézményi és közigazgatási struktúráinak kialakítását jelentette. A változás a köztérek és az épített környezet szimbolikus tartalmára is kiterjedt: a korábbi állami és nemzeti identitás tárgyi reprezentációit fokozatosan eltávolították, átalakították vagy új jelentéssel ruházták fel.²⁹ A kaponyai emlékmű sorsa ennek egyik különösen szemléletes példája, hiszen sorsa még nem pecsételődött meg itt. Az új állam számos emlékhelyet tervezett, mely a háborúban elesett vitézek emlékét, és az új állam hírét hirdették.³⁰

Közülük a téma kapcsán a legnagyobb jelentőséggel Jovan Nenad szobra bír, aki a XVI. századi szerb államiság kiemelkedő alakja volt a mohácsi vész idején. A kaponyai csata emlékművének egyes felhasználva készült el 1927-ben a Fekete ember szobra, kivégzésének 400. évfordulójára.³¹ Így lett, ahogyan már korábban is fogalmaztak „az előző állam jelképéből a következő állam jelképe”.³²

Zárszó

A kaponyai csata emlékműve egyike volt azoknak a kültéri szobroknak és emlékhelyeknek, amelyek a dualista Szabadka történeti emlékezetének meghatározó részévé váltak. Az új állam létrejöttével azonban az emlékmű már nem tölthette be azt a funkciót, amelyre felállításakor szánták. Sorsa így hasonlóvá vált a Vajdaság-szerbe felállított, a magyar államiságot és nemzeti emlékezetet hirdető emlékművékéhez. Eredeti jelentésétől megfosztották, átalakították, majd új tartalommal ruházták fel.

Mindezek ellenére a kaponyai emlékmű különösen érdekes emlékezetpolitikai forrás. A hozzá kapcsolódó történet mindmáig kevésbé kutatott, annak ellenére, hogy egyes elemei, ha már nem is eredeti formájukban, továbbra is díszítik Szabadka főterét. Az emlékmű átalakított formájában immár csaknem egy évszázada a város közterének része, miközben története jól példázza, miként változhat meg egy emlékhely jelentése és szerepe az államhatalom, a politikai rendszerek és az emlékezetpolitikai viszonyok átalakulásával.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Szabadkai Történelmi Levéltár, F-2.
Szabadkai Történelmi Levéltár, F-16.
Szabadkai Történelmi Levéltár, F-272.
Vajdasági Levéltár, F-421.
A Szabadkai Városi Múzeum gyűjteménye.

Periodikák

Budapesti Hírlap.
Budapesti Napló.
Magyar Hírlap.
Pesti Hírlap.
Szabadka és vidéke.

²⁶ Olay Ferenc, *A magyar kultúra válságos évei 1918-1927*, Budapest, 1927, 224.

²⁷ Бела Дуранци – Вера Габрић Почуча, *Јавни споменици Општине Суботица*, Суботица, 2001, 159-161.

²⁸ Olay, 1927, 230.

²⁹ A modern, XX. századi Szabadka legjobb ismerője, Mačković Stevan részletesen számol be kötetében az új államba kerülő Szabadkán történekről az impériumváltás korában. Lásd: *Subotica na granici, grad i ljudi*, Subotica, 2024.

³⁰ Stevan Mačković, *O grobljima i spomenicima vezanim za Prvi svetski rat u Subotici (1914-2021)* In: *Ex Pannonia* 27, 2023, 6-9.

³¹ Дуранци-Почуча, 2001, 160-161; Mačković, 2023, 13.

³² Дуранци-Почуча, 2001, 160.

- Tisza-vidéki Ujság.
 Vasárnapi Ujság.
 Cikkek, monográfiák, tanulmányok
 Andrics Erzsébet, Metternich és Magyarország, Budapest, 1975.
 Eric Howbawm, The Age of Revolution 1789-1848, New York, 1996.
 Frankl István, A kaponyai ütközet: 1849. március 5.: emlékirat az ütközet félszázados emlékezetére, Szabadka, 1899.
 Hermann Róbert, Forradalom és szabadságharc, Magyarország története 14, Budapest, 2009.
 Spira György, A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon, Budapest, 1980.
 Iványi István, Szabadka és vidéke 1848/49 Okirattár, Szabadka, 1886.
 Iványi István, Szabadka szabad királyi város története I.rész, Szabadka, 1886.
- Olay Ferenc, A magyar kultúra válságos évei 1918-1927, Budapest, 1927.
 Olay Ferenc, A magyar kultúra válságos évei 1918-1927, Budapest, 1927.
 Olchváry Ödön, A magyar függetlenségi harc 1848/49-ben a Délvidéken, Budapest, 1901.
 Stevan Mačković, O grobljima i spomenicima vezanim za Prvi svetski rat u Subotici (1914-2021) In: Ex Pannonia 27, 2023.
 А.Ц.П. Тејлор, Хабзбуршка монархија, Београд, 2001.
 Бела Дуранци – Вера Габрић Почуча, Јавни споменици Општине Суботица, Суботица, 2001.
 Дејан Микавица, Ненад Лемајић, Горан Васин, Ненад Нинковић, Срби у Хабзбуршкој монархији I, Нови Сад, 2016.
 Чедомир Попов, Грађанска Европа (1770-1914) I, Нови Сад.

Резиме

Када је турул посматрао град

Револуција и рат за независност 1848–1849. године оставили су бројне трагове на живот и развој европских друштава. За Суботицу и њену околину један од најзначајнијих догађаја овог периода била је Капоњска битка, која се одиграла 5. марта 1849. године на периферији града, код Капоњске чарде. Јединице под командом потпуковника Лајоша Гала поразиле су српске

снаге које су се припремале да заузму град. Овај догађај послужио је као инспирација за један од првих јавних споменика у Суботици – споменик Капоњској бици, који је на прелазу из ХИХ у ХХ век представљао један од значајних симбола градског центра.

Кључне речи: култура сећања, споменик, Капоњска битка, Суботица.

Summary

When the Turul Watched Over the City

The Revolution and War of Independence of 1848–1849 left numerous traces on the development and social life of European societies. For Subotica and its surroundings, one of the most significant events of this period was the Battle of Kaponya, which took place on 5 March 1849 near the Kaponya csárda, on the outskirts of the city. The troops commanded by Lieutenant Colonel László Gaál defeated

the Serbian forces that were preparing to occupy the city. This victory inspired one of Subotica's earliest public monuments, the Memorial to the Battle of Kaponya, which became a significant symbol of the city centre at the turn of the nineteenth and twentieth centuries.

Keywords: culture of memory, monument, Battle of Kaponya, Subotica.

Приказ Закона о адвокатури

– законски чланак XXXIV из 1874. године и његов значај за оснивање суботичке Адвокатске коморе (1875–1920), касније Адвокатске коморе за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду (1921–1929)

Сажетак: У раду је приказано законодавство о адвокатури које је примењивано од 1874. године у јужној Угарској (Војводина), употпуњено са важећом послератном регулативом на правном подручју Војводине, све до доношења унифицираног Закона о адвокатима 1929. године. Посебна пажња је посвећена садржини Закона о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године којим је основана комора за Бачко-бодрошку жупанију са седиштем у Суботици.

Кључне речи: Закон, адвокати, адвокатска комора, правно подручје.

До краја Првог светског рата 1918. године, када се распала Аустроугарска монархија,¹ у угарским земљама важио је угарски Закон о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године, којим је адвокатура дефинисана као независна и самостална професија.

Овим законом реорганизован је правосудни систем Угарске, раздвојени су судство и управа и престао је да важи аустријски „*Advocaten Ordnung*“, из 1852. године, који је био донесен за Угарску, Хрватску, Славонију, Тамишки Банат и Војводство Србију, са изузетком Војне крајине, којим је било прописано да министар правосуђа именује адвокате и одређује њихово седиште, а дисциплински поступак се водио пред судовима.

Поред начела независности, установљене су адвокатске коморе, као обавезне аутономне професионалне организације, формиране према жупанијском принципу, са искључивом надлежношћу за вођење дисциплинског поступка против адвоката. Коморе су ступањем на снагу овог закона стекле право да самостално воде регистре (именике, списак) адвоката на свом подручју.

„Адвокатске коморе у Угарској су установљене законом из 1874. – Законски чл. XXXIV, а дотле су регистре овлашћених адвоката водили судови. У слободним краљевским варошима, магистратски градски суд а за остала места судови у жупанијским седиштима.“²

Овим законом су у јужној Угарској (Војводина) основане коморе: за Бачко-бодрошку жупанију са седиштем у Суботици, за Барању у Печују, за Торонталску у Великом Бечкереку и Чонградску жупанију у Сегедину, за Тамишку жупанију и јужни Банат у Темишвару.³

Адвокатска комора у Суботици је основана за подручје краљевских судбених столова у Суботици, Сомбору и Новом Саду у јужној Угарској, и у Баји. Оснивачка скупштина Адвокатске коморе у Суботици одржана је 11. августа 1875. године. За председника је именован др Ђерђ Гулн, за потпредседника Ђерђ Сутрељи, за секретара Андор Паукович, за заступника Феликс Парчетић, и за благајника Липот Крал.⁴

Прокламацијом регента Александра Карађорђевића од 1. децембра 1918. године проглашено је уједињење Србије са земљама независне Државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (касније Краљевине СХС, а од 1929. Краљевине Југославије).

Услед ове државноправне промене у југословенским земљама, дошло је до правног партикуларизма, јер је свака држава имала своје сопствено право, па је тако постојало шест правних подручја у новонасталој Краљевини СХС: Хрватско-славонско правно подручје, Далматинско-словенско правно подручје, Правно подручје Војводине с Међумурјем, Србијанско правно подручје, Прав-

¹ Аустро-Угарска монархија је створена Аустро-угарском нагодбом 1867. године, на бази дуализма, према којој су Аустрија и Угарска као две државе, биле везане реалном и персоналном унијом. Угарска је организовала своје законодавство, независно од аустријског.

² М. Ботић, *Новосадски адвокати у магистратском судовању (1748–1874)*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. LXV, бр. 6, Нови Сад 1993, 8.

³ М. Ботић, *Педесетогодишњи развитак адвокатури у Војводини – Педесетогодишњица Адвокатске коморе у Новом Саду*, 50 година Адвокатске коморе у Новом Саду Споменица, Нови Сад 1971, 112.

⁴ Z. Matijević, *A Szabadkai Ügyvédi Kamara története 1875–1920 (Istoriijat advokatske komore u Subotici 1875–1920)*, Ех Pannonia бр. 21, Суботица 2017, 34–39.

но подручје Црне Горе и Босанско-херцеговачко правно подручје.⁵

„У Војводини је угарско правно наслеђе не-престано мењано. Непосредно након уједињења, стављени су ван снаге сви угарски прописи који су били противни интересима нове државе. Остатак наслеђене правне регулативе је повремено употпуњаван, мењан или потискиван законима и подзаконским актима Краљевине СХС (Југославије). Тако је у Војводини настао посебан систем приватног права који се разликовао од угарског правног наслеђа, али и од права које је било у другим деловима Краљевине. Због тога је, 1920. године у Новом Саду формирано посебно одељење Касационог суда (Одељење Б), са веома широким овлашћењима. Оно је, попут некадашње Краљевске курије у Будимпешти, имало моћ стварања правних правила путем начелних одлука (децизија).“⁶

Адвокатска комора у Суботици је наставила са радом и после Првог светског рата, и вршила је уписе адвоката и адвокатских приправника у именике, до новембра 1920. године.⁷

Доношењем Уредбе о измени и допуни Закона о адвокатима и адвокатским приправницима на територији Баната, Бачке и Барање, бр. 41348–41501 од 8. децембра 1920. године, укинута је Адвокатска комора у Суботици, и основана Адвокатска комора за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду.⁸ На снази су остале одредбе према Угарском законском чланку XXXIV из 1874. године, уколико нису биле у супротности са овом Уредбом. У члану 1. ове Уредбе, наведено је да ће новосадска комора „примити иметак суботичке адвокатске коморе”.⁹ У општим одредбама су прописани општи услови за бављење адвокатуром, те је као адвокат или адвокатски приправник могао да ради онај који је био уписан у списак новосадске Адвокатске коморе. У списак адвоката, према чл. 3, могао је да буде убележен само беспрекоран држављанин Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (даље: Краљевина СХС/Југославија) који је положио прописани адвокатски испит; који је био настањен на територији Баната, Бачке и Барање и који је према Закону о признању квалификативних погодби за стицање адвокатуре и јавног бележничтва од 30. јула 1919. године добио право да обавља адвокатску на тој територији.

„Закон о признању квалификативних погодба за стицање адвокатуре и јавног бележничтва од 30. јула 1919. године, донет је са циљем да се адвокатима, који су се бавили адвокатским позивом у Аустро-Угарској монархији, омогући наставак рада у новоствореној држави. Ово право се признавало адвокатима, по народности Србима, Хрватима и Словенцима, који су вршили праксу у оним деловима некадашње Аустро-Угарске монархије који су припали Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца.”¹⁰

Према чл. 4 Уредбе, адвокатска диплома се издавала на основу испита који се полагао према Уредби о адвокатском испиту на територији Баната, Бачке и Барање, код Одбора за испитивање адвокатских приправника, који се овом Уредбом основао у Новом Саду код Апелационог суда за Банат и Бачку. Одбор су чинили: председник, потпредседник и 24 члана, са трогодишњим мандатом. Према чл. 5 Уредбе, адвокатски испит је могао да полаже кандидат који је: 1. постао доктор правних наука на неком домаћем или пре ступања на снагу Уредбе, страном факултету; 2. да је од дана уписа у списак адвокатских приправника пет година био на пракси, а најмање две године од положеног доктората. Адвокатски испит су могли да полажу и они кандидати који су према постојећим законским одредбама на територији Баната, Бачке и Барање до 25. новембра 1918. године већ стекли право да га полажу, без обзира на одредбе става један. Такође, пракса оних адвокатских приправника, који су пре ове уредбе били убележени у неку адвокатску комору, рачунала се од дана уписа. Адвокатски испит се полагао на српскохрватском/хрватскохрватском службеном језику Краљевине СХС. После положеног испита и положене заклетве испитна комисија Одбора за испитивање адвокатских приправника је издавала диплому кандидату. Према чл. 8 Уредбе, у списак адвокатских приправника могли су да буду уписани они који су беспрекорни држављани Краљевине СХС и који су имали доказ: 1. да су положили бар један ригороз (строг државни испит), на неком домаћем или пре ступања на снагу Уредбе, страном правном факултету; 2. да су на територији Баната, Бачке и Барање обављали праксу према одредбама чл. 5 Уредбе. Према чл. 10, у року од једног месеца, од дана ступања

⁵ Види детаљно у: F. Čulinović, *Državopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, knj. 2, *Srbija – Crna Gora – Makedonija, Jugoslavija 1918.–1945*, Zagreb 1954, 303–308.

⁶ Д. Николић, *Два века Грађанског права у обновљеној Србији (1804–2004)*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. LXXVII, књ. 65, бр. 4, Нови Сад 2005, 168.

⁷ М. Ботић, *Оснивање Адвокатске коморе у Новом Саду 1921 године. Време. Људи, догађаји*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. 63, бр. 3, Нови Сад 1991, 3–17.

⁸ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 6/1921, од 10. јануара 1921. године.

⁹ Архив Војводине, Ф. 569, Адвокатска комора Војводине (1875–), 1875–1990, 2023/1931 (даље: АВ, Ф. 569): Састављен је записник код бивше Адвокатске коморе у Суботици 4. фебруара 1921. године о преузимању иметка и списка те Коморе.

¹⁰ Види детаљно у: Г. Дракић, *Адвокатура на подручју Војводине 1929–1941*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. 77, књ. 65, бр. 4, Нови Сад 2005, 186–204 (даље: Г. Дракић, *Адвокатура*, ...).

на снагу Уредбе, сви адвокати и адвокатски приправници на територији Баната, Бачке и Барање морали су да положе прописану заклетву код поверенства (пред комисијом) надлежног окружног суда. Комисију су чинили: председник окружног суда, један судија истог суда и један адвокат. Министар правде је именовао чланове комисије, као и њихове заменике. Образована су два списка адвоката: списак А и списак Б. У списак А су ушли они адвокати који су знали службени језик, а у списак Б они адвокати који нису добро знали, или уопште нису знали службени језик. Адвокати из списка А су постали пуноправни чланови Адвокатске коморе, а адвокати из списка Б нису имали ни активно ни пасивно бирачко право. Уредба о измени и допуни Закона о адвокатима и адвокатским приправницима на територији Баната, Бачке и Барање је суспендована Законом о измени и допуни Закона о адвокатима и адвокатским приправницима на територији Апелационог суда у Новом Саду од 23. јуна 1922. године путем којег је уређен положај адвокатури у Банату, Бачкој и Барањи (са Међумурјем) све до доношења Закона о адвокатима који је важио за целу државу од 17. марта 1929. године.¹¹ „Према овом закону, у именик адвоката могли су да буду уписани дипломирани правници и без степена доктора права, који су положили адвокатски испит код Апелационог суда; морали су да имају држављанство Краљевине СХС и морали су да буду настањени на територији Апелационог суда у Новом Саду. Раније стечена права су била у потпуности уважавана. У именик адвокатских приправника могли су да се упишу и дипломирани правници који су положили дипломски испит на домаћем или страном факултету, а са праксом код адвоката на територији Апелационог суда у Новом Саду, као и раније убележени адвокатски приправници било које коморе бивше Угарске, ако су били држављани Краљевине. Овај закон је и даље задржао списак Б. за адвокате који не знају службени језик, једино што је проверу знања српскохрватског језика пренео са комисија окружних судова на Адвокатску комору, са даном њеног конституисања 3. маја 1921. године. Оснивачка скупштина Адвокатске коморе за Банат, Бачку и Барању је одржана 3. маја 1921. године у Новом Саду.”¹² На Скупштини Адвокатске коморе за Банат, Бачку

и Барању одржаној 20. јуна 1921. године у Новом Саду био је усвојен Пословник (Статут) Коморе, који се темељио на Уредби о измени и допуни Закона о адвокатима и адвокатским приправницима на територији Баната, Бачке и Барање, од 8. децембра 1920. године, као и на одредбама Законског члана XXXIV из 1874. године.¹³ Овај Пословник је незнатно допуњаван 1926. године, а остао је на снази све до доношења новог Статута Коморе, израђеног на основу Закона о адвокатима од 17. марта 1929. године,¹⁴ према којем ова Комора носи службени назив Адвокатска комора у Новом Саду.

Закон о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године¹⁵

Овај закон је састављен од десет глава са укупно 113 чланова:¹⁶

- I глава – Услови за бављење адвокатуром (од чл. 1 до чл. 10)
- II глава – О адвокатским кандидатима (од чл. 11 до чл. 16)
- III глава – О адвокатским коморама (од чл. 17 до чл. 33)
- IV глава – О простирању адвокатије (од чл. 34 до чл. 37)
- V глава – О правима и обавезама адвоката (од чл. 38 до чл. 53)
- VI глава – О адвокатским наградама (од чл. 54 до чл. 60)
- VII глава – О адвокатским пуномоћјима (од чл. 61 до чл. 63)
- VIII глава – О одговорности адвокатској (од чл. 64 до чл. 72)
- IX глава – О дисциплинској власти (од чл. 73 до чл. 108)
- X глава – Прелазне одредбе (од чл. 109 до чл. 113).

У глави I Закона о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године прописани су општи услови за бављење адвокатуром.

У прва три члана (параграфа) наведено је да је код земаљских судова и власти, као адвокат могао да послује само онај грађанин краљевине Угарске који је био убележен у адвокатски списак (регистар, именик) код једне од адвокатских

¹¹ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 294 од 30. децембра 1922. године.

¹² Види детаљно о Адвокатској комори за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду у: С. Љубљанац, *Адвокатска комора Војводине: Кроз одабрану архивску грађу од 1875. до 1975. године*, Нови Сад 2024, 15–49 (даље: С. Љубљанац, *Адвокатска комора Војводине*,...).

¹³ АВ, Ф. 569, а. ј. 1.

¹⁴ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 65–XXVIII, од 19. марта 1929. године.

¹⁵ АВ, Ф. 569, 344/1928: У предмету се налази превод са мађарског језика Закона о адвокатима (зак. чл. XXXIV из 1874.), који је према упутству Управног одбора Адвокатске коморе за Банат, Бачку и Барању, израдио Станко Белеслин, државни правозаступник у Новом Саду. Препис рукописа (тешко читљивог) израдила је Сандра Радојчић, виши архивиста у Архиву Војводине.

¹⁶ *Magyar törvénytar (Corpus Juris Hungarici)*, 1874. évi törvényczikkek, Budapest 1874, 149–164 (Закон XXXIV из 1874).

комора. У адвокатски списак могао се убележити само онај грађанин краљевине Угарске 1. који је имао закониту (прописану) уписнину (чл. 4); 2. и који је на територији коморе стално становао (имао пребивалиште). Упис у регистар се могао одбити, уколико је молилац био под стечајем или старатељством, ако је био кажњен или под истрагом због таквог злочина или преступа због чега би га по чл. 65 и чл. 66 „од адвокатске праксе требало уклонити“.¹⁷

Закон је посебну пажњу посветио полагању адвокатског испита и испитној комисији. Председника комисије, његовог заменика и половину чланова комисије на почетку сваке године именовао је министар правде од истакнутих правника који нису били чланови ни једне адвокатске коморе, а другу половину чланова су бирале адвокатске коморе у Будимпешти и у Марошвашархељу (Marosvásárhely).¹⁸ На испиту су осим председника и његовог заменика присуствовала и два члана од оних које је министар именовао и два члана од оних које су адвокатске коморе бирале. Број чланова испитне комисије одређивао је министар правде. Председника испитне комисије и потпредседнике именовао је министар правде од чланова комисије. За будимпештанску комисију постављао је два, а за марошвашархељску једног од судија и толико исто од адвоката.¹⁹

Према чл. 5 законског чланка XXXIV из 1874. године адвокатски испит је могао да полаже само онај који докаже: „1. да је на једном од наших универзитета стекао докторат права; 2. да је после свршених правних и државних наука и после положених теоретских државних испита или после положеног једног ригорозног био три године на државној пракси.“ Пракса се могла вршити код судова, државног тужилаштва, државних правних или задужбинских заступништава, код краљевског јавног бележника или адвоката.

Судије који су имали у првој тачки описану теоретску квалификацију могли су да полажу адвокатски испит ако су претходне године радили као судије. Професори су могли да полажу адвокатски испит ако су на једном од наших универзитета или академија радили три године као професори, ако су имали у првој тачки означену квалификацију и ако су провели две године на правној пракси. Од тих услова нико није могао бити ослобођен. Против одлуке која је то право могла да ускрати подносила се жалба Комисији седморице, из које су били изузети они чланови који су били присутни при доношењу прве одлуке.

Према чл. 6 законског чланка XXXIV из 1874.

године адвокатски испит се полагао на званичном језику, полагало се државно право, материјално и формално право, правично – рударско, урбанијарно и трговачко право, финансијски и административни укази и земаљске уредбе. Испит се састојао од писменог и усменог дела, а начин полагања испита и вредност испитне таксе, која није смела бити већа од 20 форинти, прописивао је министар правде. Уколико кандидат не положи све предмете, могао је исте поново полагати, после шест месеци поново проведеној на правној пракси код адвоката. У случају да не положи цео испит, поново га је могао полагати после једне године. Испит су могли поновити и они који адвокатски испит, пре ступања на снагу овог закона, нису двапут положили (ако су после тога бар годину дана били на пракси). Кандидат који је положио адвокатски испит добијао је од испитне комисије адвокатску диплому тек пошто би пред њима положио заклетву.

О упису у адвокатски списак одбор адвокатске коморе био је дужан да у року од 15 дана донесе одлуку. Против одлуке којом се убележење одбија, молилац је требао жалбу предати одбору адвокатске коморе у року од 15 дана рачунајући од уручења одлуке. Одбијени молилац је могао у новом поднеску допунити недостатке због којих је одбијен. Ако би се против таквога који је већ примљен у адвокатски списак појавили такви подаци, који његов упис искључују, искључење се могло изрећи само у редовном дисциплинском поступку.²⁰

У случају да адвокат промени већ пријављено место становања у друго место те адвокатске коморе, био је дужан да то пре поднеска пријави. Пријава је била потребна и када би се адвокат преселио на територију друге коморе. У таквом случају одбор је о намерама тог адвоката извештавао одбор оне коморе на чије подручје адвокат жели да се пресели и тек кад се тај одбор изјасни да га прима, брисан је из адвокатског списка дотадашње коморе.²¹

Одбор адвокатске коморе био је дужан да настале промене унесе у адвокатски списак који је на почетку сваке године достављао Министарству правде.²²

Друга глава Закона о адвокатима из 1874. године садржи неколико одредби (од чл. 11 до чл. 16) о адвокатским кандидатима (приправницима) за које је одбор адвокатске коморе водио списак у који се могао уписати сваки грађанин краљевине Угарске „беспрекорног карактера ако докаже: 1. да је после завршених правних и државних наука

¹⁷ Види: чл. 1, 2, 3 Закона о адвокатури – законског чланка XXXIV из 1874. године (у даљем тексту: зак. чл. XXXIV).

¹⁸ Данас Таргу Муреш, Румунија.

¹⁹ Види: чл. 4, зак. чл. XXXIV.

²⁰ Види: чл. 7, зак. чл. XXXIV.

²¹ Види: чл. 8, зак. чл. XXXIV.

²² Види: чл. 9, зак. чл. XXXIV.

са успехом положио теоретске државне испите или први ригорозум; 2. да је на територији коморе ступио на праксу код суда, адвоката, државног заступништва, задужбинских заступништва или краљевског јавног бележника“. Ако би адвокатски кандидат на територији те исте коморе прешао на праксу неком другом суду, заступништву, адвокату, или јавном бележнику, био је дужан да у року од 15 дана пријави ту околност одбору адвокатске коморе и да прикаже уверење и старог и новог старатеља. Уколико би прешао на територију друге коморе, био је потребан нов упис. Суд или старешина су били дужни да о владању приправника који је код њих био на пракси, сваке године извештавају комору. Када би адвокатски приправник прекинуо своју праксу на више од 30 дана или би се удаљио из свог седишта, био је дужан да ту околност у року од 8 дана пријави адвокатској комори и наведе разлог. О правној пракси која се адвокатском приправнику рачунала од уписа у списак адвокатских приправника само је адвокатска комора могла да изда уверење. Адвокатски приправник који је био уписан у списак адвокатских приправника, могао је да буде адвокату, код којег је на пракси и уз његову пуномоћ, заменик на расправама пред судовима и властима. За његова пропуштања и погрешке одговарао је адвокат који га је опуномоћио. Такав заменик није могао да сигнира поднеске.

Трећа глава Закона о адвокатима из 1874. године бави се оснивањем адвокатских комора. Формирале су се за подручје једног или више краљевских судбених столова, а министар правде је одређивао њихов број и седиште, с тим што је једна комора требала да има најмање 30 чланова. Основано је 28 подручних адвокатских комора.²³ Задатак адвокатских комора је био да заштити морални углед адвокатског сталежа, одбрани адвокатска права и врши надзор над њиховим радом, да уочава и отклони недостатке на пољу правосуђа и адвокатури и да износи мишљења и предлоге да би се у живот спровеле савремене реформе.

Послове, који су спадали у делокруг рада адвокатске коморе, вршила је скупштина, одбор и председник: доношење пословника (статута); избор чланова одбора; одређивање плата чиновницима и намештеницима; преглед годишњих завршних рачуна; решавање жалби које су биле подношене против одлука одбора; предлози ради уклањања недостатака уочених у раду правосуђа, а нарочито на пољу адвокатури; расправљање о предлозима које је министар правде у том предмету саставио (или мишљење комисија које би се

за ту сврху оформиле).²⁴

Свака адвокатска комора бирала је одбор на три године, кога је чинио председник (који је уједно био и председник коморе), његовог заменика, секретара, благајника, правног заступника и осам одборника чланова и четири заменика. Од редовних чланова бар тројица, а од заменика бар један требао је да станује у месту у коме је седиште коморе. Будимпештанска адвокатска комора, осим чиновника имала је 36 чланова и бар две трећине чланова морали су се бирати из реда оних адвоката који су становали у Будимпешти.²⁵

Одбор су бирали сви чланови са релативном већином, а да би избор био правоваљан била је потребна бар једна трећина преданих гласова. Уколико се на тај начин није могла постићи већина и ако при првом гласању није гласала бар половина чланова те коморе, одређивао се нов избор при коме је релативна већина апсолутно одлучивала. У објави, којом се објављивао нов избор, требало је навести осујећење првог избора и разлог. Између оних који су при првом избору добили једнак број гласова, и ако сваки због ограниченог броја одборских гласова не би могао ући у одбор, решавао је председник коцком. Ако би се пре истека три године упразнило место, редом су се позивали они који су код последњег избора добили највише гласова. Резултати избора саопштавани су министру правде.²⁶

На одборским седницама се решавало о „извршењу скупштинских одлука; примању адвоката и адвокатских приправника и вођењу прописаних спискова; издавању уверења о времену праксе и владању адвокатских приправника; бирању чланова за адвокатску испитну комисију; на позив суда изашиљању адвоката у стварима сиромашних странака и давању мишљења у таквим стварима; надзор над адвокатима и адвокатским приправницима и вршење дисциплинске власти; руковање са имањем коморе и са задужбинским имањем ако јој је поверено; сви они послови који по овом закону спадају у круг рада адвокатске коморе и нису предмет главне скупштине“.²⁷

О одборским одлукама решавала је већина присутних и на главној скупштини и на одборским седницама. Да би се могла донети коначна одлука на главној скупштини било је потребно присуство бар осам чланова. Датум и место одржавања главне скупштине председник коморе је унапред објављивао, а записници са скупштине, као и извештаји о раду коморе достављани су министру правде.

„Адвокатска комора на почетку сваке године подастире опћи извештај о своме раду министру

²³ Л. Јожа, *Почеци коморског организовања адвоката на подручју Војводине у XIX веку*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, бр. 5, 2015, 280–285.

²⁴ Види: чл. 20, зак. чл. XXXIV.

²⁵ Види: чл. 22, зак. чл. XXXIV.

²⁶ Види: чл. 23, зак. чл. XXXIV.

²⁷ Види: чл. 27, зак. чл. XXXIV.

правде и у томе нарочито истиче главне моменте ради дисциплинског сената, као и искуства, која је стекла на пољу адвокатије и правосуђа.²⁸

Четврта глава Закона о адвокатима из 1874. године која носи наслов „О простирању адвокатије“ регулише питање када „право на адвокатирање (осим смрти адвоката) престаје: ако се адвокат тога права својевољно одриче; ако изгуби наше поданство; ако је правомоћном пресудом дисциплинског или казненог суда изгубио право на адвокатирање“.²⁹ Одбор адвокатске коморе у овим случајевима адвоката званично брише из адвокатског списка. Комора је била дужна да престанак бављења адвокатуром обнародује у званичном листу с напоменом да ли је престанак наступио услед смрти, или због горе наведених разлога, а потом да обавести министарство правде и све коморе и судове који су на територији те коморе.³⁰

У случају смрти адвоката одбор адвокатске коморе се старао да се списи и вредности канцеларије са инвентаром осигурају. Комора је именовала староца који је вршио надлежне послове, али му се списи нису могли уручивати. Ако је седиште коморе било удаљено, тада се најближи срески суд старао о стављању списка и вредности под секвестар и о томе је морао одмах обавестити адвокатску комору.³¹

Пета глава Закона о адвокатима из 1874. године садржи одредбе о правима и обавезама адвоката. Дефинише правила о заступању странака код свих земаљских судова и власти, као и о заступању сиромашних.

Адвокат је морао без одлагања (без одвике) да изјави да ли прима или одбија заступање. Могао је да одбије заступање, (изуевши случај у чл. 28 који гласи: „Ако би молилац против личности заштитника адвоката имао какав приговор, о томе одбор решава, као и ако би означени адвокат морао да се у смислу 50. чл. од заступања ослободи. Ако би се означени адвокат устезао да прими поверено заступство или би га немарно вршио, одбор ће против њега дисциплински поступити и у случају потребе на његов трошак може за заступника опуномоћити другог адвоката.“), или је већ примљено заступство могао отказати. Време отказа је износило 30 дана почевши од дана када је затупана странка обавештена, а за то време адвокат је био дужан да своју странку заступа и заштити од сваке правне штете.³² Закон је чланом 44. прописао да је адвокат био дужан да странци у току поступка изда препис списка, који су се односили на њен спор, и исто тако био је дужан да странци после окончања спора, као и после прес-

танка заступања изда примљене списе. Адвокат није био дужан да изда својој странци концепте списка, који су у том спору били њему упућени, своје помоћне списе и признанице, опуномоћења које је чинио у корист своје странке, али је био дужан да на њен трошак изда преписе. Адвокат није био дужан да преда оригинално чињенично стање, које је сам унео, и оригинално пуномоћје, али је био дужан на њима навести да их је странка повукла. Према чл. 46 Закона било је предвиђено да ако заступство из било ког разлога пре краја спора престане, адвокат односно његови наследници били су дужни да у року од три месеца обрачунају примљени предујму и остатак врате странци.

„Адвокат је дужан на налог странчин убрати новац и друге вредности верно чувати, о убирању странку известити и странци на њену жељу и на њено упутство издати их. Ако би адвокат таки новац или вредности у другу сврху употребио, казнили суд казниће га као утајача, ако се у казненом поступку утаја не би могла утврдити, казниће се дисциплински.“³³

Чланом 50. Закона регулисано је заступање сиромашних. „Адвокат је пред судовима дужан и странке без имања заступати. Заступство само онда може опореди: ако је одређени адвокат са противном странком род у четвртном колену или зет у другом колену, или је то његов штићеник или храненик или је с њим био у закупном односу; ако је посредно или непосредно заинтересован; ако противну странку већ у другој ствари заступа; ако парницу треба покренути пред судом који је ван његова седишта, и најпосле ако је са таквим заступствима већ несразмерно оптерећен. Награде само у том случају може захтевати уколико би на њих друга странка била осуђена или би сама странка на неки начин дошла до имања.“

Пета глава Закона о адвокатима из 1874. године садржи одредбе о адвокатским наградама (од чл. 54 до чл. 60).

Адвокат је од своје странке сем намирења готових издатака и губитка времена, могао да тражи награду за пружену услугу (правну помоћ). Хонорар и одштета за изгубљено време могли су се утврдити слободном погодбом. Према чл. 55 Закона, утврђени хонорар странка је могла да смањи када је заступање због непредвиђеног случаја престало или ако је странка била приморана да од адвоката повуче пуномоћје због погрешки, које је утврдио дисциплински суд.

Приликом утврђивања награде требало је узети у обзир вредност предмета спора и остале значајности, даље време и утрошен рад који

²⁸ Види: чл. 32, зак. чл. XXXIV.

²⁹ Види: чл. 34, зак. чл. XXXIV.

³⁰ Види: чл. 36, зак. чл. XXXIV.

³¹ Види: чл. 37, зак. чл. XXXIV.

³² Види: чл. 41, зак. чл. XXXIV.

³³ Види: чл. 48, зак. чл. XXXIV.

је био потребан за решавање и за заступање. У случају да странка пориче да се догодила нека радња или факат, који треба да служи као основ некој ставци у трошковнику, суд, ако из поступка који је пред њиме текао не би могао утврдити да су се она догодила, неће утврдити хонорар и готов издатак за ту ставку. Против решења којим се утврђивао хонорар странка се могла жалити непосредном вишем суду. „Ако би странка пала под стечај, адвокатске награде у толико ће се уврстити у други разред опће стечајне масе, уколико су настале у таквим парницама, које су још у току или су бар пре годину дана завршене или су у старијим парницама, или због којих је код којег суда покренута тражба пре три године рачунајући од отварања стечаја.“³⁴

У седмој глави кратко се регулишу адвокатска пуномоћја. Адвокат који је пред судом или власти заступао странку морао је да има њену пуномоћ и био је дужан да сваки поднесак сигнира. Уколико би странка желела да ограничи делокруг рада адвоката, била је дужна да то у пуномоћју нарочито истакне. Прописано је да за радње заменика адвоката одговара адвокат, који га је опуномоћио, али ако се замена догодила са претходним пристанком странке, онда је одговарао сам заменик адвокат.

Осма глава Закона о адвокатима из 1874. године садржи одредбе о адвокатској одговорности (од чл. 64 до чл. 72).

Према чл. 64. Закона надзор над коморама и над адвокатима вршио је министар правде, који се у том погледу старао о отклањању примећених недостатака у интересу правосуђа, водио је рачуна да се испитају и казне злоупотребе на примени свих параграфа, али ипак до кажњавања званичног злочина или преступа решавало се само по прописима и на начин који су у овом закону дефинисани.

У случају да адвокат прекрши своју професионалну дужност којом би себи или другом прибавио корист или некоме неправно нанео штету, значило је да је извршио званичан злочин, и компетентни казнени суд поред законске казне требало је да га казни и на губитак права да се бави адвокатуром (адвоцирања).³⁵

Ако би се против адвоката покренуо поступак због дужности које су набројане у чл. 44, 46. и 48. овог закона, поступак се водио код оног окружног суда на чијој територији је становао пријављени адвокат. Окружни суд на основу извршене истраге доносио је одлуку против пријављеног адвоката, против које се могла поднети првостепена жалба. Када би повреда дужности уједно потпадала и под казнени суд или дисциплински поступак, казнени суд је ради покретања тих поступака по својој дужности уступаивао списе казненом

или дисциплинском суду.³⁶

Овим законом дефинисан је чланом 68, 69. и 70. дисциплински преступ који је вршио онај адвокат: који своје професионалне дужности или наређења овога закона грешком или не у тој важној сврси прекрши, да тиме себи или другом ненадлежну корист прибави или да другом неправну штету нанесе и који својим понашањем част и углед адвокатског staleжа вређа и тиме постаје недостојан поштовања и поверења. Нарочито се сматрао као дисциплински преступ „ако би се у јасно неправедним стварима нудио као средство онима који се јогунасто парниче, ако позове странке да такве парнице воде или странкама конципира некорисне или неосноване поднеске; ако помоћу плаћених посредника или на какав други скандалозан начин тражи странке; ако је у повереним стварима исувише немаран и спор“. Казне дисциплинског преступа су биле „писмени укор; новчане казне од 50–500 форинти; суспендовање од адвокатирања највише на годину дана; одстрањење од адвокатирања“.

У глави IX угарског Закона о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године, у преко тридесет чланова је регулисано вођење дисциплинског поступка против адвоката.

Законским чланком XXXIV из 1874. године адвокатура је добила аутономију. Вођење дисциплинског поступка је било у надлежности адвокатских комора, те ради оваквог значаја износимо превод неколико најважнијих одредби овог поглавља, тачно онако како је навео Станко Белеслин.

„73. чл. Одбор адвокатске коморе ће у случају прекршаја мањих дужности, после његове изјаве без покретања дисциплинског поступка опоменути и на ред упутити. Против такве одлуке нема места жалби.

74. чл. Одбор коморе на жалбу странке или на пријаву ма које власти или државног тужиоца може позвати адвоката, који дела на њеној територији, да се оправда и на то га може приморати претњом новчане глобе до 100 форинти и дисциплинског поступка.

75. чл. У дисциплинским поступцима дисциплинску власт као првостепени суд врши Одбор адвокатске коморе, а као другостепени суд дисциплински суд највишег суда. Дисциплински суд адвокатске коморе састоји се из председника и четири одборска члана. У дисциплинским стварима адвокатски staleж заступа правни заступник коморе као јавни тужилац.

76. чл. На поступак компетентан је дисциплински суд оне адвокатске коморе у чији је списак оптужени био убележен онда када је дело извршио. Оштећени пак може покренути поступак и пред дисциплинским судом оне адвокатске

³⁴ Види: чл. 60, зак. чл. XXXIV.

³⁵ Види: чл. 64, зак. чл. XXXIV.

³⁶ Види: чл. 66, зак. чл. XXXIV.

коморе код које је оптужени у време пријаве био прибележен. Та околност да се адвокат избрисао из списка адвоката и да није убележен ни у један адвокатски списак, не може спречити поступак.

94. чл. Пресуда треба изрећи или ослобођење или виност. Дисциплински суд у овом последњем случају уједно изриче казну и утврђује и трошкове дисциплинског поступка, које осуђени треба да сноси. У првом случају трошкове оптуженога треба тужитељ да накнади, ако је пријава јамачно неоснована била; уједно, ако би дисциплински суд пронашао да је тужитељева пријава основана на намерном изношењу факата, списе ће послати окружном суду, који ће тужитеља осудити на новчану казну до 600 круна. Ако се глоба не би могла убрлати, претвара се у затвор и то сваких 10 круна у један дан.

98. чл. Ако би дисциплински суд пронашао да је пријављена радња или пријављено пропуштање злочин, ради даљег поступка уступиће списе компетентном казненом суду.

102. чл. Ако дисциплински кажњени адвокат међутим није потпао под нову казну, укор за две године, новчана казна и суспензија за три године, губе законито дејство. Иначе изузев случаја злочина, кажњивост дисциплинског преступа застари, ако је од вршења радње или припуштања прошло две године или пријава није учињена.

103. чл. Ако је суд у смислу 65. чк. изрекао и губитак права на адвоцирање, дужан је оверовљену пресуду после њене правомоћности послати надлежној комори. Све пресуде које су против адвоката донесене у казним и полицијским стварима, морају се послати адвокатским коморама чији дисциплински суд решава о дисциплинској казни. У ту сврху на молбу дисциплинског суда треба послати и истражне списе.

108. чл. Дисциплински суд коморе у случајевима већих немара или дисциплинских преступа и над адвокатским кандидатима врши дисциплинску власт и њих после саслушања може укорити; може одредити продужење година за правну праксу и у случају нарочито тешких преступа може одредити брисање из списка адвокатских кандидата. Против одлуке дисциплинског суда у року од 15 дана рачунајући од дана уручења те одлуке само онда има места жалби дисциплинском суду највишег суда, ако је време праксе преко законитог времена продужено или ако је брисање изречено, и у том последњем случају правомоћна одлука искључује примање и у другу комору и дотични не може бити припуштен на адвокатски испит.³⁷

Закључак

Закон о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године био је значајан јер су њиме адвокати стекли самосталност и независност, а ад-

вокатске коморе аутономију. Формиране су као обавезне аутономне професионалне организације, према коморском принципу, са искључивом надлежношћу за вођење дисциплинског поступка против адвоката. Самостално су водиле регистре (именике, списак) адвоката на свом подручју.

Резиме

Рад се бави правном регулативом везаном за адвокатуру, на подручју јужне Угарске (Војводина) од стварања Аустро-Угарске монархије, Аустро-угарском нагодбом 1867. године до доношења Закон о адвокатима за Краљевину Југославију 1929. године. До краја Првог светског рата 1918. године, када се распала Аустроугарска монархија, у угарским земљама важио је Закон о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године, којим је адвокатура дефинисана као независна и самостална професија.

Овим законом, реорганизован је правосудни систем Угарске, раздвојени су судство и управа. Поред начела независности, установљене су адвокатске коморе, као обавезне аутономне професионалне организације, формиране према жупанијском принципу, са искључивом надлежношћу за вођење дисциплинског поступка против адвоката. Коморе су ступањем на снагу овог закона стекле право да самостално воде регистре (именике, списак) адвоката на свом подручју.

Адвокатска комора у Суботици је основана за подручје краљевских судбених столова у Суботици, Сомбору и Новом Саду у јужној Угарској, и у Баји, а њена Оснивачка скупштина одржана је 11. августа 1875. године.

После Првог светског рата долази до државноправне промене у југословенским земљама, и до правног партикуларизма, јер је свака држава имала своје сопствено право, па је тако постојало шест правних подручја у новој Краљевини СХС. На правном подручју Војводине с Међумурјем, углавном је важило мађарско право.

Адвокатска комора у Суботици је наставила са радом до новембра 1920. године. Доношењем Уредбе о измени и допуни Закона о адвокатима и адвокатским приправницима на територији Баната, Бачке и Барање, од 8. децембра 1920. године, укинута је Адвокатска комора у Суботици, и основана Адвокатска комора за Банат, Бачку и Барању у Новом Саду. На снази су остале одредбе према угарском законском чланку XXXIV из 1874. године, уколико нису биле у супротности са овом уредбом.

У раду износимо садржину Закона о адвокатури – законски чланак XXXIV из 1874. године.

Извори и литература

Архив Војводине, Ф. 569, Адвокатска комора

³⁷ АВ, Ф. 569, 344/1928.

Војводине (1875–), 1875–1990.

Ботић, Милорад, *Оснивање Адвокатске коморе у Новом Саду 1921 године. Време. Људи, догађаји*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. 63, бр. 3, Нови Сад 1991, 3–17.

Ботић, Милорад, *Новосадски адвокати у магистратском судовању (1748–1874)*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. LXV, бр. 6, Нови Сад 1993, 8.

Ботић, Милорад, *Педесетогодишњи развитак адвокатури у Војводини–Педесетогодишњица Адвокатске коморе у Новом Саду*, 50 година Адвокатске коморе у Новом Саду Споменица, Нови Сад 1971, 112.

Дракић, Гордана, *Адвокатура на подручју Војводине 1929–1941*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. 77, књ. 65, бр. 4, Нови Сад 2005, 186–204.

László, Józsa, *Почеци коморског организовања адвоката на подручју Војводине у XIX веку*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, бр. 5, 2015, 280–285.

Љубљанац, Светлана, *Адвокатска комора*

Војводине: Кроз одабрану архивску грађу од 1875. до 1975. године, Нови Сад 2024, 15–49.

Matijević, Zolna, *A Szabadkai Ügyvédi Kamara története 1875–1920 (Istoriijat advokatske komore u Subotici 1875–1920)*, Ex Pannonia, бр. 21, Суботица 2017, 34–39.

Николић, Душан, *Два века Грађанског права у обновљеној Србији (1804–2004)*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, год. LXXVII, књ. 65, бр. 4, Нови Сад 2005, 151–185.

Čulinović, Ferdo, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, Друга knjiga, *Srbija – Crna Gora – Makedonija, Jugoslavija 1918.–1945*, Školska knjiga, Zagreb 1954, 303–308.

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6/1921, стр. 2, од 10. јануара 1921.

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 294 од 30. децембра 1922.

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 65–XXVIII, од 19. марта 1929. године.

Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici), 1874. évi törvénycikkek, Budapest 1874.

Összefoglaló

Az ügyvédekről szóló törvény bemutatása – az 1874. évi XXXIV. törvénycikk és ennek jelentősége a szabadkai Ügyvédi Kamara megalapításában (1875–1920), később a Bánát, Bácska és Baranya Ügyvédi Kamarájában (1921–1929).

A tanulmány bemutatja az 1874 óta Dél-Magyarországon (Vajdaság) alkalmazott ügyvédi jogszabályokat, kiegészítve a Vajdaság területén érvényes háború utáni szabályozással az 1929-es egységes ügyvédi törvény meghozataláig. A tanulmány külön figyelmet szentel az ügyvédi rendtartásról szóló

1874. évi XXXIV. törvénycikk tartalmának, amellyel megalapították a Szabadka székhelyű Bács-Bodrog vármegyei kamarát.

Kulcsszavak: Törvény, ügyvédek, ügyvédi kamara, joghatósági terület.

Summary

Overview of the Law on Advocacy – Article XXXIV of 1874 and its significance for the establishment of the Subotica Bar Association (1875–1920), later the Bar Association for Banat, Bačka and Baranja in Novi Sad (1921–1929)

The paper presents the legislation on advocacy that was applied from 1874 in southern Hungary (Vojvodina), supplemented with the post-war regulations in force in the legal area of Vojvodina, until the adoption of the unified Law on Advocates in 1929. Special attention is paid to the content of the

Law on Advocacy – Article XXXIV of 1874, which established the chamber for Bačka-Bodroška County with its headquarters in Subotica.

Keywords: Law, lawyers, bar association, legal area.

Историјски архив Суботица

Шта то архив не чува а требао би можда

- проблематика вредновања архивске грађе у архивима

Сажетак: Историјат чувања а самим тиме и вредновања значајних докумената протеже се све до периода античког доба. Током средњег века места за чување значајних архивалије постаће црквене канцеларије, дворске канцеларије или канцеларије богатога племства и аристократије. Први архиви као институције, настали су у Француској након Буржоаске револуције оснивањем Националног архива 1789. године. Од ових времена искристалисала су се уверења шта у њима треба да се чува. По природи ствари то су били документи који су настајали уз најзначајније догађаје који су се дешавали у друштву.

У раду се говори о валоризацији односно избору докумената који су предвиђени за трајно чување у Архивским установама, који су од значаја за историју и друге научне области, за културу уопште и остале друштвене потребе.¹ Осврнућемо се на процену вредновања докумената у пракси данас, и количини многобројних докумената привредних субјеката у односу на списе који су настали у установама културе и радом појединца у прошлости. Поменућемо и архивалије које би требало да буду у већем броју заступљене у Архиву.

Кључне речи: Архив, регистратура, закон, култура, документарна грађа, валоризација, значај, шкартирање.

Увод

Архивска грађа сведочи о постојању, о раду и о животу многобројних личности и институција у прошлости. Архивски документи имају своју вредност самим тиме што постоје вековима и баштине се као културно добро некога народа. Али вредност архивских докумената се огледа и у њиховом садржају и у оригиналности. Документи су настајали као записи државних и локалних (регионалних и месних) органа управе, установа, судства, просвете, културе, привредних организација и предузећа, као и породица и личности. Подаци садржани у архивским документима су

извори прве врсте и као такви најверодостојнији у истинитости. Од времена пријема у Историјске архиве документи постају Законом заштићени, стручно обрађени и доступни за коришћење као извор за проучавање прошлости.²

Историјски архив Суботице поседује 551 архивски фонд у дужини од 7742,26 m, са граничним годинама архивске грађе 1658–2018. година.³ Иако је сва архивска грађа пријемом у архив добила статус културног добра, она нема једнаку вредност и категоризацију и није једнако значајна у смислу историјског извора. Баш због тога, овом приликом би скренули пажњу на оно што би преваходно требало да се налази и чува у Архиву и у којој мери је заступљено.

У раду ћемо скренути пажњу на групу архивских фондова који по класификационој шеми спадају у групу фондова културних установа и организација, и у којој мери су заступљени у односу на фондове друге провенијенције у Архиву, и уједно дати њихову кратку синтезу од настанка до примене.

Шта архив не чува, а требао би?

Ако хоћемо да одговоримо на ово питање првенствено треба да се вратимо односно подсетимо основних постулата архивистике и делатности коју обавља.

Треба поставити питање шта је наш посао, делатност, задатак или наша мисија у друштву и овоме времену, као и у окружењу у којем живимо? Одговор који би уследило на постављено питање би био: Да сачувамо писане изворе у облику књига и списа који су окарактерисани као културно добро односно баштина људског стваралаштва. Али стваралаштва које је од значаја за науку, културу, уметност или појединца. У начелима архивистике је назначено да је:

„архивска грађа као културно добро од општег друштвеног значаја за науку, културу, историју, уметност и друге научне и оперативне

¹ Бернارد Стули, *Приручник из архивистике*, Загреб 1977, 63.

² Службени гласник СР, бр. 52/2021. од 1.6.2021, Закон о архивској грађи и архивској делатности, члан 4.

³ Историјски архив Суботица, Државни архив Србије, Годишњи упитник о стању и стручном раду Архива за 2025. годину, подаци о стручним пословима, архивски депо.

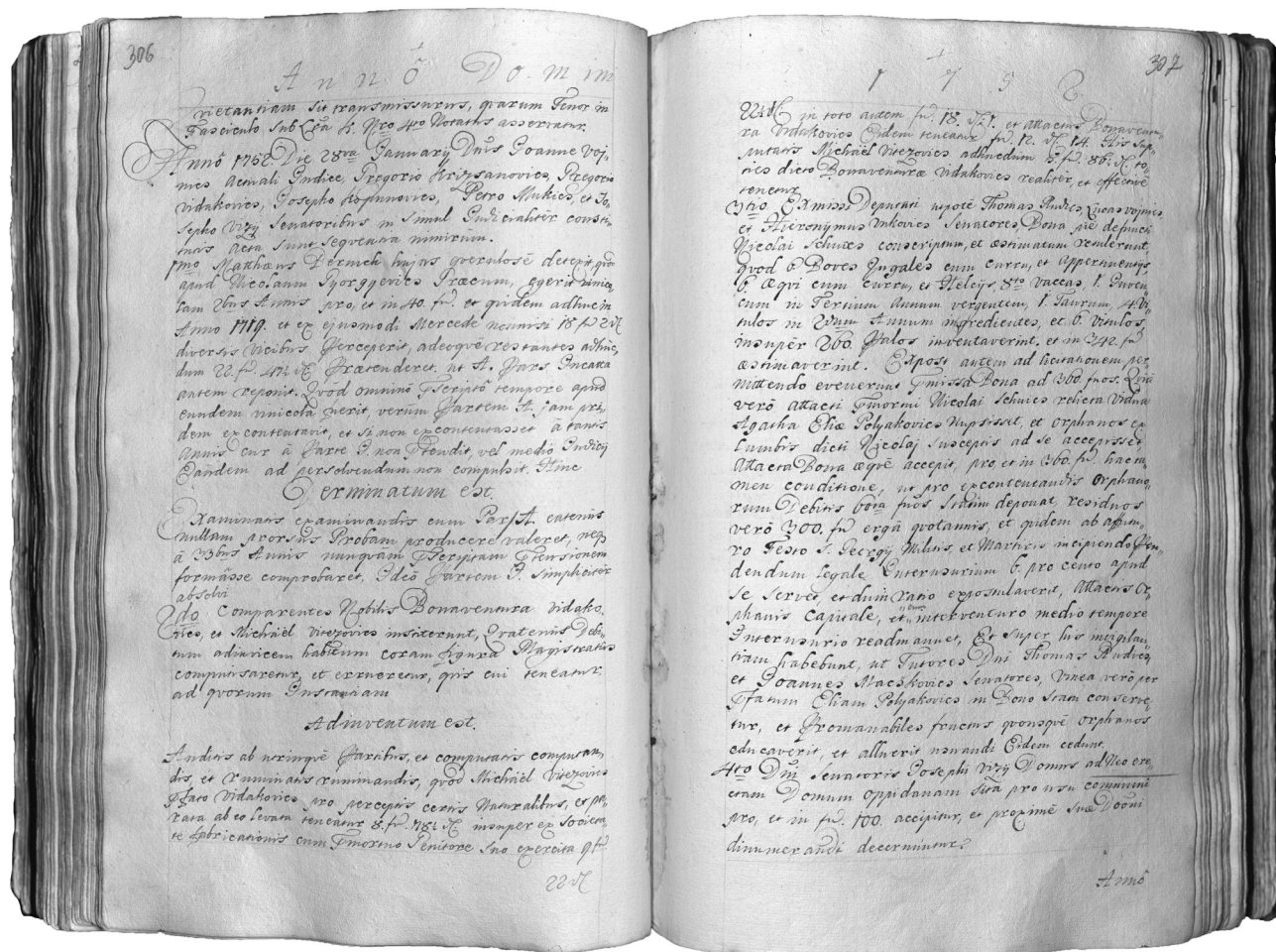
потребе предмет је заштите државе.⁴

Вратимо се на тренутак у прошлост да би разјаснили устаљено мишљење о томе шта треба да се чува у архиву. Од средњег века како је већ више пута истакнуто, архиви су били места за чување значајних докумената а то су по природи ствари били документи који су пратили најзначајнија збивања тога времена као повеље, буле, прогласи, дипломе, одлуке владара, црквене матрикуле и значајне преписке. Чувањем у архивима правна природа докумената је добила прворазредни значај а документ је добио на веродостојности.

веденом се и крије одговор: „Шта то треба да се чува у Архивима?“.

Овај одговор је директно повезан са вредновањем односно валоризацијом докумената као првом степеницом ка пријему списка у Архив. Ако су архивски документи „јавни документи“, онда они имају и по својој природи и по својој намени улогу доказа, који морају имати и задовољавајући садржај који је један од критеријума вредновања.⁶ У којој мери се данашња ситуација у архивима подудара са начелима архивистике, показује слика и положај архивских установа данас.

„Шта ми данас чувамо“ и шта прихватамо у Историјске архиве на чување? Ово питање је

Из овога закључујемо да се природно наметнуло да се у архивима чувају списи институција и црквени документи.

Како су архиви данас у власништву и управљању државни архиви, покрајински и општински, као и јавним службама и установама, произилази да су списи који се чувају у њима јавни списи – списи који припадају државној администрацији, списи управа, списи школства.⁵ У на-

опет, директно повезано са поступком валоризације архивске грађе и њеном применом односно шкартирањем непотребних списка. Валоризација се одређује кроз кораке и критеријуме, она може бити архивистичка и историјска. Њени основни критеријуми су садржај и време настанка, и независно од њих још низ других самосталних критеријума као што су: „значај ствараоца фонда, очуваност грађе, репрезентативност, оригиналност

⁴ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 21.

⁵ Заједница архива Србије, *Приручник из архивистике*, Београд 1982, 8.

⁶ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 60.

или поновљеност садржаја.⁷

Из јасно постављене дефиниције која се односи на вредновање архивске грађе ипак се крију многе недоумице и несигурности. А оне су присутне због тога, што се поред начела вредновања код архивиста поставља питање:

1. Евентуалне будуће заинтересованости истраживача за документе или
2. Перспективе коришћења архивске грађе - сређивање, израде аналитичких описа, дигитализације докумената и могућност излагања приликом изложби.

Ако се узму у обзир сви фактори који утичу на вредновање, закључује се да је валоризација докумената а уз њу и шкартирање непотребних докумената који архивисти обављају, врло сложен и комплексан посао. Приликом шкартирања списка архивиста се суочава са преплитањем личног и прописом предвиђеног поступка. Да је ова дилема била присутна од времена установљавања архива као установа, потврђују нам и речи колеге Ласла Мађара које је прочитао у једном свом излагању 1983. године, а односе се на „Размишљања поводом излучивања безвредног документарног материјала у управним фондovima:

„Одавно је познато да шкартирање тражи не само највећу опрезност и широку образованост, већ се слободно може рећи: то је посао који се најтеже може одредити, односно прецизирати. И страна стручна литература сматра, да је излучивање посао који се може упоредити са хирургијом и од којег зависи цела судбина архива. Добро знамо из којег разлога вршимо шкартирање. Али и при мање важним архивским документима треба да будемо јако опрезни, иначе ће архивист личити – по једном реномираном стручњаку – на копача злата, који из своје корпе одабира само блиставе и крупније златне грудe, док оне које нису толико уочљиве, одбацује без темељнијег размишљања.“⁸

Још једно озбиљно питање са којим се суочавају архивске установе, односи се на питање „шта треба да се прима и чува у архивима“. Ако се осврнемо на сам назив „Историјски архив“, претпоставка би била да се у њему чува архивска грађа од значаја за историју, науку и културу, свакако не масовна грађа привредних фирми и предузећа.

Али да ли је то тако у данашњем времену? Да би приближили тему размишљања читаоцима, представимо однос између документарне грађе чији су ствараоци институције културе, и документарну грађу привредних фондова и у којој мери се они преузимају и чувају у нашем Архиву.

О фондovima установа културе у архиву

Историјски архив Суботице баштини 551 архивски фонд. У односу на укупан број фондова и збирки лако се закључује, да су фондови културе у много мањој мери заступљени јер њихов укупни број износи 28.⁹ Последњи фонд¹⁰ који по класификационој шеми припада овој групи фондова, примљен је у архив 2014. године – тачније пре 12 година. Дакле, у временском периоду 2014–2026, Архив је преузео само један поменути фонд културне установе, од укупно 50 архивска фонда који су у том периоду преузете у Архив.¹¹ У проценти-ма 1 напрема 50.

Код постојећих фондова из овога ресора, архивска грађа је разноврсна. Фондови су мањег обима. Највише сачуване грађе имамо код фонда Дома културе (Kultúrotthon) – Суботица (1967–1985), 1965–1985.¹² Укупна количина код свих фондова износи 67,65 m. Највише сачуване документације је из периода после Другог светског рата у времену 1945–1991. године.

Код неколико фондова налазимо документе из периода након стварања краљевине Југославије, а код два фонда из XIX века.¹³ Сачувани документи су писани на српском, мађарском, хрватском, буњевачком и у малој количини на немачком језику. Код већине фондова грађа је делимично сачувана. Већина фондова је сређена са сумарним инвентаром и израђеном белешком о фонду. Архивска грађа није микрофилмована ни дигитализована, па корисници могу да је користе у оригиналу.

Сви фондови по категоризацији су фондови од значаја, ипак међу њима се издваја неколико фондова као:

1. Ф. 28, Пучка касина – Суботица (1878–1947). Код овога фонда део документарног материјала је био у лошем и несређеном стању, који је преузет у Архив 19. децембра 1949. године од Градске библиотеке у Суботици.¹⁴ Сачувана су

⁷ Бернارد Стули, *Приручник из архивистике*, Загреб 1977, 64.

⁸ Ласло Мађар (1937–1998), архивиста Историјског архива Суботица, текст о излучивању безвредног регистратурског материјала у управним фондovima, Суботица, 14. X 1993, рукопис.

⁹ Историјски архив Суботица (ИАСу), Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица, попис фондова по класификационој шеми, XVIII/1 и XVIII/2, 2012 и 2015. година.

¹⁰ ИАСу, Ф. 500, ДО „Монографија“ Суботица 1970–1991. година.

¹¹ ИАСу, књига Улазног инвентара, 2012–2026. година.

¹² ИАСу, Ф. 302, Дом културе (Kultúrotthon) – Суботица (1967–1985), 1965–1985, где је сачувано 38,90 m.

¹³ ИАСу, Ф. 28, Пучка касина – Суботица (1878–1947), 1878–1947 и Ф. 436, Српска читаоница у Суботици – Суботица (1862–1959), 1866–1959.

¹⁴ ИАСу, Ф. 28, Досије фонда, Записник о преузимању архивске грађе бр. 96/1949.

правила *Пучке касине*, попис чланова и часника, персонални списи, печат друштва, списи у вези са задужбинама, стипендије сиромашних студената, записници, извештаји о раду, позивнице и програми итд.¹⁵

2. Ф. 436, Српска читаоница у Суботици – Суботица (1862–1959).

Архивску грађу чине документи о оснивању, спискови чланова Читаонице, приступнице и чланске карте, фотографије учесника, зграда у којима је радила Читаоница, новински исечци, Записници Управног одбора и Устав.

3. Ф. 48, Хрватски католички орао – Суботица (1920–1929).

Документарни материјал је преузет од Градске библиотеке у Суботици у два наврата: 1949. и 1959. године у несређеном стању и измешан је са другом документацијом. Сачувана су правила друштва, списи који су упућивани црквеним поглаварима и другим угледним личностима, програми, ставови и ширење идеја друштва.

4. Ф. 49, Буњевачко момачко коло – Суботица (1920–1946).

Документи овога фонда су преузети од Градске библиотеке у Суботици 1949. године. Архивска грађа садржи списе међу којима се налазе Правила друштва, списак чланова и управе, записници, преписка са државним органима, позиви за забаве и приступнице чланова.

5. Ф. 52, Хрватско пјевачко друштво „Невен“ – Суботица (1920–1947).

Документација је преузета 1949. године у Архив од Хрватског културног друштва. Грађа садржи извештаје Надзорног одбора, секретара ХПД „Невен“, записнике оснивачке скупштине, певачке пробе и ноте.

6. Ф. 74, Одбор Друштва за културну сарадњу Србије са СССР – Суботица (1945–1949).

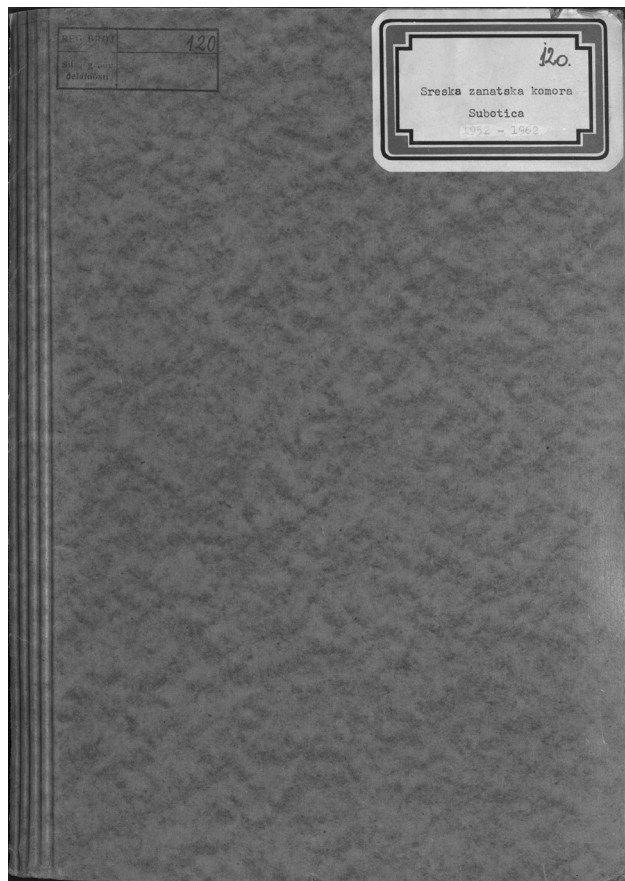
Сачувана су правила Друштва, извештаји и планови о раду, дописи, плакати, упутства од виших форума и материјали са предавања.

7. Ф. 302, Дом културе (Kultúrotthon) – Суботица (1967–1985).

Сачувани су Записници, лични досијеи радника, архива друштвених организација као Синдиката, Савеза комуниста и други, а предмет пословања Дома културе је било старање о објекту Градске куће и другим културним и просветним установама у граду.

8. Ф. 500, ДО „Монографија“ – Суботица 1970–1991.

Архивску грађу чине списи настали радом Друштвене организације „Монографија“ а сачувана су монографска истраживања историјских дешавања и друштвених промена као и радови и текстови из домена културе и историје.

Постојећи фондови су још:

- Ф. 156, Културно просветна заједница Среза Суботице – Суботица (1948–1965), 1948–1965
- Ф. 157, Културно просветна заједница општине Суботица – Суботица (1960–1969), 1960–1969
- Ф. 171, Суботичко обртничко и грађанско певачко друштво – Суботица (1928–1941), 1926–1941
- Ф. 182, Друштво пријатеља хармонике (Harmonika barátok egyesülete) – Суботица (1969–1974), 1969–1941
- Ф. 183, Трибина младих Суботица – Суботица (1963–1973), 1973
- Ф. 184, КУД „Јован Микић“ Таванкут – Таванкут (?–?), 1970–1973
- Ф. 190, Удружење естрадних уметника и извођача Скупштине општине Суботица – Суботица (1970–1972), 1970–1972
- Ф. 196, Централни пионирски дом Бачка Топола – Бачка Топола (1968–1975), 1968–1975
- Ф. 220, Хрватска привредна омладина – Суботица (1939–1944), 1942–1944
- Ф. 225, Хрватско културно друштво – Суботица (1946–1947), 1946–1947.
- Ф. 229, Предузеће за приказивање филмова „Петефи“ – Стара Моравица (1959–1963), 1961–1963
- Ф. 309, Општинска заједница културе – Субо-

¹⁵ Код фонда је наведена година пријема у Архив као и садржај грађе. По критеријуму валоризације и процене значаја сачуване архивске грађе, ове податке ћемо навести само код значајнијих фондова из ове групе фондова.

- тица (1969–1974), 1972–1982
- Ф. 327, Дом омладине и пионира – Суботица (1972–1982), 1972–1982
 - Ф. 378, Предузеће за приказивање филмова Славица – Мали Иђош (1947–1963), 1960–1988
 - Ф. 381, Самоуправна интересна заједница за културу, техничку културу и информисање – Бачка Топола (?–?), 1974–1989
 - Ф. 387, Дом културе Бачка Топола – Бачка Топола (1975–1979), 1970–1987
 - Ф. 388, Предузеће за приказивање филмова „Војводина“ – Бачка Топола (1962–1975), 1958–1975
 - Ф. 389, Културно пропагандни центар – Бачка Топола (1960–1963), 1960–1963
 - Ф. 390, Културно–просветна заједница – Бачка Топола (1958–1969), 1962–1969
 - Ф. 391, Општинска заједница културе – Бачка Топола (1969–1974), 1969–1976

У попису је изнет конкретан преглед свих архивских фондова који су похрањени у архиву Суботице, а чији документи су настали радом установа култура и организација. Такође укратко је приказано када су ови фондови преузети¹⁶ у Архив. Сачувана архивска грађа код већине фондова сведочи о делокругу ствараоца и не садржи посебну вредност за шира истраживања. Међу сачуваним списима могу се пронаћи нормативна акта или записници и деловодници, програми, планови или финансијска документација, који су сачувани због недостатка других докумената ствараоца фонда.

Излучивање је вршено само код једног фонда пошто је постојала архивска грађа са роком чувања.¹⁷

Увидом у картоне коришћења фондова–збирки, закључујемо да је истраживање вршено код малог броја фондова¹⁸ и у малом броју истраживача. Само за фонд 74 Одбор друштва за културну сарадњу Србије са СССР – Суботица и фонд 436 Српска читаоница у Суботици – Суботица, су написани радови.¹⁹

У горе наведеном тексту представљен је преглед фондова установа културе који се налазе у Архиву Суботице. Као закључак можемо рећи следеће:

- а) У односу на укупан број фондова који се чува у Историјском архиву Суботице ови фондови су у мањини сачувани.
- б) Код већине фондова из ове категорије, време

настанка списка је након Другог светског рата.

в) У протеклом десетлећу, у Архив је примљен само један фонд из ове категорије фондова.

г) По категоризацији фондова није један се не истиче као културно добро од изузетне важности.

- 12 -	
	REGISTRATRSKI MATERIJAL KOJI SE SE CUVATI DO 2012. GODINE
1950 - 1982	PERSONALNI
71 1950 - 1982	1. Potvrde o prijavi-odjavi osiguranja radnika 1950-1982 : D - Z
	2. Personalni dosjei 1958-1980 : J - T
	FINANSIJSKI 1950 - 1982
	Platni spiskovi 1950 - 1982
	3. Zanatske komore 1957-1982
	- Subotica 1957 : I - XII 1958 : I - XII 1980 : I - XII 1981 : I - XII 1982 : I - XII
	- Poverenikstva Ada, B.Topola, Cantavir, Kanjiža i Senta 1982 : II - IX
	4. Ugostiteljske jedinice - BIFE 1958 : I - XII
	5. Zanatskog biroa 1980-1982 1980 : I - XII 1982 : V
	6. Nastavnika koji su predavali na kursovima za pripremanje kandidata za majst.isp. 1950-1953 1950 : XI 1951 : IV, XI 1952 : X 1953 : V
	7. Honorara 1982 : I - VIII
	Kartoni LD 1980
	8. Zanatskog biroa /1980/ : D - V

Ова констатација заслужује шире објашњење самим тиме што за неке фондове постоје предуслови за ову категоризацију, јер садрже документе који по дефиницији вредновања испуњавају услове важности. Дефиниција валоризације тачно одређује по којим критеријумима се вредност докумената одређује а она се састоји од три критеријума:

1. Садржина вредности докумената која се односи на утврђивање садржаја ствараоца грађе;
2. Историјско-друштвених околности и услова у којима су настали документи;
3. Спољњих и других обележја докумената који обухватају аутентичност документа, врсте,

¹⁶ Напомена аутора: време преузимања је наведено код фондова који су преузети непосредно након Другог светског рата и формирања Архива као архивског средишта 1949. године. Тада је преузето пет фондова: Ф. 28, Ф. 48, Ф. 49, Ф. 52 и Ф. 220.

¹⁷ Напомена аутора: реч је о Ф. 184, КУД „Јован Микић“ Таванкут 1970–1973, чија се документација састојала од књиговодствених картица које су излучене.

¹⁸ Историјски архив Суботица, Картони коришћења фонда-збирке.

¹⁹ О Одбору друштва за културну сарадњу Србије са СССР – Суботица писала је Смиља Продановић у Ех Pannonia бр. 5-6-7, Суботица 2003, а о Српској читаоници у Суботици писао је Зоран Вељановић под називом *Српска читаоница у Историјском архиву Суботице* у Ех Pannonia бр. 5-6-7, Суботица 2003.

оригиналности, рукописну вредност, језик, писмо, формат и др.²⁰

Међу архивским документима фондова културних установа и организација има свакако и докумената који испуњавају ове критеријуме, па се стиче утисак да је ова врста архивске грађе застављена и по мало заборављена.

Закључак

Читајући дефиницију о валоризацији докумената, постављају се питања као:

- Шта је то у двадесет првом веку утицало на избор грађе које ће се примити у Архив?
- Због чега је грађа створена радом културних установа у двадесет првом веку стављена у други план?
- Због чега се у масовној мери преузима и на листе приоритета ставља документарни материјал са роком чувања, по категоризацији вредности са врло малим значајем и масовним карактером

када је по Закону јасно наведено како се архивска грађа разврстава као: Архивска грађа, у зависности од свог значаја, разврстава се у три категорије: културно²¹ добро, културно добро од већег значаја и културно добро од изузетног значаја.

На основу изложеног морамо да констатујемо да су документи који настају у свакодневном раду установа попут музеја, позоришта, библиотеке, галерија, културно-уметничких друштава, фолклорних друштава, манифестација, филмских фестивала, радио емисија или уметничких академија вредни пажње. Другим речима, оних установа и организација који својим деловањем креирају и утичу на културну политику одређеног историјског периода или времена, поднебља и града у коме данас живимо.

И на крају, опште је познато да архивска грађа има статус културног наслеђа, остаје само питање како се друштво и појединци према њој односе данас?

Запитајмо се шта ми то остављамо за будућност?

Статистика истраживања на основу картона фондова - збирки ИАСу

Фонд	Период	Распон истраживања	Број истраживача
Ф. 28, Пучка касина – Суботица (1878–1947), 1878–1947	1983–2024	41 година	16
Ф. 48, Хрватски католички орао – Суботица (1920–1929), 1920–1929	1990–	36 година	1
Ф.49, Буњевачко момачко коло – Суботица (1920–1946), 1928–1946	1982–2019	44 године	7
Ф. 52, Хрватско пјевачко друштво „Невен“ – Суботица (1920–1943, 1946–1947), 1925–1943	1987 –	39 година	8
Ф. 74, Одбор друштва за културну сарадњу Србије са СССР – Суботица (1945–1949), 1945–1949	2012 –	14 година	1
Ф. 436, Српска читаоница у Суботици – Суботица (1862–1959), 1866–1959	2019 –	7 година	2
Ф. 302, Дом културе Суботица (1967–1985), 1965–1985	/	/	/
Ф. 500, ДО „Монографија“ – Суботица (1970–1991), 1970–1991	/	/	/

²⁰ Упутство за обраду и сређивање архивских фондова и израду информативних средстава у Архиву Југославије, Београд 1994, 6.

²¹ Службени гласник РС, бр. 52, од 1.6.2021, категоризација архивске грађе, члан 24.

Примери за валоризацију (вредновање) архивске грађе у архивима

Документи који имају трајну вредност чувају се као културно добро	Списи привременог карактера – вредности
- Суботица као варошица (oppidum Zabathka) први пут се јавља у документима из 1428. године²² - Најстарији печат са грбом Суботице (1690–1743) - Градски статут из 1745. године (први статут) усвојен од стране Градског већа²³ - Најстарија досад познате водите града Суботице настале су 1697. године Цртеж пером и акварел логора Еугена Савојског²⁴ - Најстарији списак досељеника у Суботицу настао је 14. јуна 1746. године²⁵ - Полагање завршног камена Градске куће из 1828. године - Црквене матичне књиге²⁶ - Државне матичне књиге²⁷ - Карте Суботице и околине - Пројекти кућа, палата, школа, црква - О стилу сецесије. Сецесијом надахнута синагога (изграђена по пројектима Марцела Комора и Дежа Јакаба 1902. године) прва је зграда у Суботици сврстана у ред споменика културе светског ранга²⁸ - Језеро Палић²⁹ - Карта бомбардовања Суботице 1944–1945. године³⁰ - Збирка фотографија, где се налази између осталих слика најстаријег (средњовековни и турски) остатка тврђаве који се види на унутрашњем зиду торња Фрањевачке цркве³¹	- Записници о инспекцијском надзору - Изводи из банке - Пријемнице - Интерна доставна књига - Конкурсни материјал - Копије потврда и уверења - Књига дежурстава - Блок налог - Отпис ситног инвентара - Путни налози - Дневник благајне - Фискални рачуни - Евиденције о присуству на раду - Ученичке стипендије

²² ИАСу, Ф.172, Збирка копија, 446.

²³ ИАСу, Ф. 179, Збирка Ивањи Иштвана 1724–1783, 1/38.

²⁴ ИАСу, Ф. 3, Збирка карата и планова, 2. 2.0., 3.2.2.100.

²⁵ ИАСу, Ф. 261, Магистрат повлашћене Краљевско-коморске вароши Сент-Марија (Суботица) 1701–1782, 2/1746.

²⁶ ИАСу, Ф. 451, Фонд је од изузетног значаја, најстарија књига са уписима је сачувана од 1687–1949. године.

²⁷ ИАСу, Ф. 478, од 1895. године са пописима рођених, умрлих и венчаних.

²⁸ ИАСу, Ф. 275, Збирка пројеката 1845–1989, збирка је од изузетног значаја где се могу наћи између осталих пројекти Народног позоришта, основних и средњих школа, црква, Градска јавна болница, гробља у Суботици, пројекти Градске куће, спортских објеката, Палић купатила и других.

²⁹ ИАСу, Ф. 180, Фотографије и разгледнице бање Палић.

³⁰ ИАСу, Ф. 3, Збирка карата и планова 1556–1976, у којој се налазе карте и планови унутрашње територије града, територије око града и територије које не припадају општини Суботице.

³¹ ИАСу, Ф. 180, Збирка фотографија.

Összefoglaló

Amit az archívum nem őriz, pedig talán kellene Az archívumi anyag értékelésének és őrzésének problematikája

A jelentős dokumentumok megőrzésének – és ezáltal értékelésének – története egészen az ókorig nyúlik vissza. A középkor folyamán a jelentős archívumok az egyházi és uralkodói, valamint az arisztokrácia ill. a főúri kancelláriákon voltak. Az első önálló, intézményi levéltár a francia forradalmat követően, a Nemzeti Archívum 1789-es megalapításával jött létre. Ettől kezdve kristályosodtak ki azok az alapelvek, hogy mit kell az archívumoknak őrizniük. A dolgok természetéből adódóan az állomány gerincét a legjelentősebb társadalmi események során keletkezett dokumentumok alkották. A tanulmány a levéltári megőrzésre kijelölt dokumentumok értékelésével és

kiválasztásával foglalkozik, hangsúlyozva azok történelmi, kulturális és általános társadalmi jelentőségét, és szükségét. Kitérünk a dokumentumok értékelésének mai gyakorlatára, valamint a gazdasági szereplők nagyszámú iratanyagára a kulturális intézményekben és a magánszemélyek múltbéli tevékenysége során keletkezett iratokhoz viszonyítva. A tanulmány megemlíti azokat az iratanyagokat is, amelyek nagyobb számban kellene, hogy a mai Archívumokban legyenek.

Kulcsszavak: Archívum, irattár, törvény, kultúra, dokumentumanyag, értékelés, jelentőség, selejtezés.

Summary

What the archives doesn't hold but maybe should The problem of evaluating archive material in archives

The history of preserving and thus evaluating significant documents goes back to the period of antiquity. During the Middle Ages, places for preserving significant archival materials became church offices, court offices, or offices of wealthy nobility and aristocracy. The first archives as institutions emerged in France after the Bourgeois Revolution with the establishment of the National Archives in 1789. By the nature of things, documents though to be worthy of preservation were those created along with the most significant events that occurred in society.

The paper discusses the valorization, or rather

the selection of documents intended for permanent storage in Archival institutions, which are of importance for history and other scientific fields, for culture in general and other social needs. We will look at the assessment of the valuation of documents in practice today, and the quantity of numerous documents of business entities in relation to the records that were created in cultural institutions and by the work of individuals in the past. We will also mention the archival materials that should be represented in greater numbers in the Archives.

Keywords: Archives, registry, law, culture, documentary material, valorization, significance.

Dejan Mrkić

UDC: 77.065(497.6 Banja Luka)“1969“
77.065(497.113 Subotica)“1969“

Istorijski arhiv Subotica

Foto album Banja Luka – Subotica 1969.

Sažetak: Krajem osamdesetih godina, stigao je poštom u Suboticu jedan album sa fotografijama nastalim na Paliću dve decenije ranije. Adresiran je na osnovnu školu „Ivan Goran Kovačić“, dok je pošiljalac osnovna škola „Karlo Rojc“ iz Banja Luke. Reč je o foto-albumu u zelenom, kožnom povezu, koji predstavlja hronologiju boravka u Subotici i na Paliću dece iz pomenutog grada i okoline nakon katastrofalnog zemljotresa koji je pogodio banjalučki kraj 1969. godine. Uz novinske izveštaje i sećanja savremenika, fotografije iz albuma koji se čuva u Istorijskom arhivu Subotica upotpunjuju sliku o jednom izuzetnom vremenu, kada su tragedije zbližavale ljude.

Ključne reči: Banja Luka, fotografija, Palić, zemljotres

Uvod

Između 1963. i 1979. godine, dakle u nekih petnaestak godina, razorni zemljotresi srušili su Skoplje, Banja Luku i gradove na crnogorskom primorju. Tadašnja zajednička država Jugoslavija, uz pomoć prijatelja iz inostranstva, ponovo je podigla ono što je uništeno i sagradila još više. U prilog tome išla je i atmosfera u društvu koja je afirmisala bratstvo među ljudima, dobrovoljni rad i solidarnost.

Usmenim i pismenim svedočanstvima o tom vremenu pridružio se i foto-album¹ koji je u Suboticu poslat sa zanimljive adrese: Subotička ulica 28, Banja Luka.

Oktobra 1988. godine, iz banjalučke osnovne škole „Karlo Rojc“ stigle su fotografije² koje su nastale za vreme njihovog šestomesečnog boravka u Subotici i na Paliću, nakon što je taj grad 1969. godine pogodio strašan zemljotres. Srušile su se kuće i stanovi, fabrike, ustanove... pa tako i mnoge škole. Subotičani su pritekli u pomoć đacima i nastavnicima pomenute škole tako što su im ponudili smeštaj i ishranu, a prostorije za školsku nastavu u OŠ „Ivan Goran Kovačić“.

Među prijateljima

Prva grupa fotografija u albumu nastala je prilikom dolaska dece i njihovih pratilaca vozom. Tog kišnog novembarskog dana, u subotičku železničku stanicu stigao je voz sa ovim tužnim tran-

sportom. Organizovan je doček, da se koliko-toliko oraspolože deca koju su odvojili od roditelja i do daljeg ih odveli na drugi kraj zemlje. Verovatno bi brzo prežalili to što je srušena škola, međutim, mnogima od njih su i domovi stradali u katastrofi.

Smešteni su na Paliću u hotelu *Sport* i ferijalnom domu (vile *Vermeš*, *Lujza* i *Bogojvar*). Fotograf je zabeležio upoznavanje gostiju sa smeštajem i obilazak njihovog novog boravišta. Slike prikazuju svakodnevnu rutinu u spavaonici, trpezariji, školi, na igralištu...

Kako su proticali dani? Bilo je potrebno navići se na zajednički život internatskog tipa koji je zahtevao disciplinu, a što je najteže u tom uzrastu, biti odvojen od porodice, koja je mogla da ih posećuje, ali je to, zbog udaljenosti, bilo retko. Ipak, ovaj režim je

¹ Album se čuva u Istorijskom arhivu Subotica, F. 326, Socijalistički savez radnog naroda Vojvodine – Opštinska konferencija Subotica (1953–1990), br. 60.

² *Prijateljstvo iz nesreće*, Subotičke novine, broj 44, 4.11.1988, 11.

imao i dobre rezultate kada je u pitanju učenje, koje se obavljalo pod nadzorom, kao i sve druge aktivnosti. Na primer, neka deca su stekla higijenske navike koje kod kuće nisu imala. Za to vreme, Subotičani su organizovali kulturno-zabavni život da prekrate duge zimske noći deci čije su igračke ostale 338 kilometara daleko u srušenom gradu.

Ni vaspitačima nije bilo lako. I oni su ostavili svoje porodice i živeli ovde u uslovima koje nameće kolektivni smeštaj. Briga o deci je bila celodnevna, kao i nostalgija koju su delili sa njima.

Sledeću grupu fotografija čine grupni portreti razreda sa njihovim učiteljima i nastavnicima. Na poziv Socijalističkog saveza i Pedagoškog zavoda iz Subotice, došli su na sever Bačke, a ovašnja preduzeća, škole i organizacije pružili su svu pomoć ne bi li postradalima boravak ovde učinili snošljivijim.

Nakon zemljotresa se smatralo potrebnijim da deca ostanu u svojim školama, makar one bile izmeštene, umesto da budu u svom kraju sa roditeljima i izgube školsku godinu. Dvanaest hiljada banjalučkih đaka smešteno je tada po celoj Jugoslaviji. Svako od njih je kući poneo svoje uspomene i sećanja na te dane.

Rastanak

Na proleće 1970. godine, na subotičkom Stadijonu malih sportova organizovana je priredba,³ gde su Subotičani i Banjalučani jedni drugima ponešto otpevali i ispričali, a potom se rastali.

Poslednja grupa fotografija, koje su u albumu redane hronološki, načinjena je prilikom povratka u zavičaj i staru školu, gde je priređen svečani doček. Tu su slike ostataka srušene školske zgrade u naselju Šargovac, danas predgrađu Banja Luke, a zatim i fotografije objekata u kojima su boravili na Paliću.

Devet autobusa *Suboticatransa* odvezlo je decu i nastavno osoblje kući, gde ih je čekao veliki broj ljudi. Na fotografijama vidimo transparente dobrodošlice i zahvalnosti. Na bini se smenjuju govornici među kojima su i Subotičani koji su za školu obećali novu fiskulturnu salu, kao dar grada sa severa Bačke. Ostalo je zabeleženo da su međusobne posete nastavljene i narednih godina, prilikom obeležavanja značajnih datuma i proslava.⁴

Skoro dve decenije nakon zemljotresa, stigao je album sa fotografijama i pismo Karolini Vojnić Hajduk, direktorici subotičke OŠ „Ivan Goran Kovačić“:

Poštovana koleginice, sa velikim zakašnjenjem šaljem Vam fotografije koje će Vas još jednom podsjetiti na vrijeme koje ste provjeli zajedno sa nama. Želim da Vi, kao i Vaše kolege, doprinesete daljem učvršćivanju naših drugarskih, prijateljskih i bratskih odnosa. Sve to neka bude naš dug i uspomena na jedno teško vrijeme koje nas je, iako ovako udaljene, ipak zbližilo. Dužan sam da Vam prenesem pozdrave cijelog kolektiva, kako Vama, tako i svim radnicima Vaše škole.

Franjo Stefančić, Subotička 28, Osnovna škola „Karlo Rojc“, Banja Luka.

I nakon godina

U godinama koje su usledile promenilo se mnogo toga. Još dvadeset leta je prošlo od ovog pisma, nakon kojih u subotičkoj školi više nije bilo nikoga ko je učestvovao u događajima s kraja šezdesetih. To je jedan od razloga zašto je zaposlene iznenadio poziv iz Banja Luke 2008. godine. Povod je bila proslava stote godišnjice postojanja osnovne škole „Đura Jakšić“, nekada „Karlo Rojc“.

Desetak nastavnika OŠ „Ivan Goran Kovačić“ i direktorica Jelena Sivč Veljanović odazvali su se pozivu da budu posebni gosti i svedoci kako se u Banja Luci pamti staro prijateljstvo. U holu OŠ „Đura Jakšić“ još stoji tabla sa rečima zahvalnosti gradu i školi koji su im pružili drugi dom. U monografiji izdatoj povodom stogodišnjice, posebno poglavlje posvećeno je danima provedenim u Subotici i na Paliću.⁵

³ *Banja Luka zove*, Subotičke novine, broj 15, 17.4.1970, 3.

⁴ *U Šargovcu kao kod svoje kuće*, Subotičke novine, broj 20, 19.5. 1978, 11.

⁵ *Banja Luka pamti humanost*, Blic, 6.10.2008. <https://www.blic.rs/vesti/vojvodina/banjaluka-pamti-humanost-suboticana/fw2bw25> (preuzeto maj 2026).

Zaključak

Socijalističkom uređenju može ponešto da se prigovori, ali ne i nedostatak duha solidarnosti i požrtvovanosti, koji se negovao od malih nogu. Još od pionirske zakletve da ćemo biti „verni i iskreni drugovi, da ćemo širiti bratstvo i jedinstvo, da ćemo ceniti sve ljude sveta koji žele slobodu i mir...”.

Nešto od toga je vremenom postalo fraza koja se ponavljala samo radi reda, dok su neki ostali verni ovom zavetu za ceo svoj život. Album sa fotografijama je uspomena na to vreme.

Izvori iz arhivske građe

Istorijski arhiv Subotica (IASu), F. 326, Socijalistički savez radnog naroda Vojvodine – Opštinska konferencija Subotica (1953–1990)

Literatura i izvori

Subotičke novine, 1970, 1978, 1988.
Blic, 2008.

Összefoglaló

Fotóalbum Banja Luka – Szabadka 1969.

A nyolcvanas évek végén postán érkezett Szabadkára egy album, amely két évtizeddel korábban Palicson készült fényképeket tartalmazott. A küldeményt az Ivan Goran Kovačić Általános Iskolának címezték, a feladó pedig a Banja Luka-i Karlo Rojc Általános Iskola volt. Egy zöld bőrkötésű fotóalbumról van szó, amely a Banja Lukát és környékét 1969-ben sújtó katasztrofális földrengés után a nevezett városból és környékéről érkező gyermekek szabadkai és

palicsi tartózkodásának kronológiáját mutatja be. Az újságcikkek és a kortársak emlékei mellett a Szabadkai Történelmi Levéltárban őrzött albumban található fényképek teszik teljessé a képet egy rendkívüli időszakról, amikor a tragédiák közelebb hozták egymáshoz az embereket.

Kulcsszavak: Banja Luka, fényképezés, Palics, földrengés

Summary

Photo album Banja Luka – Subotica 1969.

At the end of the eighties, an album with photographs taken in Palić two decades before, arrived in Subotica by mail. It was addressed to the elementary school “Ivan Goran Kovačić”, by the sender the elementary school “Karlo Rojc” from Banja Luka. This photo-album in green leather cover, represents the chronology of school children visiting Subotica and Palić. Those children were from Banja Luka and

nearby, after the catastrophic earthquake that hit this region in 1969. Along with newspaper reports and memories of those who witnessed those events, photos from the album kept in the Historical Archive of Subotica complete the picture of an extraordinary time, when tragedies brought people together.

Keywords: Banja Luka, photography, Palić, earthquake

Izbor fotografija iz foto albuma

Dolazak na železničku stanicu Subotica

Učenici za vreme igre

Kuvarice u hotelu „Sport“

Vila Lujza

Za vreme učenja

Na ruševinama stare škole

Susret oca sa sinom

Povratak u Šargovac

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Vojvodine, Subotica

Prim. dr sc. med. Marko Sente otorinolog, subspecijalista audiologije

Sažetak: Iznet je život i rad prim. dr Marka Sentea. Kao ambiciozan mladić završio je srednju medicinsku školu, nakon koje upisuje medicinski fakultet. Šef odeljenja ORL (otorinologije) Opšte bolnice u Subotici postaje 1992. godine. Sa suprugom Ružom 2004. godine otvara privatnu polikliniku, u kojoj radi samo u popodnevnom satima, sve do 2017. godine kada napušta bolničku službu i od tada radi samo u „Poliklinici Sente“.

Ključne reči: Srednja medicinska škola, Medicinski fakultet, otvaranje privatne Poliklinike

Uvod

„Početak otorinologije službe u Subotici beležimo početkom XX veka kada je 1906. godine počeo da radi dr Bela Terek (Terek Bela). On je nakon završene specijalizacije iz interne medicine i otorinologije na Internoj klinici i Klinici za otorinologiju u Budimpešti, započeo svoju delatnost u Subotici preuzimajući očevu privatnu ordinaciju. Dr B. Terek je prvi kvalifikovani otorinolog Subotice.“¹

U periodu između 1923. i 1939. godine u Subotici privatno rade još tri otorinologa: dr Borivoj Miladinović, prim. dr Pal Abelsberg i dr Istvan Štajn (Stein Istvan). Manje hirurške operacije vršili su u svojim ordinacijama, a veće u Jevrejskoj bolnici *Milosrđe* i sanatorijumu *Dr Hajzler* (dr Heisler).

Krajem 1939. godine otvoreno je ORL odeljenje bolnice, a za šefa je bio postavljen dr Ante Šokčić, koji je specijalizirao ORL u Zagrebu, na ORL Klinici Medicinskog fakulteta. Posle II svetskog rata, šef odeljenja je dr Šokčić, a zatim dr Pal Abelsberg. Osamdesetih godina na Odeljenje je primljeno nekoliko mladih lekara na specijalizaciju. Među njima bio je i dr Marko Sente.

Životni put prim. dr Marka Sentea

Rođen je na Paliću 22.4.1953. godine od oca Grge, zemljoradnika i majke Mande rođ. Mačković, domaćice. Na Paliću je išao u osnovnu, a srednju Medicinsku školu završio je u Subotici 1971. godine. Iste godine zaposlio se kao medicinski tehničar na Odeljenju za uho, nos i grlo Opšte bolnice u Subotici.

Posle odsluženog obaveznog vojnog roka upisao

Prim. dr Marko Sente

je 1973. Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu. Diplomirao je 20.11.1979. godine. Pripravnički staž obavio je u Zdravstvenom centru u Subotici. Kao lekar opšte prakse zaposlio se 23.12.1980. u Službi opšte medicine i hitne medicinske pomoći u Subotici u Ogranku br. VI, a od juna 1981. u ambulanti na Paliću, gde je radio sve do odlaska na specijalizaciju.

Stručni ispit za lekare položio je 14.1.1981. godine na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu. Specijalizaciju iz ORL započeo je 1.9.1983. godine na ORL Odeljenju Opšte bolnice u Subotici. Specijalistički ispit iz ORL položio je na Otorinologskoj klinici Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 16.10.1987. godine (broj diplome 015/5-10/90/87 od 16.10.1987. godine). Postdiplomsku nastavu iz uže specijalizacije započeo je na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu školske 1995/96. godine, a ispit i odbranu završnog rada iz uže specijalizacije – Audiologije s temom *Audiološki aspekti disfunkcija Eustahi-*

¹ Marko Sente, *Istorijat otorinologije u Subotici*, Subotica 1997.

Slika nove bolnice

jeve ušne tube obavio je 28.1.1999. godine.

Naziv *Primarijus* dodeljen mu je uredbom Ministarstva zdravlja RS br. 153 -07 -1593 /99 -02 od 17.12.1999. godine.

Nakon položenog specijalističkog ispita radio je kao lekar specijalista na ORL odeljenju Opšte bolnice u Subotici. Tokom više godina radio je i u otorinolaringološkoj ambulanti Doma zdravlja u Kanjiži i Medicinskog centra u Novom Kneževcu, sve dok su one bile u sastavu Regionalnog zdravstvenog centra Severne Bačke.

Još od vremena specijalističkog staža nastojao je stalnim stručnim usavršavanjima dopuniti svoje znanje, te je tako prisustvovao većem broju simpozijuma od kojih izdvajamo sledeće:

- Simpozijum *Savremena dijagnostika i metode lečenja laringo-trahealnih stenoza* u organizaciji ORL klinike VMA, oktobar 1986;
- Simpozijum *Rekonstruktivna hirurgija* održan 12.11.1986, organizator Medicinska akademija Srpskog Lekarskog Društva (SLD);
- Simpozijum *Modern achievements in otorinolaryngology*, Novi Sad, 5.11.1986. Organizatori su bili ORL Klinika Novi Sad i ORL sekcija SLD-DLV (Društvo Lekara Vojvodine);
- *Kirurški i laserski pristup glotidnoj patologiji* održan 24.5.1990. u organizaciji Audiološko-fonijatrijskog centra Klinike za bolesti uha, nosa i grla Medicin-

skog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu;

– Sedmodnevno stručno usavršavanje 1990. na ORL klinici u Segedinu;

– Simpozijum *Ozljede glave, vrata i kralješnice*, 11–12.10.1990. u Slovenj Gradecu;

Simpozijum *Novine i aktuelnosti u patologiji glasa, govora i sluha*, 8.6.1991. Organizator je Klinika za bolesti uha, nosa i grla Medicinskog fakulteta u Novom Sadu;

– Simpozijum *Habilitacija i rehabilitacija teško nagluhih*, sa internacionalnim učešćem predavača iz Erlangena (Erlangen), Bazela (Basel), Nottinghama (Nottingham), Varšave (Warsawa), Praga (Praha), Segedina (Szeged) od 25. do 26.4.1997;

– Edukativni seminar *Audiološka dijagnostika* u organizaciji Centra za kontinuiranu edukaciju Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 12. i 13.5.2006. godine na Iriškom Vencu;

– *Hronični supurativni otitis media kao stalni problem ORL sekcija SLD Akademija medicinskih nauka SLD* organizator prof. dr D. Đerić 18.4.2006. godine.

Edukativni kurs *Primena mekih lasera u praksi porodičnog lekara* pohađao je prvi put 29. i 30. aprila 1995. godine u Mađarskoj. Kurs je bio organizovan pod pokroviteljstvom Medicinskog fakulteta u Debrecenu. Od tada je tu metodu sa uspehom primenjivao u lečenju bolesnika u privatnoj praksi.

Za šefa Odseka dečje otorinolaringologije imenovan je 1.4.1990. godine, a za načelnika Odeljenja 1.3.1992, na kojoj dužnosti je bio do 4.3.2003. kada je imenovan za vršioca dužnosti načelnika Odeljenja. Od 9.5.2003. godine razrešen je dužnosti v.d. načelnika odeljenja i raspoređen na mesto lekara subspecijaliste audiologa. Od 4.6.2003. raspoređen je na radno mesto šefa kabineta audiologije, do njegovog ukidanja.

Bio je član Komisije za nadzor nad stručnim radom u Severnobačkom okrugu.

Nove metode rada na odeljenju

Savladavši tehniku izvođenja laringomikroskopije u opštoj endotrahealnoj anesteziji, dr Marko Sente je tu metodu primenio na ORL odeljenju odmah po povratku sa specijalizacije. Uočivši prednosti ove metode nad metodom u neurolept analgeziji, sve kolege sa Odeljenja su je prihvatile, te se tako od 1987. godine na ORL odeljenju subotičke bolnice laringomikroskopije skoro po pravilu rađe u OET anesteziji, što je znatno doprinelo poboljšanju rezultata mikrohiruskih intervencija u grkljanu.

Nakon što je imenovan za načelnika ORL odeljenja 1992. godine, dr M. Sente reorganizovao je rad u audiološkom kabinetu na taj način što je zaposlio dva edukovana audiološka tehničara, jer su do tada lekari sami radili audiometrijska i timpanometrijska testiranja. Nakon toga je sakupljajući priloge subotičkih preduzeća uspeo kupiti timpanometar firme Madsen, Zodiak 901. Uveo je u rutinski rad metode testiranja stapedius refleksa i timpanometrijskog testa zamora, kao i metode supraliminarne i govorne audiometrije.

Tokom prostorne reorganizacije odeljenja, sledeći zahteve savremene medicine, 1993. godine dr M. Sente uspeo je obezbediti prostoriju za indukciju i buđenje bolesnika u postoperativnom toku unutar operacionog bloka, što je poboljšalo kvalitet, preoperativni i neposredni postoperativni nadzor nad bolesnicima.

Oformio je kartoteku u otorinolaringološkim ambulantomata polikliničke službe 5.4.1994. što je doprinelo podizanju kvaliteta ambulantnog rada. Tokom 1994. god. nabavio je kvalitetan fotografski aparat te je na taj način obezbedio mogućnost za dobru fotodokumentaciju.

U decembru 1996. godine dr Sente uveo je metodu olfaktometrije po Fortunato Nikoliniju (Fortunato Niccolini), koju je savladao još tokom svoje specijalizacije. Metoda je od tada u rutinskoj primeni, i doprinela je dijagnostici poremećaja olfakcijskih funkcija, te unapređenju stručnog rada službe. Takođe je, svojim ličnim i upornim angažovanjem doprineo da se 1996. kupi jedan od kapitalnih aparata na ORL Odeljenju i to nov operacioni mikroskop sa binokularnim asistent tubusom, videokamerom, videorekorderom i monitorom.

Radeći na realizaciji davne želje da se na teritoriji Opštine Subotica rutinski vrše sistematski pregledi dece u cilju ranog otkrivanja oštećenja sluha, (za šta je još 1990. god. izradio precizan plan), uspeo je 1997. isti i realizovati na taj način da sistematskim pregledima budu obuhvaćena sva deca u uzrastu od jedne i sedam godina. Prvi sistematski pregled u uzrastu do jedne godine starosti vršen je uz pomoć testa za ispitivanje sazrevanja auditornog refleksa (Behavioral hearing screening test) u Audiološkom kabinetu. Sistematski pregledi u uzrastu od sedam godina obavljani su na taj način da je audiološki tehničar odlazio u sve osnovne škole na teritoriji Opštine i testirao je svu decu u prvim razredima. Testiranje je rađeno na frekvencijama od 500, 1000, 2000 i 4000 Hz, a sva deca kod koje se utvrdilo oštećenje sluha bila su upućivana na kompletnu obradu u otorinolaringološku ambulantu.

Zahvaljujući istrajnoj promociji rane detekcije oštećenja sluha u saradnji sa ORL klinikom Medicinskog fakulteta u Novom Sadu i zalaganju prof. dr Zorana Komazeca, Pokrajinski sekretarijat za zdravstvo je obezbedio novčana sredstva da se kupe prva četiri aparata za snimanje otoakustičkih emisija, od kojih je jedan dobilo i ORL odeljenje u Subotici, te se od tada detekcija oštećenja sluha vrši ovim aparatom.

Da bi se unapredio rad na polju mikrohirusgije uva, u saglasnosti sa rukovodstvom Zdravstvenog centra, angažovan je prof. dr Radivoje Topolac kao stručni konsultant uz čiju pomoć je dr Marko Sente savladao tehniku mikrohirusgije uva te se kontinuitet ovog rada, koji je zbog nagle smene generacija bio „ugrožen“, nesmetano nastavio u Subotici.

Postojala je potreba da se angažuje još jedan stručni konsultant, maksilofacijalni hirurrg i to iz dva razloga. Prvi je porast broja povreda maksilofacijalne regije koji je posledica intenziviranja međunarodnog saobraćaja. Drugi je nagli porast broja obolelih od zloćudnih tumora u ovoj regiji. Epidemiološkim istraživanjima utvrđeno je da je region severne Bačke endemsko područje Vojvodine u patologiji malignih tumora maksilofacijalne regije. U saglasnosti sa direktorom Zdravstvenog centra dr Sente je preuzeo organizaciju ove službe, te je nakon toga odlukom Upravnog odbora Z.C. na Odeljenju za ORL oformljena Radna jedinica za maksilofacijalnu hirurgiju, a za redovnog konsultanta angažovan je prim. dr Vladimir Čanji iz Novog Sada. Na ovaj način je značajno unapređen rad službe, pružen je komfor bolesnicima da u svome gradu dobiju potrebno lečenje, takođe je pružena mogućnost lekarima Odeljenja za dodatno stručno usavršavanje.

Zahvaljujući razumevanju tadašnjeg direktora Zdravstvenog centra, dr Sente je uspeo proširiti ORL službu za dva lekara tj. sa pet na sedam lekara specijalista, te je na taj način očuvan visok stručni nivo otorinolaringološke službe u Subotici, a u pojedinim segmentima i značajno unaprediti.²

² Marko Sente, *O mom životu i radu* (rukopis).

Pogled na Polikliniku Sente

Stručni radovi

Pored toga što se posvetio unapređenju stručnog rada na odeljenju, dr Sente pisao je i stručne radove iz oblasti ORL, ali i iz oblasti kulture. Odlaskom u penziju 2017. godine posvetio se u potpunosti radu u svojoj privatnoj Poliklinici.

Dela

Knjige

Sente M., *Istorijat otorinolaringologije u Subotici*, Zavod za zaštitu zdravlja Subotica, Studio Bravo, Subotica 1997.

Sente M., Vojislav Temunović, *Festival bunjevačkih pisama. Naših prvih petnaest festival (2001–2015)*, Hrvatska glazbena udruga, Rotografika, Subotica 2015.

Sente M., *Otrgnuto od zaborava – Naši liječnici*, knjiga I, Matica hrvatska Subotica, Subotica 2022.

Sente M., *Otrgnuto od zaborava – Ambulanta Palić*, Matica hrvatska Subotica, Subotica 2023.

Poglavlja u monografijama

Sente M., *Algoritmi u dijagnostici vrtoglavica*, Multidisciplinarni pristup vrtoglavicama. Medicinski Fakultet Sveučilišta „Josip Juraj Štrosmajer“ u Osijeku; Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Sveučilišta „Josip Juraj Štrosmajer“ u Osijeku, Hrvatska 2021, 237–258.

Sente M., *VNG u dijagnostici vrtoglavice*, Multidisciplinarni pristup vrtoglavicama. Medicinski Fakultet Sveučilišta „Josip Juraj Štrosmajer“ u Osijeku, Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Sveučilišta „Josip Juraj Štrosmajer“ u Osijeku, Hrvatska 2021, 281–290.

Rad iz uže specijalizacije

Sente M., *Audiološki aspekti opstrukcija eustahijeve ušne tube*, Univerzitet u Novom Sadu, Medicinski fakultet. Završni rad iz uže specijalizacije – audiologije, 1999, 90 strana (rad se nalazi u biblioteci Opšte bolnice u Subotici)

Objavljeni radovi

Štampani stručni radovi

Sente M., Rakić N., *Oparotine gornjih aerodigestivnih puteva vreloom vodom*, Med. pregled 1991; XLIV (5–6): 233–5.

Sente M., Ivkić M., Rakić N., Berkeš B., *Naša iskustva u lečenju hroničnih sekretornih otitisa u dece*, Med. pregled 1993; XLVI (5–6): 195–7.

Sente M., *Prof. dr Ante Šokčić u povodu 55-godišnjice osnivanja otorinolaringološkog odeljenja u Subotici*, Med. pregled 1994; XLVII (7–8): 287–90.

Sente M., *Značaj Eustahijeve tube u funkciji bubne duplje*, Med. pregled 1995; XLVIII (11–12): 405–6.

Sente M., *Uticaj adenoidektomije na funkciju Eustahijeve tube*, Med. pregled 1996; XLIX (1–2): 45–7.

Sente M., Sente R., Rakić N., Berkeš B., *Epidemiologija tumorskih promena kože lica i vrata (ORL regije) lečenih hirurškim putem u period od 1981. do 1990 godine*, Med. pregled 1996; XLIX (11–12): 483–6.

Sente M., Rakić N., Kljajić Milekić N., Berkeš B., Jovanović B., *Direktne laringomikroskopije u period od 1984. do 1993. godine na Odeljenju za bolesti uva, grla i nosa Opšte bolnice u Subotici*, Med. pregled 1997; L (1–2): 41–4.

Sente M., Kovač L., *Uloga i mesto dr Borivoja Mladinovića i dr Ištvana Šteina u devedesetogodišnjem radu otorinolaringološke službe u Subotici*, Med. pregled 1997; L (7–8): 319–22.

Sente M., Kovač L., *Sećanje na prim. dr Pala Abelsberga povodom devedesete godišnjice otorinolaringološke službe u Subotici*, Med. pregled 1997; L (9-10): 399-401.

Sente M., Čanji V., Dukić Z., *Limfom parotidne pljuvačne žlezde*, Med. pregled 1998; LI (1-2): 77-81.

Sente M., *Istorijat otorinolaringološke službe u Subotici*, Med. pregled 1998; LI (5-6): 279-285.

Sente M., Topolac R., Peić Gavran K., Aleksov G., *Osteom frontalnog sinusa kao uzročnik purulentnog meningitisa*, Med. pregled 1999; LII (3-4-5): 169-72.

Sente M., *Značaj kliničkog pregleda kod otvorenih preloma čeonog kosti*, Med. pregled 2000; LIII (1-2): 81-3.

Sente M., *Prošlost i sadašnjost otorinolaringologije u Subotici*, Acta Otorhinolaringologica Serbica 1999; VI (2-3): 757-60.

Sente M., Sente R., *Subotičke bolnice*, Vek naučnih preguća, Zavod za zaštitu zdravlja-Subotica, Subotica 2000, 147-156.

Sente M., Sente R., *Mogućnost procene stepena oštećenja sluha na osnovu timpanometrijskih rezultata kod dece mlađe od pet godina sa disfunkcijom Eustahijeve tube*, Med. pregled 2000; LIII (11-12): 559-563.

Sente M., Milekić Kljajić N., *Stengerov test-primena i varijacije*, Med. pregled 2001; LIV (1-2): 58-61.

Sente M., Sente R., Puleva K. I Kljajić Milekić N., *Alergijski rinitis kao moguć etiološki uzročnik disfunkcije Eustahijeve tube*, Med. pregled 2001; LIV (3-4): 166-171.

Sente M., Sente R., *Godišnji izveštaj subotičke gradske i očne bolnice za 1889. godinu*, Med. pregled 2002; LV (5-6): 253-258.

Sente M., Sente R., *Operacija krajnika i trećeg krajnika u period od šezdeset godina (1939-1998) na otorinolaringološkom odeljenju u Subotici*, Med. pregled 2003; LVI (3-4): 162-167.

Sente M., Topolac R., Aleksov Hatvan G., *Otohirurške operacije na Odeljenju za uvo, nos i grlo u Subotici od 1987. do 2001. godine*, Med. pregled 2004; LVII (1-2): 67-71.

Sente M., Topolac R., *Osteomi srednjeg uva*, Med. pregled 2004; LVII (3-4): 181-185.

Sente M., *Istorijat audiologije*, Med. pregled 2004; LVII (11-12): 611-616.

Sente M., Aleksov Hatvan G., *Rano otkrivanje oštećenja sluha kod dece*, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 2006; 134 (9-10): 448-452.

Sente M., Kljajić Milekić N., *Osteomijelitis prednjeg zida desnog čeonog sinusa*, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 2008 mart-april; 136 (33-4): 154-157.

Sente M., *Osteom spoljnog ušnog kanala*, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo 2009 jan-feb; 137 (1-1): 73-76.

Sente M., Sente R., *A szabadkai Városi-és Szemkórház 1889. Évi jelentése*, Bácsország 2015; (75. szám) 4: 82-84.

Sente M., *Biografije*: dr med. Lajčo Kovač, prof. dr med. Stipan Peić Tukuljac, dr med. Andri-

ja Cvijin, dr Geza Kubatovic i prof. dr sc. med. Ante Šokčić, Klasje naših ravni, Časopis za književnost, umjetnost i znanost 2020; broj 5-8: 62-90.

Sente M., *Sveti Blaž (Sanctus Blasius) svetac i mučenik*, Klasje naših ravni, Časopis za književnost, umjetnost i znanost, godište XXV, 2020; broj 9-12: 40-51.

Sente M., *Biografije*: dr med. Luka Mardešić, dr med. Marija Mardešić Hobl, dr med. Ruža Mačković, dr med. Stipan Zomborčević i prim. dr sc. med. Gabrijela Rudić Skenderović, Klasje naših ravni, Časopis za književnost, umjetnost i znanost, 2020; broj 9-12; 55-67.

Sente M., *Prim. dr Pal Boza*, Ex Pannonia broj 25, Istorijski arhiv Subotica, Subotica 2021, 75-80.

Sente M., *Rano otkrivanje oštećenja sluha kod dece*, Subotička Danica (Nova), Globus, Subotica 2001, 155-160.

Sente M., *Strana tela u otorinolaringologiji*, HM (Humaniji Milenijum) revija, godina II, 17. X 2001; broj 17: 12-3.

Ostale aktivnosti prim. dr Marka Sentea

Doprinos i priznanja u medicinskoj oblasti

U periodu dok je dr Sente radio kao lekar u Službi opšte medicine na Paliću, bio je u dva mandata predsednik Predsedništva Osnovne organizacije Crvenog krsta Mesne zajednice Palić. Uspeo je konsolidovati Organizaciju i angažovati veliki broj aktivista, te je u tom periodu bila jedna od najaktivnijih unutar Opštinske organizacije Subotice. Uz veliki broj humanitarnih akcija održao je mnoga predavanja zdravstveno vaspitnog karaktera. Za svoj rad 1986. god. Osnovna organizacija Crvenog krsta Mesne zajednice Palić dobila je *Zlatni znak*, a lično dr Sente *Srebrni znak* Crvenog krsta Vojvodine.

Kao aktivista MZ Palić biran je za delegata Pokrajinskog SIZ-a za zdravstvo. Za aktivnosti u okviru Mesne zajednice dodeljena mu je Povelja Socijalističkog saveza radnog naroda Vojvodine – Subotica, 1985. god. u povodu pedeset godina Narodnog fronta SSRNJ (Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije).

U dva mandata bio je sekretar Društva opštine za borbu protiv raka i u tom periodu je značajno doprineo osamostaljivanju društva izdvojivši ga iz okriplja Opštinskog Crvenog krsta, otvorivši samostalni žiro račun i učlanio ga je u Savez stručnih društava Subotice, gde se i sada nalazi. To je jedan od najaktivnijih perioda u radu ove organizacije.

Od 1980. do 1986. godine dr Sente radio je kao honorarni nastavnik u srednjoj medicinskoj školi predavajući patologiju i biohemiju. Za uspešan rad dobio je na predlog Omladinske organizacije škole priznanje za postignute rezultat u akciji *Godina kvaliteta* maja 1982. priznanje *Najbolji nastavnik*, koje je dodeljivala Opštinska konferencija SSOV Subotica (Saveza Socijalističke Omladine Vojvodine).

Nakon što je Opšta bolnica u Subotici postala

nastavna baza Medicinskog fakulteta, imenovan je za mentora iz oblasti otorinolaringologije Medicinskog fakulteta u Beogradu i Medicinskog fakulteta u Novom Sadu.

Dr Milan Mrđanov, v.d. direktor Zdravstvenog centra u Subotici, i dekan novosadskog Medicinskog fakulteta prof. dr Pavle Budakov, potpisali su ugovor 1.2.1995. godine o uslovima i načinu izvođenja nastave za studente ovog fakulteta u Zdravstvenom centru u Subotici. Nastavno-naučno veće Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu imenovalo je dr Sentea za člana Komisije za polaganje specijalističkog ispita iz otorinolaringologije 23.6.1999. godine. Član Komisije bio je do 31.10.2002. kada je imenovan za rezervnog člana Komisije.

Član je subotičke Podružnice SLD-DLV od 1980. tj. od samog početka lekarske karijere. Od 1983. član je Aktiva otorinolaringologa Podružnice u Subotici kao i Otorinolaringološke sekcije SLD. Prema svojim mogućnostima, aktivno je učestvovao u radu Aktiva i Sekcije. Bio je član Organizacionog odbora VIII Intersekcijaskog naučnog sastanka otorinolaringologa Jugoslavije koji je održan u Subotici 6–8. juna 1990. Od 1992. godine bio je predsednik Aktiva otorinolaringologa SLD-DLV Podružnica Subotica. Pod neposrednim rukovodstvom dr Sentea organizovan je sastanak ORL sekcije SLD u Subotici 25.10.1997. godine u povodu devedesete godišnjice postojanja otorinolaringološke službe u Subotici.

Organizovao je sastanke Otorinolaringološke sekcije DLV:

- 11.4.1992. u povodu odlaska dr Lajče Kovača, dr Slobodana Milekića i dr Stevana Zomborčevića u penziju;
- 18.5.1994. godine posvećenog 55. godišnjici postojanja Odeljenja za uho, nos i grlo Opšte bolnice u Subotici;
- 23.2.2002. sastanak ORL sekcije DLV u saradnji sa Školskim centrom za slušno oštećena lica u Subotici u prostorijama Podružnice u ul. Petefi Šandora u Subotici.

Osim toga prim. dr Sente organizovao je u cilju edukacije kolega iz oblasti audiovestibulologije i sledeće:

- akreditovani domaći kurs 1. kategorije A-1.1752/15 *Savremena dijagnostika i lečenje bolesnika sa vrtoglavicom i drugim poremećajima ravnoteže*. Kurs je održan 24.10.2015. u prostorijama DLV-SLD podružnica Subotica, Petefi Šandora 7/1;
- akreditovani nacionalni kurs 1. kategorije *Savremena dijagnostika i lečenje bolesnika sa oštećenjima sluha*, broj A-1-1736/16. akreditovan odlukom Zdravstvenog saveta Srbije broj: 153-02-2768/2016-01 od 18.8.2016 sa 12 bodova za predavače i 6 bodova za slušaocce;
- akreditovani međunarodni seminar 1. kategorije A-1-831/18 *Dijagnostika i lečenje bolesnika sa*

poremećajima ravnoteže održan 19.5.2018. u prostorijama DLV-SLD Podružnica Subotica, Petefi Šandora 7/1;

- akreditovani nacionalni seminar 1. kategorije *Dijagnostika i lečenje bolesnika sa poremećajima ravnoteže* održan 18.5.2019 u prostorijama DLV-SLD Podružnica Subotica, Petefi Šandora 7/1.

Bio je član Predsedništva Udruženja otorinolaringologa Jugoslavije od 1993. godine i Izdavačkog saveta *Acta otorinolaryngologica Serbica*, od njegovog osnivanja, član Predsedništva ORL sekcije SLD od 1994. a Predsedništva ORL sekcije SLD-DLV od 1992. Pored toga, bio je član Predsedništva subotičke Podružnice SLD-DLV od 1997. godine.

Na sednici Predsedništva ORL sekcije DLV održanoj u Subotici 11.1.2002. godine bio je izabran za potpredsednika.

Dr Sente je bio član Organizacionog i Uredi-vačkog odbora jubilarnog stručnog sastanka *Sto godina od prvog naučnog sastanka lekara i prirodoslovaca u Subotici 1899–1999* koji je održan u Subotici 26.5.2000. Na redovnoj godišnjoj skupštini održanoj 21.12.2000. bio je po drugi put izabran za člana Predsedništva subotičke Podružnice SLD-DLV. Na konstitutivnoj sednici Predsedništva podružnice održanoj 11.1.2001. bio je izabran za predsednika Podružnice SLD-DLV u Subotici.

U tom četvorogodišnjem periodu za potrebe Podružnice kupljen je računar i video bim, održan je veliki broj predavanja tokom četiri godine (od 30 do 40 predavanja godišnje) kada je revitaliziran stručni rad Podružnice, svake godine je pravljen plan predavanja za jesenji i prolećni period. Urađena je računarska baza podataka o svim dobijenim nagradama pojedinaca i aktiva/podružnice na nivou Podružnice, DLV i SLD na osnovu postojeće dokumentacije, razvrstana abecednim redosledom, po vrsti nagrade i po godinama što je obezbedilo da se što više podataka sačuva od zaborava za buduće generacije. Takođe je urađen značajan pomak u ažuriranju članstva.

Na izornoj godišnjoj skupštini Opštinske organizacije Crvenog krsta izabran je za člana skupštine 22.11.2001.

Bio je član tima za kohlearni implantat koji je oformljen na ORL klinici u Novom Sadu. Bio je član Komisije Predsedništva Srpskog lekarskog društva (SLD) za dodelu naziva primarijus od 2007. do 2024. godine kada je na lični zahtev razrešen.

Rad u lekarskoj komori

Sa dr sc. Tatjanom Stojić organizovao je prve, druge i treće izbore za delegate u Skupštini Lekarske komore Srbije (LKS) i Regionalne lekarske komore Vojvodine (RLKV).

Za delegata u Skupštini LKS i RLKV izabran je 2006. a na konstitutivnoj sednici Izvršnog odbora RLKV za člana Izvršnog odbora zaduženog za Kancelariju u Subotici. Na izborima 2010. i 2014. godine biran je za delegata u Skupštini RLKV. Za predsed-

nika Skupštine Regionalne lekarske komore Vojvodine biran je u tri mandata: 2009–2010, 2010–2014. i treći put na konstitutivnoj sednici Skupštine RLKV 14.7.2014. Nakon trećeg mandata nije se više kandidovao na izborima LK.

Prim. dr Marko Sente je za aktivan radu Društva lekara dobio: *Zahvalnicu* Podružnice Subotica SLD-DLV 16.12.1993; *Diplomu* Podružnice Subotica SLD-DLV 22.12.1994; *Plaketu* Podružnice Subotica SLD-DLV 2005; *Povelju* Podružnice Subotica SLD-DLV 2018; *Zahvalnicu* Instituta za otorinolaringologiju i maksilofacijalnu hirurgiju otorinolaringološke struke i nauke 21.12.1994; *Diplomu* DLV-SLD 1998; *Plaketu* DLV-SLD 5.3.2003; *Povelju* DLV-SLD u Novom Sadu 2017. Aktiv otorinolaringologa je u znak priznanja za izuzetno aktivan rad u ovom periodu dobio *Zahvalnicu* i Podružnice Subotica i DLV.

Društveno-kulturni rad³

Iako je medicina životni poziv prim. dr Marka Sentea, kojom se bavio kako u struci, tako i privatno, njegovo interesovanje je mnogo šire. U struci je davao sve od sebe unapređujući rad u svojoj specijalizaciji u ORL, a veliki dio svog privatnog vremena proveo je u potrazi za manje poznatim podacima za biografije subotičkih lekara po brojnim arhivima. Potvrda ovome su i njegove knjige kojima je otragao od zaborava brojna imena, a samim tim je doprineo pisanju istorije subotičkog zdravstva.

Društveni i humanitarni rad dio su njegove biografije jer se takvim radom uključio u život naroda koji čuva svoju tradiciju. Stoga se krajem XX i početkom XXI veka uključio u najveću tradicijsku manifestaciju *Dužijanca* u kojoj je više od tri decenije crkveni domaćin. Bio je elektor prve elektorske skupštine za izbor prvog Hrvatskog nacionalnog vijeća u SRJ 2002. godine u Subotici. Angažirao se i u Upravnom odboru Dobrotvorne zajednice *Amor vincit* uz potporu Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini. Učestvovao je u osnivanju 2002. godine, a potom i kao predsednik *Hrvatskog društva za pomoć učenicima Bela Gabrić* u Subotici.

Suradivao je s brojnim intelektualcima, a svojom je posvećenošću kulturi kod dr Lajče Kovača našao rukopis *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata* dr Matije Evetovića. Zalaganjem dr Marka Sentea jedini sačuvani primerak rukopisa, uz saglasnost dr Kovača za njegovo štampanje, posle pola veka čekanja konačno je štampan i prezentiran javnosti 2010. godine.

Idejni tvorac i osnivač *Hrvatske glazbene udruge Festival bunjevački pisama* 2010. godine. Ovo udruženje je organizator *Festivala bunjevački pisama* i *Smotre dječjih pjevača i zborova*. Festival je postao prepoznatljiv kako u gradu Subotici tako i diljem Srbije, kao i u Hrvatskoj. Cilj Festivala je promocija

kompozitora, aranžera, tekstopisaca i interpretatora neobjavljenih kompozicija.

U okviru ovog udruženja 2005. godine je pokrenuo *Smotru dječjih pjevača i zborova*, na kojoj se predstavljaju deca predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta, sa ciljem upoznavanja i očuvanja nacionalne baštine Hrvata Bunjevaca. Paralelno sa Smotrom, inicirao je i organizovao uz pomoć veroučitelja, prosvetnih radnika, direktora škola i jednog broja župnika, Svetu misu Za zaziv duha svetoga, na početku, i Misu zahvalnicu na kraju školske i veronaučne godine za decu koja pohađaju katolički veronauk na srpskom, hrvatskom i mađarskom nastavnom jeziku. Uz pomoć profesora dr Zoltana Jegeša, tadašnjeg pokrajinskog sekretara, ova aktivnost je ušla u kalendar vannastavnih aktivnosti osnovnih škola. Organizaciju mise od školske 2021/22. godine preuzela je Subotička biskupija.

Recimo na kraju kako je petnaest godina održavanja *Festivala bunjevački pisama* dr Marko Sente stavio u monografiju *Festival bunjevački pisama. Naših prvih petnaest festivala (2001-2015)* (Sente M., Temunović V., Subotica 2015).

Prim. dr M. Sente uručuje nagradu i diplomu na Festivalu bunjevački pisama

Katoličko društvo „Ivan Antunović“ iz Subotice dodijelilo mu je 2024. godine *Nagradu Ivan Antunović* za iznimne zasluge u očuvanju kulture, povijesti i duhovnosti Hrvata u Bačkoj te za promicanje kršćanskih vrijednosti u društvu i sredini u kojoj živimo.

³ Autorica ovoga poglavlja je Katarina Čeliković, bibliografinja, publicistica i kulturna djelatnica. *Leksikon podunavskih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca* br. 5, Subotica 2006.

Zaključak

Ukratko je prikazan život i rad prim. dr Marka Sentea, poznatog otorinolaringologa, krajem XX i početkom XXI veka, koji je tokom svoga rada na Odeljenju ORL Opšte bolnice u Subotici nastojao da unapredi rad i uskladi ga sa savremenim načelima medicinske nauke. Često je bio učesnik mnogih sastanaka i seminara gde je upoznao nove trendove u lečenju bolesnika.

Zahvaljujući svome radu brzo je napredovao te je bio na mnogim rukovodećim mestima. Bio je prvi lekar subspecialista audiolog i prvi otorinolaringolog iz Subotice koji je bio član Ispitne komisije

iz otorinolaringologije na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu.

Literatura

Marko Sente, *Istorijat otorinolaringologije u Subotici*, Subotica 1997.

Emil Libman, *Medicinska bibliografija zdravstvenih radnika Subotice – Građa za period od 1828. do 2005*, Subotica 2005.

Emil Libman, *Medicinska bibliografija Subotice – II (1828–2009)*, Subotica 2011.

Dr Marko Sente, *O mom životu i radu* (rukopis)

Összefoglaló

Főorvos, az orvostudományok doktora Sente Marko fül-orr-gégész, az audiológia szubspecialistája

A tanulmány osztályvezető főorvos dr. Sente Marko életét és munkásságát mutatja be. Ambíciózus fiatalként végezte el az egészségügyi középiskolát, ami után beiratkozott az orvostudományi karra. A Szabadkai Községi Kórház fül-orr-gégészeti (ORL) osztályának vezetője 1992-ben lett. Feleségével, Ružával 2004-ben magánklinikát nyitott, ahol ki-

zárólag a délutáni órákban dolgozott egészen 2017-ig, amikor is elhagyta a kórházi szolgálatot, és azóta csak a „Sente Magánklinikán” (Poliklinika Sente) dolgozik.

Kulcsszavak: Egészségügyi középiskola, Orvostudományi kar, magánklinika nyitása

Summary

Prim. Dr. Sci Med. Marko Sente Otorhinolaryngologist, Subspecialist in audiology

The life and work of prim. Dr. Marko Sente, a well-known otorhinolaryngologist, at the end of the 20th and beginning of the 21st century, who during his work at the ENT Department of the General Hospital in Subotica tried to improve his work and harmonize it with the modern principles of medical science. He was often a participant in many meetings and seminars where he learned about new trends in the treatment of patients.

Thanks to his work, he advanced quickly and held many management positions. He was the first subspecialist audiologist and the first otorhinolaryngologist from Subotica who was a member of the Examination Commission in Otorhinolaryngology at the Faculty of Medicine in Novi Sad.

Key words: Secondary Medical school, Faculty of Medicine, a private Polyclinic

Драгутин Карло Де Негри: Како се почела градити Суботица после Другог светског рата

Увод

ДРАГУТИН КАРЛО ДЕ НЕГРИ (1931–2018) је урбаниста и пројектант који је у великој мери утицао на лице Суботице која се изградила после Другог светског рата. Један је од изданака фамилије која је у ове крајеве дошла из Италије, из места Негри. Купили су кућу код Сенћанског гробља и први почели да праве бетонску галантерију. Његов отац Фрањо је био познати архитекта, особито на гласу као одличан статичар. Са братом Андром завршио је архитектуру у Београду и из њих су остали разни објекти у Суботици, али и у другим градовима.

Драгутин Карло Де Негри дипломирао је на Архитектонском факултету у Београду код професора Богдана Несторовића 1956. године. На истом факултету завршио је и постдипломске студије из области становања и стекао звање специјалисте 1979. године. Радио је у Пројектном предузећу *Архитект*, градским службама и јавним предузећима, Вишој техничкој школи и Регионалном парку *Палић-Лудош* одакле одлази 1987. године у пензију. Бавио се стручним и научним радом.

Виши кустос Музеја савремене уметности у Новом Саду Владимир Митровић констатује да је Де Негри најважнија своја дела извео у маниру такозваног умереног модернизма у ком је грађено од половине шесте до половине седме деценије у Војводини.

Драгутин Карло Де Негри добитник је награде за архитектуру *Борђе Табаковић* 2006. коју је пратила и ретроспективна изложба у Галерији Огранка САНУ у Новом Саду.

Одабрана дела: Стамбена зграда, Назорова улица, Суботица (1957); Раднички универзитет са ентеријером, Суботица (1959); Хотел *Патрија* са ентеријером, Суботица (1963); Зграда друштвено-политичких организација са ентеријером (1963); Дечије одмаралиште *Кекец*, Крањска Гора (1964); Зграда поште, Бачка Топола (1969); Споменик *Немирне равнице*, Таванкут (1971)...

Почеци изградње Суботице после Другог светског рата

Архитекта Драгутин Карло Де Негри сматрао је да је највеће достигнуће његове генерације што су иза њега и његових колега остале заокружене архитектонске и урбанистичке целине спојене са центром Суботице, који Суботичани и данас највише воле. Изградња насеља на Радијалном путу, популарног Радијалца, било је прво такво насеље новог дела Суботице иза Другог светског рата.

Суботицу која је порушена, нарочито крајем Другог светског рата у савезничком бомбардовању, требало је обновити и изградити смештај не само за оне који су имали па изгубили куће и

станове него и за оне који су из свих делова Југославије долазили у Суботицу како би овде нашли посао у фирмама које су постојале још од пре Другог светског рата, али су настајала и нова предузећа.

Архитекта Де Негри се увек радо присећао тих времена и отворено говорио о проблемима са којима су се сретали тадашњи архитекти што због несташице новца, што због сучељавања са људима који су тада имали политичку власт:

– Била је то интересантна ситуација. Био сам изабран за вршиоца дужности новоформиране Дирекције за стамбену изградњу која је функционисала три године. Тада је по први пут на савезном нивоу донесен Закон о издвајању посебних средстава искључиво за масовну, пројектовану стамбену изградњу. Након неколико година рада и руковођења том дирекцијом која је фактички организовала изградњу нових станова, она је прерасла у Фонд за стамбену изградњу, а након тога и у Самоуправну интересну заједницу за становање.

И како је то ишло, мене је тадашњи председник Стипан Марушић позвао и рекао да ће разговарати са мном. Били смо у јако добрим односима и одмах је рекао: „Слушај Карло, мене не интересује квалитет станова, мене интересује број станова јер ја дневно имам у својој канцеларији пријем десетине и десетине очајника који су без крова над главом и живе у тешким и нерегуларним условима.“

Пошто је што брже требало градити станове Драгутин Карло Де Негри је отишао у Нови Сад и наручио, купио практично, пројекте за прве зграде на Радијалу, а такви исти станови су грађени преко пута новосадске железничке станице.

– Били су минималне површине 45–46 квадратних метара, двособни станови. Но, велики недостатак тих станова је био што се из једне собе директно прелазило у другу. Али смо ми онда калкулисали. Рачунали смо да ћемо временом, у годинама које наилазе бити све богатији, да ће породице са једно или двоје деце из тих станова моћи да пређу у веће станове како би мање станове препустили брачним паровима без деце. Тај процес је оживео временом, тако да су ти станови били грађени све до солитера који су тада први пут били грађени у Суботици.

Београдски Рад и архитекта Иван Антић радили су сличне зграде на Звездари у Београду. То је била сензација у Суботици да ми уопште можемо размишљати о штедњи простора и да идемо у вис.

Градња солитера изазивала је страх код неких Суботичана. Године 1961. *Суботичке новине*

*Радијални пут -
Алеја маршала Тита (1958-1968)*

у броју 2 на страни 7 пишу о узбуни коју су изазвале прве високе грађевине у граду. Наслов текста је: *Неосноване су приче о спуштању солитера*, рекао нам је инж Карло Де Негри. У тексту поред осталог, тадашњи директор Дирекције за стамбену изградњу је изјавио: „У потпуности су неосноване приче о претераном спуштању солитера. Према плану дозвољено је спуштање оваквих грађевина до 20 центиметара. Међутим, наш солитер се више него добро ‘понаша’ тако да је за сада утонуо за свега 3,3 центиметра. Истина, још увек нису изведени сви радови. Добро, понашање грађевине омогућило нам је да предвидимо мимо правила и још нека оптерећења. Према очекивањима солитер ће бити спреман да прими прве станаре већ почетком августа 1961. године. Солитер ће имати 58 станова, 11 гарсоњера, а остало ће бити двоипо и троипособни станови.“

Причао ми је инж. Де Негри да су станови у великој мери до Нове Године били изграђени, али нису имали сву потребну инфраструктуру – грејање на пример. Будући станари су молили да их власти пусте да се уселе без обзира што су им надлежни стално понављали да је готов само зидарски део послова. Аргументи власти нису биле од користи, будући станари су се уселили, а када је дошла зима и почеле хладноће онда су се станари бунили због тога.

– Иначе, основни циљ подизања виших зграда

Стамбена зграда у улици Владимира Назора, Суботица (1957)

од 7-8 спратова уместо дотадашњи двоспратница и троспратница био је да се боље искористи државно земљиште и тиме смањи цена стана због јефтиније изградње пратеће инфраструктуре. Београдски *Рад* је имао искуства већ у том послу подизањем истих објеката на Звездари, а циљ нам је био и да у Суботицу довучемо конкуренцију *Интегралу* јер су они до тада диктирали и цену и услове изградње. Сећам се да је било отпора домаћих извођача – *Интеграла* што је разумљиво јер су до тада харали тржиштем станова код нас у граду и околини. Тада су почели да се граде станови за продају и они су били против доласка *Рада*. Тада је још постојао Срез. Када је то било актуелно велику помоћ нам је пружио инжењер Ласло Бала који је био потпредседник Среза. Он је учествовао у повезивању *Рада* и Дирекције за изградњу града као инвеститора како бисмо ипак обезбедили одређени број станова у вишеспратним зградама које наша предузећа овде нису тада могла изводити.

Када сте се упознали са архитектом Иваном Антићем?

– На факултету, јер је моја супруга дипломирала код њега. Пред комисијом је бранила дипломски рад. Он јој је био ментор. Онда смо се поново упознали приликом његових долазака и састанака на којима смо разрешавали питања око пројеката солитера. Ту је настала једна прилично критична ситуација. Када смо ми ископали темеље по типском пројекту са Звездаре, онда смо дошли до једног невероватног открића, до једног слоја

земљишта који је био камен, што је за наше прилике било неуобичајено. Били смо у великој дилеми шта да се чини. Да ли да се тај слој камена пробије и да се иде са стопама, са темељима или да се излије једна комплетна плоча испод целог солитера. И мислим да је ово друго решење усвојено, тако да смо у ствари за ту измену консултовали професора Антића.

Ви сте већ у ствари откупили пројекте који су били готови и по којима су подизани солитери на Звездари?

– Ја сам набављао пројекте јер се хитно радило. Формиран је Фонд за изградњу станова. Значи средства су почела да се прикупљају и требало је јако брзо реаговати да се што пре реализују пројекти. Тако сам ја за прву етапу Радијалца од Сибина Ђорђевића успео да купим типске пројекте по којима је Нови Сад код Железничке станице изградио неколико десетина зграда, и нама је био циљ да дођемо до што већег броја станова са намером да временом увећане породице прелазе у веће станове. Тако су набављени и пројекти Невена Влака који је за потребе војске пројектовао две зграде које се налазе са обе стране на почетку Радијалца.

Одмицањем времена повећавала се и површина станова, али и квалитет градње и тако смо стигли до Хале спортова. И мени је драго да наилазимо на похвале за тај потез јер је та целина повезана са Геронтолошким центром и Студентским домом, као и са центром града. Данас је то израсло у једно шеталиште и пријатан амбијент.

Имам фотографије када су прве зграде Радијалца изграђене и засађена прво дрвеће.

Када је једном дошао високи руководилац Геза Тиквицки-суботички кадар- онда је поставио питање: „Па добро Карло, зашто су тако узане те саобраћајнице?“ Онда сам ја одговорио: „Друже Геза, ми и за то крадемо паре јер није било наменских средстава за пратеће комуналије, него смо имали толико средстава да тако направимо.“ И дан данас та ширина апсолутно одговара.

Када је подигнуто 6 првих небодера на Звездари у Београду било је речено да су они представљали нешто ново у организацији станова. Радило се на томе да све просторије буду директно осветљене и да центар стана буде трпезарија, део стана кроз који се станари највише крећу и да она спаја све остале делове стана. По ком принципу су грађени станови у Суботици тих година? Да ли је то био онај систем да се одмах по уласку са врата уђе у део стана где се налазила кухиња, купатило? Да ли су собе биле повезане тако да се из једне улазило у другу, а не из неке од посебних просторија? Да ли је постојао одређени образац по коме су станови били унутра организовани?

– Тада у почетку, не. Касније јесте разрађена технологија и систем конструкције такозване усмерене стамбене изградње где се тежило ка томе да буде што више индустријализоване градње. Доказ тога је да су на продужетку Радијалца, Алеје маршала Тита грађене масовно полумонтажне стамбене зграде, такозване лименке, које су имале слабу тачку термичку и друге врсте изолације. Ови монтажни системи су у великој мери убрзали и појефтинили изградњу, али се у одређеним оквирима није могло манипулисати са распоредом просторија што ви кажете. Јер, сама технологија градње је диктирала да дневна и спаваћа соба буду исте величине зато што није било могућности других комбинација. Изградња солитера требало је да донесе равнотежу. У првој етапи алеје су стварани двособни станови минималних површина од 45 квадратних метара. Станови у Антићевим солитерима су одједном постали просторно већи и површински, тако да смо добили и некакву равнотежу и у величинама и у квалитету новоизграђених станова. То што после није настављена изградња тих и таквих солитера ништа не доказује јер смо ми онда својим домаћим пројектима и другим новим технологијама фактички надоместили тај *Радов* пројекат и објекте.

То је време када искључиво можемо говорити о усмереној колективној и концентрисаној стамбеној изградњи. Ми смо годишње тада успевали да изградимо од 200 до 300 станова. Постепено се повећавала површина стана, ширио стамбени простор и подизао животни стандард и квалитет становања. Има ту јако пуно решења. Има у решења која је изграђивао пројектни биро

из Бачке Тополе, покојни Васа Стефановић је био носилац тих пројеката, где има јако добрих функционалних решења станова. Ви данас кад погледате Радијалац фактички видите изложбу различитих решења и технологија, почевши од класичне градње Невена Влака који је пројектовао официрске станове па све до задњих кућа – „лименки“ и стамбених зграда пројектаната из Бачке Тополе. Та три извођача су фактички били носиоци градње целог насеља поред Радијалног пута. Било је наравно и проблема. На почетку Радијалца, одмах од града где су мали двособни станови, људи су ми се жалили када сам ступио на дужност на лоше изграђене балконе, па су морали бити посебно грађевински ојачавани. То су Сибинови пројекти.

Сваки део града је имао специфичне проблеме. Прозивка је грађена на мочварном терену. Насеље је изграђено на шиповима што је сигурно у извесној мери покупило изградњу што се тиче темељења и фундаирања тих зграда. Али са друге стране, ми смо се ослободили баласта. Нама се сваке зиме због влаге рушио стари стамбени фонд на том терену. Били смо приморани да решавамо стамбена питања тих станара. Тако да је добро да смо баш тада овладали новом технологијом тзв. тунелском оплатом која се показала врло успешном у изградњи. Ваља рећи да је проблем био то што су каснили пратећи комунални објекти ин-

фраструктуре што је стварало сметње па је Проживка дуго сматрана спаваоницом. Међутим, данас, када погледате комплетираност тих објеката са пратећим објектима, то сад почиње да личи на једну комплетну стамбену зону, каже Драгутин Карло Де Негри.

Хотел Патриа

Један од значајних пројеката Драгутина Карла Де Негрија је и хотел *Патриа*. Године 2015. обележено је пола века од подизања грађевине која је зидана у фазама и према тренутним материјалним могућностима. На пригодној свечаности тадашњи директор хотела Бранислав Марковић, подсетио је да су се у међувремену десиле и неке промене. Некада се испред хотела налазила велика летња тераса са 600 места. Преко дана ту су многи у пролазу застајали да предахну уз неко пиће, а увече би долазили и због живе музике. „Хотел је растао са градом и градио се у више етапа“, рекао је Марковић и додао: „У другој етапи изграђен је анекс 1977. године, а у трећој етапи 1991. године Конгресна сала и апартмани, да би 2000. године била извршена комплетна реконструкција хотела. Хотел има 500 квадратних метара корисног простора, 41 собу са француским лежајевима, 95 двокреветних соба и 44 апартмана, као и председнички апартман. *Патриа* има убедљиво највеће смештајне капацитете у граду и на Палићу. Категорисана је са четири звезде. За пола века остварено је милион и по ноћења. Планови за будућност везани су за увећање ресторанског капацитета, адаптацију вишенаменске сале чиме ће се створити бољи услови за конгресни туризам.“

Хотел Патриа,
Суботица, у изградњи (1963)

Пројектант хотела, архитекта Де Негри, обраћајући се пригодном скупу том приликом је рекао: „На моју иницијативу својевремено сам за зидне површине зграде компоновао посебне радове. Ту су се као аутори појавили већ тада

познати чувени сликари као што су Лукијан Луковић, Сип, Карлаварис, Јожеф Ач. Још један детаљ који је остао табу тема. Предвидео сам једну модерну скулптуру испред зграде. Био је направљен постамент за њу. Требала је ту бити постављена модерна скулптура *Рањеник* Матије Вуковића. Међутим, десио се тада земљотрес у Скопљу и Вуковић је продао све своје скулптуре и дао Скопљу добротворни прилог. Тадашњи председник Среза Имре Балинт је откупио скулптуру. Интересантно је да када је дошло до изливања у Ливници у Београду, скулптура је једноставно нестала. Допала се властима одозго и једноставно су је узели за простор око Маршалата. Однели су то и никад није враћена, нити је смело да се прича о томе“, присетио се Де Негри.

Осим што сте пројектовали објекат, Ви сте били и пројектант комплетног ентеријера. Како сте се снашли у томе?

– Мислим да је услов код пројекта био ограничен износ по кревету на два милиона динара, што је значило да ентеријер мора бити врло скроман, јефтин, али функционалан. Тако је свака соба имала уграђен плакар за смештај одела и ципела. Највећи проблем је представљао типски намештај за кафану и за ресторан. То је морало да буде допадљиво и прихватљиво а функционално, а да не буде скупо. Било је тешко то ускладити али мислим да је успело. Суботица је тада добила средства за изградњу хотела пре Новог Сада и Сремске Митровице који су такође конкурисали за средства.

Планове је реализовала, колико могу да се сетим, столарска радионица *Интеграла* који је иначе био и извођач објекта. Ми смо били већ друга или трећа генерација после рата која је била научена да се мора пројектовати рационално и економично како би се обновила земља. И кад и данас размислим, сматрам да ни сада не бих могао јефтиније и економичније решење да дам јер је оквир био два милиона динара по лежају. Због тога нису могла да се уграде купатила у сваку собу, али смо ипак добили један нови савремени објекат који и данас служи сврси уз стално унапређивање садржаја. Изграђен је хотел у граду који је могао да прихвати све госте који су долазили, јер је до тада постојао само хотел *Загреб* који је имао минималан смештајни капацитет, а био је и застарио. То је стварно био важан потез у развоју туризма у граду, рекао је архитекта Де Негри.

Нешто пре одржавања овог скупа посвећеног хотелу, надстрешница на улазу у Халу спортова професора Иве Антића, искоришћена је за подизање још једног спортског објекта чиме је нарушена првобитна визура објекта Хале спортова, и намера да се одатле може видети Градска кућа и обратно. Де Негри је био у прилици да се и јед-

ном од његових објеката – Пошти број 5, измени његов првобитни пројекат. Упитао сам га како гледа на такве ствари данас, знајући да су неки истакнути београдски архитекти (нпр. Рајко Татић 1900–1979) били против мењања њиховог пројекта без дозволе, али су нудили сарадњу у таквим случајевима.

– То личи на нас. Ми обично желимо да изведемо ствари што јефтиније, рационалније и онда штедимо. Наравно та штедња носи са собом некавалитет. И онда долази до нарушавања спољног, естетског изгледа, који ако се једном направи погрешно, то се више никад неће поправити. И то је штета, грех је што се баш толико штеди. Ја увек истичем биоскопску салу на Радничком универзитету која је страдала у пожару. Уместо што су усмерили средства у рушење, требало је учинити напор и направити планирани биоскоп. За много мање паре имали бисмо данас салу за 450 гледалаца.

Грађевински факултет

Суботица је временом постала значајан центар грађевинске индустрије и предузећа која су радила и ван граница овог града. Кадрови су били школовани овде, на овдашњем Грађевинском факултету. Како је дошло до тога да се овде подигне једна таква високошколска институција?

– То је био интересантан процес – стварање Грађевинског факултета. Поред јаког Грађевинског института који је водио инжењер Габор Бачи, родила се идеја да конкуришемо за отварање Грађевинског факултета на 100 километара од Новог Сада, где је постојао и данас постоји веома јак и темељни факултет. Тадашњи председник општине Баги и инжењер Бачи су јако инсистирали на томе да Суботица добије факултет. Мислим да је то било мало преамбициозно, јер Суботица није имала такву високу школску установу. Тако је испало да у захтеву за докторима и професорима са титулама за факултет, ми добијемо докторе технологије за месо из 29. новембра, да би имали да попунимо катедру за испитивање материјала, рецимо. Један пример, а таквих је било прилично, да не говоримо о гостујућим професорима са факултета из Београда, Новог Сада који су долазили да хонорарно предају.

Тада је постојала Више техничка школа. Ви сте долазили у сукоб. Нисте били за то да се овде оформи Грађевински факултет?

– Јесте, били смо у сукобу јер је наша Виша грађевинска школа већ располагала са солидном традицијом. Ти кадрови су се веома добро снашли и кориштени су у грађевинарству не само на локалном плану него и шире. Ми смо имали ванредне студенте из Босне, имали смо ванредне студије за

центре у Бијељини и Тузли. Завршавањем школе стицао се I степен инжењерства у грађевинарству, а један од најјачих центара је био Центар Божидар Аџија у Београду, где су генерације завршавале теоретски део школе и долазили до диплома. Та школа је била ванредно корисна и то је на крају успело да се уништи.

Јесте ли на неки начин укључени приликом подизања Грађевинског факултета?

– Не, био сам у сукобу са инжењером Бачијем. Пошто је он био партијски јак човек, он је инсистирао на томе да нов Грађевински факултет буде грађен поред Института, преко пута касарне. Били смо против тога из више разлога, из стратешких, војних и других. Тада је касарна живела пуном снагом, и једва смо се изборили да факултет дође на ту локацију на којој се налази. Око тога смо имали чак и јавне расправе и велике сукобе. Било је чак и идеја да факултет буде саграђен поред Радничког универзитета само да би њима било комфорније и комотније.

Спомињала се и нека локација на Палићу?

– Е, то је већ једна друга идеја. Потпредседник општине је био инжењер Сигулински, и он је нама као Заводу за урбанизам дао задатак да сагледамо у Суботици високошколско школство и уопште просвету, и да предложимо решење за елементарно разрешавање тог питања јер је предстојало проширење Економског факултета, изградња Грађевинског факултета и још низ грађевинских активности. И пре него што се донесе коначна одлука, да ми, Завод за урбанизам, сагледамо и предложимо решење. И онда се дошло до идеје покојног Антике Варге који је био стручан за ту област. Он је на западу видео те кампусе где професори станују заједно са студентима близу и у суседству. Онда смо ми погледали и предложили да нови центар високог школства, фактички нови факултети буду на западној обали Палића. Зашто? Зато што је то било неискориштено, и дан данас стоји празно. Друго – спортски објекти, студентски објекти све би преко лета било слободно пошто факултет не ради. Тако да капацитет тих пратећих објеката – то би било могуће искористити за туризам и за летовање. Међутим, тај предлог је одбачен на моју велику жалост и штета, јер то би био један изолован реон са пуно зеленила и у природи за рекреацију. Сада имамо ситуација да је разбацано: на једној страни Економски, на другој Грађевински, посебно Виша школа – нерационално.

Познавали сте све архитекте који су подизали модерну Суботицу, па ћу искористити прилику да Вас замолим за неколико речи о неким од њих. Никола Илинчић је пројектовао Грађевински факултет.

Зграда поште на Сегединском путу (1975)

– Он се на факултету ангажовао и ту је проводио гро времена, тако да је његова пројектантска активност била изузетна. Није то редовно радио, али оно што је радио то је било веома квалитетно и темељно. Нажалост, доста рано нас је напустио.

Јесте ли били у прилици да сарађујете са њим?

– Јесте, јесте. Били смо у контакту зато што је он преко службе за урбанизам долазио да усаглашава своје идејне пројекте, и онда смо се консултовали и лепо сарађивали. Тако да ја имам само најлепше сећање на њега.

Аладар Гуљаш је човек који је оставио иза себе дивне објекте. Неки чак сматрају да је његов објекат који се тада звао ЕМИС (касније припао Северу) и налази се на почетку Радијалца, можда и најлепшим модерним објектом подигнутим овде у Суботици.

– Добро га се сећам. Ми смо радили заједно. Он је генерацију пре мене био дипломирао, завршио факултет и запослио се и радио на изградњи нове кланице 29. новембра. Када сам постао заменик ВД директора за стамбену изградњу, када се градња кланице завршила, тражио је пријем код мене и молио да га примим да ради у Служби. И ја сам га примио. Код мене у Дирекцији водио је мини пројектни биро. Сарађивали смо док није

премештен код Болте Миланковића у Завод за економику. Тада је изашао нови закон по ком би требало сваки завод има одређени број овлашћених пројектаната и архитеката који ће радити у урбанизму. Када је напустио Завод за урбанизам после пет година, ја сам га заменио на месту директора, а пре тога је пројектовао ту зграду коју сте споменули. То је била Дирекција за стамбену изградњу. То смо себи сазидали. И дан данас та зграда стоји. Прво је пројектовао ту зграду, а потом професорске виле преко пута ЕлектроВојводине, и то су успели објекти. После је отишао код инжењера Габора Бачија у Институт за грађевинарство и тамо био ослонац. Носио је пројектовање у том Институту. Он је један веома талентован, природно надарен конструктор и архитекта и ја га се сећам као веома вредног и квалитетног пројектанта.

Неки су ми рекли да је пројектовао изузетно брзо и изузетно квалитетно што је доста редак спој код архитеката, барем тако кажу.

– Јесте, па ми смо на почетку, можда и пре мог дипломирања и војске радили заједно у пројектном бироу *Архитект*, тако да сам га тамо ближе упознао. Стварно је радио веома рационално, брзо и стварно квалитетно. Једино није радио статичке прорачуне, али није ни требало јер се та струка раздвојила на пројектанте и статичаре. То се радило посебно.

Искористићу прилику да Вас питам за неке објекте за које не знам ко је пројектант, можда се сећате. На „Кифли“ пише да је пројектант Коломан Хофман. До сада се увек оперисало податком да је ову зграду пројектовао Болто Дулић.

– „Кифла“ је Болте Дулића. Сигурно. То је једина зграда. Јер тројица архитеката из исте, сличне генерације су поделили посао иза Другог светског рата. Од тога, мој покојни отац је добио једну зграду наспрам зграде банке, „Кифлу“ је добио инжењер Дулић а два објекта Коломан Хофман: петоспратницу наспрам хотела и четвороспратницу у парку преко пута МЕШЦ-а, а иза споменика. То је сигурно тако.

Исто тако Болти Дулићу се приписује угоститељски објекат на источној страни Палићког језера који је искорачио у језеро непосредно пре Мушког штранда. Шта кажу Ваше информације?

– Моје информације су веома сигурне и веома истините, а те су да то није пројектовао инж. Дулић него инж. Еде Мађар, који је релативно млад умро. Мало је времена проводио у Суботици. После је неко време радио у Сегедину у Мађарској. Био је стручњак Уједињених нација и путовао по свету. Ту зграду са терасом радио је он. Био је веома добар гимнастичар. Са Ласлом Силађијем је био репрезентативац Југославије.

Ја морам да кажем да моје главно ангажовање није било пројектовање. Све објекте нисам радио из службене дужности у радно време. Сви су рађени као хонорарни пројекти, ван редовног

радног времена. Ја сам се касније посветио урбанизму и ту сам, чини ми се, постигао прилично. Сматрам да су тих 16 година, колико сам био у Заводу за урбанизам, изграђене комплетне целине, а изградити једну урбану целину за 16 година је веома велики успех. С тим да смо ми дугорочно уградили канализацију и инфраструктуру на које се касније све могло надовезивати. Када данас видим раштркана градилишта по целој територији са појединачним пето и шестоспратницама, нигде нема целине.

Код нас је била тенденција постизање целине насеља и то нам је био циљ када смо кренули са Прозивком коју су често критиковали. Али треба знати да је то најнездравији терен Суботице био. Изградњом смо почели њено приближавање граду.

Причао ми је Драгутин Карло Де Негри о учешћу у многим жиријима за избор пројеката у другим градовима, где је сарађивао са нашим најбољим градитељима, као на пример приликом избора пројекта за нови Клинички центар у Новом Саду. Сви професори Универзитета су седели са њим у жирију, али њему су препустили одбрану пројекта од незадовољника. Био је представник Савеза архитеката Србије и Војводине, делегиран члан стамбене комисије Сталне конференције градова Југославије, био је учесник међународних архитектонско-урбанистичких конгреса у иностранству, неколико пута тумач званичној државној делегацији. „Тако да сам имао богат радни век“, констатује Драгутин Карло Де Негри.

Како Вам је данас када прошетате Суботицом?

– Морам признати, осим ових недостатака за које сам Вам говорио за „скелет“ (изгорела биоскопска сала у оквиру Отвореног универзитета) и Соколског дома (слабог одржавања), у суштини пуно ми је срце. Задовољан сам. Ипак смо сачували центар, има јако пуно зеленила које смо чували и оно што смо оставили, мислим да је то квалитет. У шали кажем да жалим што нисмо направили један инвентар да видимо какав је град био и изгледао, јер у то време није била решена канализација у Суботици у најужем центру. Ту мислим на период од 1965. до 1966. па све до 1985. док сам ја био активан, у каквом је стању град био и у ком га стању предајемо следећим генерацијама. Ја мислим да је од нас почела изградња новог града и да смо све најбоље радили. Сигурно је било и пропуста, али није добро ни то да млађа генерација мисли да од њих почиње историја. Жао ми је што су порушене две Рајхлове зграде, а оно што је тамо направљено уместо њих то је велики пропуст. И таквих пропуста нажалост имамо.

Мислим да у великој мери одређена решења диктирају моћни инвеститори, градитељи, предузимачи, а мање струка. То је чисто економски интерес – откупе се две три мале скромне јефтине куће и ту се подигне шестоспратница – то нису добра решења по мом суду.

На крају сматрам да без обзира на то шта ми мислили о овој архитектури, после Другог светског рата, део тих грађевина већ спада у стару архитектуру. Веома важан посао суботичких новинара је да оставе траг о људима који су оставили овај нови изглед града. Треба оставити

траг о сваком ствараоцу за нова поколења. Ваља саслушати архитекту зашто је баш тако обликовао неку фасаду или зашто је баш тако постављен неки објект. Историчарима архитектуре то ће бити вредан изворни материјал, а свакако ће помоћи и архитектонско-урбанистичкој валоризацији појединих нових делова Суботице, *рекао ми је архитект Драгутин Карло Де Негри.*

У кући Драгутина Карла Де Негрија, на зидовима су се могли видети акварели његових грађевина које је сам радио. Архитекти Владимиру Митровићу објаснио је одакле љубав према тој сликарској техници: „Имао сам изванредног професора акварелисања на факултету у лику архитекте Самојлова, који је био заслужан што сам заволео сликање. Своје аквареле нисам излагао, пошто су сликани за моју душу. Поклањао сам их пријатељима и рођацима, а налазе се у неким европским градовима – Штокхолму, Будимпешти, Београду, Љубљани, Цељу и наравно Суботици. Мотиви су углавном везани за Суботицу, Градску кућу, Синагогу и пејзаже са језера Лудош.

Овај текст резултат је низа интервјуа који су настали 2015. године. Са архитектом сам био у контакту до самог његовог краја. Био је спреман да ми помогне и прими ме у сваком тренутку. Под старе дане обновио је један запуштени воћњак са кајсијама, и када би обавио бербу пекао би ракију од кајсије. Поклонио ми је једном читаву литру, а пошто је ракија била изузетног квалитета, кајсијевачу сам пио само у посебним приликама.

Тамара Петковић

UDC: 050EX PANONIA

Историјски архив Суботица

Летопис Историјског архива у 2025. години

Увод

Чланови колектива Историјског архива Суботица током 2025. године били су организатори стручних састанака архивиста и учествовали су у активностима које су организовали други архиви у земљи и иностранству. Најзначајнији догађај који је одржан у организацији нашег архива је Међународна архивска конференција *18. суботички архивски дан*. Архив је у 2025. години био издавач публикације 29. броја часописа *Ex Pannonia*.

Културно-пропагандна и образовна делатност

10. септембар

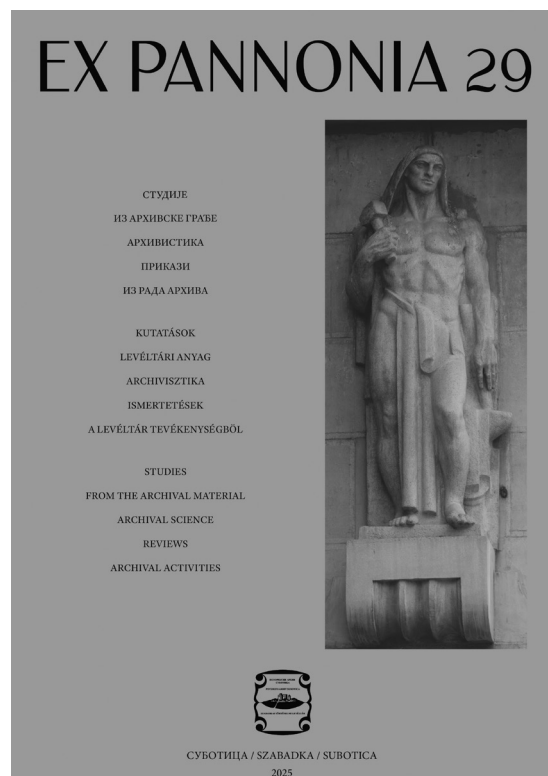
Из штампе излази часопис Историјског архива Суботица *Ex Pannonia*, број 29. Часопис обрађује тематику завичајне историографије и подељен је на следеће тематске групе: Студије из завичајне историје, Архивистика, Из архивске грађе, Библиографије, Интервју, Из рада архива и Приказе. Часопис има 96 страна. Издавање часописа је помогао Град Суботица.

19–20. септембар

Историјски архив је организовао дводневну међународну архивистичку конференцију под називом *18. суботички архивски дан*. Тема овогodiшњег скупа је била *Заштита архивске грађе у настајању, између теорије и праксе*.

Конференција се одржавала у Великој већници Градске куће. Уводну реч и поздрав, након кратке музичке тачке ученице Музичке школе из Суботице, одржао је Стеван Мачковић, директор Историјског архива Суботице. Након тога је уследио радни део са излагањем 9 реферата из земље и иностранства са видео презентацијама уз симултане преводе на мађарски и српски језик. Излагачи су били:

- Југослав Вељковски, архивски саветник, Историјски архив Града Новог Сада;
- доц. др сци Влатка Лемић, архивска саветница, Свеучилиште у Загребу, Хрватска;

- Тамара Вијоглавин Манчић, виши архивиста за евиденцију и заштиту архивске грађе ван архива, архив Брчко дистрикт, Брчко, БиХ;
- др Каталин Орос, архивски рестауратор, Архив главног града Будимпеште, Мађарска;
- Адриен П. Хол, специјалиста за заштиту архивске грађе, RETÖRKI Институт и архив за истраживање историје промене режима, Будимпешта, Мађарска;
- Бенце Сабо, заменик директора, Мађарски национални архив, Архив Бач-Кишкунске жупаније, Мађарска;
- Наташа Раденковић, виши архивиста, Нина Стојановић, архивиста, Историјски архив Ниш;
- Душан Гутеша, Сузана Миленковић, Војни архив Београд;
- Јелена Николић, архивска саветница, Историјски архив Београда.

Након вишесатног радног дела уследио је пригодан ручак уз дружење. Други дан је био резервисан за обилазак нашег града и Палића уз

наставак дружења учесника конференције. Програм архивистичког скупа подржао је Град Суботица.

18. новембар

Деца из Предшколске установе „Наша радост“, група „Бубице–Bogárkák“ са васпитачицама посетили су Градску кућу и наш архив.

29. децембар

Обука за Е-писарницу коју је организовала Национална академија за јавну управу је одржана у Београду. Обуци су присуствовали стручни радници Историјског архива Суботице.

Међуархивска и институционална сарадња

10. јун

Стручна конференција поводом Светског дана сецесије за 2025. годину одржана је 10. јуна у Суботици. Главна тема скупа била је *Сецесија и савремена архитектура*, а циљ је био размена знања о очувању сецесијског наслеђа и изазовима његовог уклапања у савремени урбанистички развој. Конференцији је присуствовао др Золтан Месарош, виши архивиста.

26–28. март

Десети дани ICARUS-а у Хрватској су одржани у Опатији, Хрватска. Тема скупа је била *Networks and routes of cultural heritage-archives as places of stories and history*. Научном скупу су при-

суствовали Стеван Мачковић, архивски саветник, Татјана Сегединчев, архивска саветница и Дејан Мркић, архивски помоћник I врсте.

20–22. мај

Међународном архивистичком скупу *Балатонфевеш* у организацији Архивистичког друштва Мађарске присуствовао је Стеван Мачковић.

8–10. октобар

Архивистичко друштво Србије је у Шапцу организовало IX архивистичко саветовање *Шабац 2025*. У програму саветовања су биле заступљене две теме: *Архиви, друштво и држава* и *Актуелна питања архивске теорије и праксе*. Састанку су присуствовали Зоран Вукелић, архивски саветник, Дејан Мркић и Татјана Сегединчев, у својству члана Извршног одбора АДС и модератора Конференције другог дана.

20. новембар

Стручни надзор над радом архива је обавила четворочлана комисија из Архива Војводине коју је предводила Нада Берић. Надзор је извршен над свим областима рада које архив обавља у присуству директора и свих запослених у архиву.

Колектив

11–15. новембар

За чланове колектива је организован четвородневни стручни излет у Италију. Колектив је обишао архив у Риму и Ватикански музеј.

Закључак

У 2025. години стручни радници архива су објављивали своје радове, студије и приказе у више стручних часописа из архивистике и завичајне историографије. Путем штампе, радио и ТВ

емисија популарисали су архивистичку струку и давали информације поводом разних јубилеја или догађаја који су се збивали. Рад са странкама и истраживачима се током године одвијао несметано, на високо професионалном нивоу.

Истраживачи, Читаоница и истраживачке теме

Сажетак: Институције културе су веза између културног добра и њених крајњих корисника. Историјски архиви повезују архивску грађу и истраживаче. Истраживачи, као значајна категорија корисника грађе, својим истраживањем доприносе и указују на значај архивске грађе као историјског извора. Читаоница архива је по правилу једино место где се може користити архивска грађа. Постоје разне теме које су фокус интересовања посетилаца Читаонице, и кроз разне фондове се те теме остваре у стручним и научним радовима, изложбама, породичним истраживањима...

Кључне речи: читаоница, архивска грађа, истраживачи, теме истраживања

Увод

Културно наслеђе је опште добро које треба да буде доступно на корист и уживање свима! Сви људи, како они којима је културно наслеђе посао

или струка, тако и грађани једног града и места, уживаоци су културних добара која им заправо припадају подједнако. Уживати у култури и ономе што су њени писани и материјални производи, право је сваког човека, свугде на планети.

Институције културе и њихови делатници, између осталог, веза су између тог културног добра и њених крајњих корисника, дакле свих заинтересованих људи.

Тако су Историјски архиви у Републици Србији¹ институције културе и установе заштите које обављају архивску делатност² на територији наше земље. Архиви спајају архивску грађу која је културно добро, са њеним корисницима – истраживачима и странкама. Активности Историјских архива, као и његове обавезе, одређује више Закона,³ од којих је један Закон о архивској грађи и архивској делатности Републике Србије,⁴ којим су утврђени делатност архива у Републици Србији, надлежности, организација, услови и начин коришћења грађе и систем заштите архивске

¹ Државни архив Србије као централна и матична установа; Архив Војводине и Архив Косова и Метохије као матичне установе и покрајински архиви; Архив Југославије; Војни архив; Историјски архив Бела Црква; Историјски архив Београда; Међуопштински историјски архив Ваљево; Историјски архив „31. јануар“ Врање; Историјски архив Ѓиљане; Историјски архив „Тимочка Крајина“ Зајечар; Историјски архив Зрењанин; Историјски архив „Средње Поморавље“ Јагодина; Историјски архив Кикинда; Историјски архив Шумадије, Крагујевац; Историјски архив Краљево; Историјски архив Косовска Митровица; Историјски архив Крушевац; Историјски архив Лесковац; Историјски архив Неготин; Историјски архив Ниш; Историјски архив „Рас“ Нови Пазар; Историјски архив Града Новог Сада; Историјски архив у Панчеву; Историјски архив Пећ; Историјски архив у Пироту; Историјски архив Пожаревац; Међуопштински историјски архив Призрен; Архив града Приштине; Историјски архив „Топлице“ Прокупље; Историјски архив Сента; Историјски архив у Смедереву; Архив „Верослава Вељашевић“ Смедеревска Паланка; Историјски архив Сомбор; Историјски архив Суботица; Историјски архив Ужице; Међуопштински историјски архив за град Чачак и општине Горњи Милановац и Лучани; Међуопштински историјски архив „Шабац“. Ови Архиви, осим Војног архива, чине мрежу архива Републике Србије.

² Службени гласник републике Србије бр. 6, од 24.1.2020, *Закон о архивској грађи и архивској делатности Републике Србије*, 31. Члан 2. Архивска делатност заштите архивске грађе и документарног материјала обухвата: истраживање, проналажење и евидентирање; прикупљање, преузимање, чување и стручно одржавање архивске грађе; проучавање, сређивање и обраду архивске грађе; спровођење мера заштите; израду информативних средстава, вредновање и категоризацију, коришћење, излагање и објављивање архивске грађе; надзор над чувањем и заштитом архивске грађе и документарног материјала који се налази ван архива и друге послове утврђене овим законом.

³ Службени гласник републике Србије бр. 47, од 10.5.2021, *Закон о култури*. Службени гласник републике Србије бр. 35, од 8.4.2021, *Закон о културним добрима*.

⁴ Службени гласник републике Србије бр. 6, од 24.1.2020, *Закон о архивској грађи и архивској делатности Републике Србије*.

грађе и документарног материјала. Тај Закон дефинише и појам архивске грађе. У члану 2. Закона пише: „Архивска грађа, као документарни материјал који се трајно чува, је одабрани изворни, а у недостатку изворног и сваки репродуковани облик документа или записа који су настали радом и деловањем државних органа и организација, органа територијалне аутономије, и јединица локалне самоуправе, установа, јавних предузећа, ималаца јавних овлашћења, привредних друштва, предузетника, лица која обављају регистровану делатност, верских заједница, као и других правних или физичких лица, а од трајног су значаја за културу, уметност, науку, просвету и друге друштвене области, без обзира на то када и где су настали, и да ли се налазе у установама заштите културних добара или ван њих, и без обзира на облик и носач записа на коме су сачувани.“⁵

Читаоница

Читаоница архива, као део наше специјализоване стручне библиотеке,⁶ станица је за истраживаче који ту могу да добију грађу на увид и истраживање, као и да користе библиотечки материјал архива. Архивска читаоница је једино место где се по правилу може користити архивска грађа.⁷ Специјализована архивска библиотека има књижни фонд прилагођен посебној намени и потребама архивистичке и историјске науке. Наша библиотека такође садржи публикације историографске природе које су доступне истраживачима на увид и читање у просторији Читаонице.

Свако ко жели да истражује архивску грађу у сврху научног и стручног истраживања, истраживања породичног стабла и историје, публиковања, као и наставно средство, за приређивање изложбе или службене потребе, може то да уради

преко Читаонице Архива. Коришћење архивске грађе и библиотечког материјала преко читаонице, утврђује се Правилником,⁸ који одређује начин коришћења материјала који се чува у Архиву, као и начин рада Читаонице, правила понашања и боравка у Читаоници. Под коришћењем архивске грађе сматра се остваривање увида, прибављање копија и објављивање архивске грађе уз поштовање правила и услова утврђених овим Правилником. Корисник архивске грађе је грађанин, орган, заједница или грађанско правно лице који подноси писмени захтев за коришћење архивске грађе⁹ у којем се наводи сврха коришћења грађе.

Читаоница је отворена сваког радног дана, изузев понедељка, од 9.30 до 13.30 ч, а прима до 12 истраживача. На располагању су и 2 рачунара, преко којих истраживачи могу користити дигитализовану грађу.¹⁰ На коришћење се издаје сређена и евидентирана архивска грађа, као и микрофилмови грађе, а на располагању су и информативна средства о грађи.¹¹ Грађа се издаје преко Захтева за издавање архивске грађе, и преко једног Захтева се требује грађа једног фонда или збирке.¹² Количина грађе, као и дужина истраживања грађе у Читаоници, такође утврђује Правилник, као и услове око прибављања копија, дигиталних снимака или фотографија грађе. Није доступна несређена, оболела архивска грађа, за коју није урађена копија и грађа чије је коришћење ограничио стваралац или правни наследник приликом предаје грађе у Архив. Уколико се истражује ради писања стручног рада или књиге, истраживач је обавезан да Архиву пошаље примерак када он буде објављен. Архивска грађа се ни на који начин не сме оштетити, отуђити или уништити. Са оригиналним документима истраживач мора пажљиво руковати. По њима се не сме писати, гужвати их, цепати или красти. Такви поступци су кажњиви а од Архива се може добити забрана

⁵ Исто, 31.

⁶ Богдан Лекић, *Архивистика*, Архивска библиотека, 254.

⁷ Исто, Архивска грађа и коришћење архивске грађе и књижног фонда, 253.

⁸ Дел. бр. 01-185/2023, Правилник о начину коришћења архивске грађе и библиотечког материјала и начина рада Читаонице установе Историјски архив Суботица.

⁹ Захтев за коришћење архивске грађе корисник тј. истраживач попуњава на лицу места у Читаоници или онлајн. Захтев за коришћење архивске грађе садржи следеће податке: сврха коришћења архивске грађе, тема рада (радни наслов), лични подаци о кориснику чија се тачност доказује увидом у личну карту, односно путну исправу. Тај Захтев одобрава директор, и на основу њега директор доноси Решење о коришћењу архивске грађе и библиотечког материјала.

¹⁰ Дијана Бореновић, *Дигитализација у Историјском архиву Суботица*, Ex Pannonia бр. 25, 2021, 83–85.

¹¹ Богдан Лекић, *Архивистика*, Информативна средства, 150. Сваки архив треба да израђује и користи информативна средства која служе ефикаснијој заштити архивске грађе, информисању о њеном садржају и за коришћење у научне, оперативне и друге потребе. Под појмом информативних средстава подразумевају се информативне средства евиденције, општа информативна средства и научно-информативна средства.

¹² Захтев за издавање архивске грађе односно реверс, садржи следеће податке: име и презиме подносиоца захтева, број и назив архивског фонда или збирке, сигнатуру архивске јединице, број захтева по којем се архивска грађа издаје, датум њеног издавања, потпис истраживача – корисника, датум враћања архивске грађе и потпис архивског радника који је примио и прегледао архивску грађу као и датум враћања архивске грађе у депо и потпис радника који је вратио.

даљег истраживања.

Историјски архив Суботица води евиденције корисника архивске грађе и коришћене архивске грађе: Матичну књигу корисника архивске грађе; картоне корисника архивске грађе; књигу издате архивске грађе; картоне коришћења фонда – збирке; месечну евиденцију истраживачких дана корисника архивске грађе и библиотечког материјала; књигу корисника и библиотечког материјала.

Истраживачи

Истраживачи представљају једну од најзначајнијих категорија корисника архивске грађе¹³ и имају важну улогу у процесу њеног проучавања што подразумева систематично претраживање и преглед архивске грађе, коришћење информативних средстава, као и критичку анализу пронађених података. Посетиоци читаонице тј. истраживачи који долазе, разних су профила, година и образовања. Приступ грађи подразумева претходно упознавање са њеним садржајем, провенијенцијом, хронолошким распоном и степеном срећености, што истраживачу омогућава да прецизније дефинише изворе релевантне за његово истраживање. Истраживачки рад у архиву захтева од корисника одређени ниво знања, дисциплине и стрпљења. Њихова искуства указују на значај архивске грађе као извора за научни и стручни рад. Велики део рада истраживача одвија се у сарадњи са архивистима, који својим стручним знањем пружају помоћ при идентификовању релевантне грађе, коришћењу информативних средстава и разумевању организације архивских фондова и збирки. Ефикасна комуникација између истраживача и архивиста може значајно допринети квалитету и успешности истраживања, нарочито када је реч о сложенијим истраживачким темама или грађи која није у потпуности обрађена или доступна кроз савремена претраживачка средства.

Истраживач често мора да консултује више фондова и збирки и да податке из различитих докумената међусобно упоређује и повезује, што све зависи од теме којом се бави. Постоје фондови који су најчешће коришћени и којима се истраживачи стално враћају. То су углавном фондови

од изузетног значаја, као и архивске збирке.¹⁴

Развојем технологије, као и услед разних друштвених прилика, посета истраживача Читаоници променила се. Истраживача има скоро упола мање у самој Читаоници, најчешће због доступности дигитализоване грађе која се може истраживати преко рачунара или онлајн. Период короне је био пресудан за ту промену, јер тада се све нужно морало радити на даљину и преко компјутера. Међутим, сам број истраживача и корисника се није генерално смањило. Готово пола истраживача комуницира са архивистима путем мејла и претражује онлајн, дакле не долази у Читаоницу.

Постоје разне теме у вези са истраживачима које би се могле анализирати и обрађивати, од њиховог пола, година, образовања, занимања, до порекла, места боравка, начина комуникације и етничитета. Све то би допринеле развоју функционисања Читаонице, односа између архивисте и истраживача, а чини ми се највише унапређивању начина рада са грађом, њене доступности и модела коришћења саме грађе. Међутим овом приликом, бавићемо се највише темама које су истраживачи обрађивали, у смислу за које све теме наши истраживачи користе које фондове.

Теме истраживача и фондови

Разне теме се јављају као предмет интересовања наших истраживача. Неке се понављају, неке су врло личне, а неке су оригиналне и једнократне. У зависности од приступа истраживању као што смо и спомињали раније, резултати увида у грађу ће бити бољи или гори. Још доста фактора утиче на резултат, бар у смислу извора, као што су да ли су потребни документи сачувани, да ли грађа обухвата врсту докумената која би била најпогоднија за проналажење конкретног податка, да ли ће документ који се пронађе заправо дати довољно информација које се траже итд. Управо због такве неизвесне атмосфере која неретко прати истраживање у архиву, разочарење је могућност подједнако реална колико и задовољство у корисницима Читаонице.

Неке од тема које је једна наша истраживачица обрађивала у Читаоници тичу се историје жена, конкретније *Знамените жене Суботице*

¹³ Врсту корисника грађе у архиву одређује сврха њихове потребе за грађом. Ако је грађа потребна у приватно правне сврхе, ради остваривања права где је потребна оверена копија неког документа или потврда о веродостојности податка, тада корисници грађе подносе Захтев у Секретаријату архива. Ти корисници тј. странке имају другачије обавезе према архиву у односу на истраживаче, плаћају таксе и попуњавају другачије формуларе и захтеве везане за Секретаријат.

¹⁴ Током година показало се да се одређени фондови најфреквентније користе, што се анализира на крају сваке године, и бележи у Извештајима и Упитницима о раду ИАСу који се прослеђују Архиву Војводине и Архиву Србије. Ти фондови су следећи: Ф. 2, Градско веће Суботица 1861–1918; Ф. 3, Картографска збирка 1556–1976; Ф. 47, Градско поглаварство Суботица 1918–1941; Ф. 275, Збирка пројеката 1844–; Ф. 60 Градско начелство Слободног краљевског града – Суботица 1941–1944; Ф. 272, Магистрат слободног краљевског града – Суботица 1770–1850; Ф. 451, Збирка црквених матичних књига 1687–1949; Ф. 478, Збирка државних матичних књига 1895–.

и *Антифашистичке Суботице*. Ова истраживачица која носи звање доктора наука, више година уназад с времена на време посећује Архив и прегледа грађу за стручне радове које пише на ове тему, и више пута, између осталог, резултати њених истраживања архивске грађе били су публиковани. Године 2024, приредила је један рад за међународну конференцију Историјског архива Суботица *17. суботички архивски дан*.¹⁵ Нажалост, била је спречена да излаже, али је њен рад објављен у Зборнику конференције,¹⁶ па су доступни резултати њеног озбиљног истраживања између осталог и архивске грађе, као и извори. Фондове које је током година истраживала су Ф. 2, Градско веће слободног краљевског града – Суботица (1861–1918), 1838–1918; Ф. 27, Државна женска грађанска школа – Суботица (1875–1944), 1875–1943; Ф. 47 Градско поглаварство – Суботица (1918–1941), 1919–1942, из којих је тражила документа преко индекса, а у неким случајима је имала и сигнатуру из литературе, па је директно поднела захтев за увид у документ. Код Ф. 78, Градски одбор антифашистичког фронта жена – Суботица (1944–1953), 1944–1953 и Ф. 176, Збирка материјала о радничком и народноослободилачком покрету – Суботица 1903–1989, провела је време у Читаоници прегледајући предмете у

кутијама.

Један наш вишегодишњи истраживач који такође носи звање доктора наука, не напушта своју велику тему: *Историја, урбанизам, мапе и планови Суботице*. Његова обима истраживања која су резултирала разним публикацијама, изложбама и пројектима, захтевала су многе сате проведене у Читаоници, удубљено у наше фондове од изузетног значаја који се налазе у групи фондова који су најчешће кориштени: међу картама и мапама Ф. 3, Картографске збирке 1556–1976, затим пројектном документацијом и грађевинским дозволама Ф. 2, Градског већа слободног краљевског града – Суботица (1861–1918); 1838–1918, Ф. 47, Градског поглаварства – Суботица (1918–1941); 1919–1942. и Ф. 275, Збирке пројеката 1844–, преко грађевинских протокола и катастарских предмета Ф. 277, Среског суда – Суботица (1941–1944); 1852–1944, као и генеалошких повезница личности из Ф. 451, Збирка државних матичних књига и Ф. 478, Збирка државних матичних књига. Сам архив је имао много бенефита од рада овог истраживача, не само због публиковане грађе, него и због лепе сарадње која је више пута резултирала додатном обрадом грађе и још важније, њеном дигитализацијом.

Студенти и ђаци су често посетиоци Чита-

¹⁵ ИАСу од 2008. године организује *Суботички архивски дан*, стручну конференцију међународног карактера. Предавања су праћена видео презентацијом и омогућен је симултани превод са српског на мађарски језик и обрнуто. Архивски дани се одржавају у Великој већници суботичке Градске куће. У склопу конференције понекад се одржава и радионица за стручно оспособљавање запослених у регистратурама из области канцеларијског и архивског пословања, затим организују се обиласци и излети, а штампа се и Зборник радова када су прилике повољне. https://suarhiv.co.rs/ser/o_nama/arhivski-dani

¹⁶ Зборник радова, Конференција 17. суботички архивски дан, Видљивост жена у архивској грађи, 20. септембар 2024, Суботица 2025.

онице ради истраживања грађе у сврху писања семинарских радова, докторских дисертација, мастер теза или графичких радова за одређени предмет на факултету. Често су то студенти неких од техничких или грађевинских факултета, које професори упуте ка нашој установи, не само ради проналажења одговарајуће документације, него и због упућивања на истраживачки посао у тој струци и још важније упознавање са Архивом и како он функционише, и како чува за њихов рад незамењива документа. Такви освешћени професори, неретко су и сами наши истраживачи, који су прошли тај пут од посете Читаоници до коначног резултата. Теме ових студената се годишње понављају, а повремено поклапају са називом предмета: *Пројектовање у историјској средини; Историја архитектуре (Суботице); Модерна архитектура (Суботице); Градитељско наслеђе, обнова и заштита*. Поред цртежа и планова објеката из Ф. 2, Градског већа слободног краљевског града – Суботица и Ф. 47, Градског поглаварства – Суботица, често користе и грађевинске дозволе новијих објеката који се могу наћи у Ф. 468, Скупштина општине Суботица (1966–), 1966–2007; Ф. 437, Предузеће за пројектовање, инжењеринг и трансфер интелектуалних услуга „ИГВ ПРОЈЕКТ“ – Суботица 1964–1991; или Ф. 473, Грађевинско индустријски комбинат „1.Мај“ – Бачка Топола 1950–2006.

Теме које обрађују *Историју и развој медицине у Суботици*, највише су се дотicali тројица наших уважених истраживача који су и сами лекари. Чак и у пензији, знали су да посете Читаоницу са новим подтемама, и да неуморно и упорно црпе све што могу из грађе, док се то истраживање не претвори у стручни рад или неку публикацију. Обухватили су својим истраживањима функционисање здравствене службе града у разним периодима, рад одељења, амбуланти и осталих установа здравствене заштите, животе и рад лекара и физикуса, епидемије и болести становника Суботице и др. Радови ова три истраживача чији су извори највише грађа суботичког архива, и који су након публикувања пуно пута цитирани, могу се читати у периодикама, медицинским зборницима, публикацијама у формату лексикона или библиографије, па чак и као монографска издања. Из Ф. 2, Градског већа слободног краљевског града – Суботица; Ф. 47, Градског поглаварства – Суботица; Ф. 68, Градски народни одбор – Суботица (1944–1955), 1944–1958, истраживали су предмете физиката, одељења за социјална питања и службу и заштиту и разне друге извештаје, записнике итд.

Истраживачица из Мађарске са веома специфичном темом коју истражује више од једне деценије, посети наш Архив бар једном годишње. Њена тема је увек *Расвета у Мађарској и Суботици 19–20. век*. Ова искусна истраживачица која своју тему поткрепљује изворима из разних архива и музеја у Мађарској и код нас, бави се и

писањем и уређивањем, па јој систематичност и аналитичност ни мало не недостаје. Архивску грађу за своје истраживање користила је из следећих фондова: Ф. 1, Војнићи из Бајше (1644–1946), 1235–1946; Ф. 2, Градско веће слободног краљевског града – Суботица (1861–1918); 1838–1918; Ф. 303, Породица Пиласановић 1766–1897.

Уважени сарадника архива, професор на Одсеку за историју на Филозофском факултету у Новом саду, иначе из Суботице, уједно је и наш истраживач чија је специјалност средњи век, а поље интересовања за истраживање *Историја Суботице у средњем и почетком новог века*. Његове теме су везане за тај период углавном, па му је најчешћи извор истраживања Ф. 172, Збирка копија XII век – 1919. Фондови које је још користио приликом боравка у Читаоници су Ф. 18, Збирка плаката, 1817–; Ф. 261, Магистрат повлашћене краљевско коморске вароши – Сент Марија (Суботица) (1743–1779); 1701–1782; Ф. 275, Збирка пројеката 1844–.

Колеге из других институција културе, често су и наши редовни и стални истраживачи. Неки од њих су почели са доласцима у Архив још у студентским данима, а када су постали радници у култури, само су тако наставили. Колеге углавном истражују за различите теме које су актуелне у неком тренутку за писање неког рада, приређивање неке изложбе или за службене потребе. Тако је колега из Музеја, поред многих тема којих се дотакао код нас, и које је уобличио у одличне радове и презентације, имао за тему *Историју суботичког планинарства*. Ово је била једна необична и занимљива тема, највише због тога што је сама по себи оксиморон, с обзиром да је Суботица део простране исконске равнице, и што је то тема која никада није била актуелна, колико тренутно знамо. Међутим, проучавајући уписе у индексе Ф. 47, Градског поглаварства – Суботица, вредни колега је успео да дође до понеких података за свој рад. С друге стране, један колега из друге установе, поред силних тема и потреба за грађом које има док спроводи више истраживања одједном, спорадично се враћа истраживању *Историја и архитектура Бачке Тополе*, те користи грађу следећих фондова: Ф. 38, Општина – Бачка Топола (1886–1918), 1889–1913; Ф. 144, Удружење занатлија – Бачка Топола (1887–1950), 1879–1953; Ф. 160, Срески суд – Бачка Топола (1872 – 1918), 1872–1897; Ф. 304, Општина – Бачка Топола (1919–1941), [1913–1918] 1919–1941; Ф. 417, Др Лука Богдановића, краљевски јавни бележник – Бачка Топола (1932–1941), 1932–1941; Ф. 412, Др Андрија Плетикосић, краљевски јавни бележник – Бачка Топола (? – ?), 1924–1934; Ф. 409, Др Лајош Керн, краљевски јавни бележник – Бачка Топола (? – ?), 1895–1902. итд.

Пар година имамо истраживачицу из Мађарске чија је тема *Мађарски скаути у Војводини у првој половини 20. века*. Релевантни фондови за то су школски фондови, затим архивска грађа где

би се могли наћи трагови деловања појединаца који су били скаути. С тога је фокус њеног истраживања био на Ф. 19, Гимназија „Моша Пијаде“ – Суботица (1852–), 1852–1977; Ф. 27, Државна женска грађанска школа – Суботица (1875–1944), 1875–1943; Ф. 24, Збирка матичних књига основних школа – Суботица 1871–1946; Ф. 35, Мушка грађанска школа – Суботица (1892–1944); 1892–1944. Ради синтезе података, тражила је и увид у Збирке матичних књига и индексе Градског поглаварства – Суботица. Најављен је наставак њеног истраживања, приликом којег ће наставити преглед грађе осталих школских фондова.

Тема истраживања која се сваке године без прескакања јавља више пута код више истраживача, јесте *Породично стабло*. Људи се интересују за своје претке, желе да сазнају о њима што више могу, и тиме пропутује кроз време и кроз своју прошлост. Збирке црквених и државних матичних књига су за оваква истраживања кључне. Преко њих истраживачи долазе до података о рођењу, венчању и смрти својих предака, повезују породичне приче и неретко откриву нове

одушевљењу или разочарењу, имамо прилику да видимо утицај података те врсте директно на појединца. Захваљујући дигитализацији, такво истраживање се убрзало и значајно олакшало – почиње онлајн преко Е-архиве, а завршава се у Читаоници! Наиме, Е-архиве је онлајн база податка којој се може приступити преко веб-сајта нашег архива,¹⁷ а садржи део дигитализоване грађе Ф. 451, Збирка црквених матичних књига, и то индексе матичних црквених књига (крштених, венчаних, умрлих) католичке (црквене општине Света Терезија, Свети Рока, Свети Ђорђе) и православне (црквене општине Вазнесење Господње и Свети Великомученик Димитрије – Александрово) вероисповести за територију Суботице од 1687. до 1947. године, за територију Бајмока (Црквена општина Свети Петар и Павло) од 1820. до 1905. и за територију Шупљака односно Лудаца (Црквена општина Света Катарина) од 1832. до 1901. године. У новембру 2020. године додат је и део дигитализоване грађе Ф. 478, Збирка државних матичних књига, тачније индекси државних матичних књига (крштених, венчаних, умрлих) за

људе са којима су у сродству. Ми архивисти који смо у Читаоници, између осталог задужени да их водимо кроз то путовање кроз време, пролазимо са њима кроз разне емоције, присуствујемо

територију Суботице до 1919. године.¹⁸ Данас су скоро све матичне књиге које се налазе у Архиву дигитализоване. Неколицина књига из групе које су касније преузете у току су сређивања и диги-

¹⁷ Корисник који жели да приступи подацима у е-архиви мора да се региструје. Након попуњавања формулара о основним подацима, уписује се сврха истраживања, место и презиме које се претражује, након чега истраживач бира корисничко име и лозинку, с којима може да приступи бази података. Постоје услови коришћења које корисник мора да прихвати да би приступио е-архиви. Након попуњавања формулара администратор странице одобрава или одбија захтев, о чему ће истраживач добити обавештење на имејл-адресу коју је написао при пријави.

¹⁸ Дигитализовани снимци су груписани по основним одредницама – месту, вероисповести, црквеној општини, врсти индекса (крштење, венчање, смрт), граничним годинама, абедици односно азбуци. Основне одреднице за истраживање су на три језика (српски, мађарски, енглески), али је крајњи документ на изворном језику. На сваки дигитализован снимак постављен је водени жиг у облику лога Историјског архива Суботица.

тализације. Снимци су обрађени за употребу и доступни истраживачима преко рачунара у Читаоници Архива.

Истраживање породичног стабла понекад зна да превазиђе само Збирке матичних књига. Једна наша истраживачица која је по занимању новинарка, сада у пензији, више од деценије спорадично наставља потрагу за изгубљеним подацима о својим прецима. Прешавши матичне књиге, своје истраживање је проширила на друге фондове, где је и пронашла податке о свом претку, а тиме чак потврдила неке мемоарске белешке и употребила породичну историју. Своје истраживање је уобличио монографским издањем, где је не само представила богато породично стабло, него и испричала једну породичну причу, пуну историјског контекста и културолошких симбола. Делове слагалице пронашла је у књигама и списима у Ф. 3, Картографска збирка 1556–1976; Ф. 26, Сирочадски сто града – Суботица (? – 1947); 1874–1967; Ф. 30, Удружење занатлија – Суботица (1886–1950); 1867–1950; Ф. 180, Збирка фотографија 1862–; Ф. 424, Покрајински дејци дом „Колевка“ – Суботица (? –); 1900–1982.

Слично се десило и истраживачици из Енглеске, која је посетила наш град и архив ради трагања за прецима јеврејског порекла. Након што је исцрпела оскудне матичне књиге такве провенијенције које Архив чува, захваљујући сазнању да су њени преци имали занатску радњу овде у прошлости, успела је да дође до податак о њиховом деловању након вишенедељног боравка у Читаоници где је истраживала грађу фондова Ф. 47, Градско поглаварство – Суботица; Ф. 57, Среско начелство – Суботица (1934–1941), 1882–1947; Ф. 60, Градско начелство Слободног краљевског града – Суботица (1941–1944), 1941–1944; Ф. 68, Градски народни одбор – Суботица (1944–1955), 1944–1958; Ф. 68, Градски народни одбор – Суботица (1944–1955), 1944–1958.

Неки истраживачи свој истраживачки стаж проведу истражујући само један фонд, којем се из године у годину враћају. Тако један наш посетилац, кад год му се укаже ретка прилика, сврати да прегледа грађу Ф. 40, Спортско друштво „Бачка“ – Суботица (1901–); 1901–1948, веран својој теми *Историја фудбала*. Имамо истраживача који је открио далеке *племићке корене* свог породичног стабла, па издвоји неко време једном годишње да ишчитава генеалогички документ Ф. 1, Војнићи из Бајше (1644–1946), 1235–1946. Један наш уважени истраживач који нажалост није више са нама, имао је богато искуство у истраживању грађе, а лично је био и колекционар архивске и музеолошке грађе. Имао је пуно тема иза себе од којих је највише у вези са културом и историјом Буњеваца, упознао је многе фондове, али више пута током година се враћао теми *Хрватско пјевачко друштво Невен*, а према томе и фонду Ф. 52, Хрватско пјевачко друштво „Невен“ – Суботица (1920–1943, 1946–1947); 1925–1943.

Велики број истраживача има једнократне посете Читаоници, као и једнократна истраживања. Углавном се у тим приликама у највећој мери користе фондови из уобичајене групе најчешће коришћених (то су у највећој мери управни фондови из свих периода, збирке матичних књига, збирка пројеката и фотографија...). Неке од тема и фондова који се остваре приликом таквих случаја, и укључују и фондове који нису из групе најчешће коришћених су следећи:

- *Линеарни приказ на Чантавирском печату* – Ф. 6, Властелински суд села – Чантавир (1779–1848), 1783–1848;
- *Административно-територијалне промене општине Бачка Топола* – Ф. 81, Народни одбор општине – Бачка Топола (1944–1959), 1944–1960;
- *Битка код Капоње* – Ф. 3, Картографска збирка 1556–1976;
- *Лазар Мерковић, рукописи* – Ф. 532, Лазар Мерковић, публициста;
- *Суботица у 18. веку* – Ф. 4, Ђорђе Сучић, градски камерар – Суботица (1748–?); 1779–1806; Ф. 6, Властелински суд села – Чантавир (1779–1848), 1783–1848; Ф. 7, Алексије Катанчић, градски правозаступник – Суботица 1772–1792;
- *Просвета у Суботици до 1945. године* – Ф. 35, Мушка грађанска школа – Суботица (1892–1944), 1892–1944; Ф. 44, Потпуна женска гимназија – Суботица (1925–1950), 1925; Ф. 166, Команда места – Суботица (1944–1945), 1944–1945;
- *Колонизације у време Јосифа II* – Ф. 3, Картографска збирка 1556–1976; Ф. 4, Ђорђе Сучић, градски камерар – Суботица (1748–?), 1779–1806; Ф. 5, Михаљ Ирмењи, краљевски комесар – Суботица (1782–1788), 1782–1788;
- *Списак генерације 1959/1960 осмогодишње школе „Никола Тесла“ Бајмок* – Ф. 243, Основна школа „Никола Тесла“ – Бајмок (1953–1963), 1950–1963;
- *Летња позорница Палић* – Ф. 275, Збирка копија 1844–;
- *Позоришни одбори – историјат, сврха и утицај* – Ф. 2, Градско веће слободног краљевског града – Суботица (1861–1918), 1838–1918; Ф. 32, Уред великог жупана Суботице и Баје (1871–1928), 1872–1918; Ф. 272, Магистрат слободног краљевског града – Суботица (1779–1849), 1770–1850;

Свака посета Читаоници од стране људи који желе да истражују, заврши се неретко неким новим открићем, малим или великим. Остаје нам само да у будућности видимо шта нас све још чека, сваки дан од уторка до петка, од пола 10 до пола 2, на трећем спрату Градске куће, у соби број 326: Читаоници Историјског архива Суботица.

Összefoglaló

A kutatók, az olvasóterem és a kutatási témák

A kulturális intézmények által valósul meg a kapcsolat a kulturális javak és azok felhasználói között. A történeti levéltárak a levéltári anyagot és a kutatókat kötik össze. A kutatók a levéltári iratok használóiként kiemelten fontosak, mivel kutatásaikkal hozzájárulnak ahhoz, hogy a levéltári iratanyag jelentős történeti forrássá váljon. A levéltár olvasóterme rendszerint az egyetlen olyan hely, ahol a

levéltári iratanyag használható. Számos olyan téma létezik, amely az olvasóterem látogatóinak fókuszába kerül, és a különféle fondokon át ezek szakmai és tudományos művekben bontakoznak ki, szakmai tanulmányokban, kiállításokon, családtörténeti kutatásokban.

Kulcsszavak: olvasóterem, levéltári anyag, kutatók, kutatási témák

Summary

Researchers, reading room and research topics

Cultural institutions are the link between cultural heritage and their end users. Historical archives connect archival materials and researchers. Researchers contribute with their research and point to the importance of archival materials as a historical source. The Archives' reading room is by rule the only place where archival material can be used.

There are many topics that are the focus of interest of the visitors who come to the Reading Room, and by researching various fonds, these topics are presented in professional and scientific works, exhibitions, family research...

Keywords: reading room, archival materials, researchers, research topics

Олгица Трбојевић, Субалтерни суд за Тамишку, Торонталску и Крашовску жупанију – Темишвар (1787–1790)

Аналитички инвентар, Архив Војводине, Нови Сад 2024, електронско издање, 240 стр.

У оквиру Едиције *Научноинформативна средства о архивској грађи* Архива Војводине објављена је свеска аналитичког инвентара која нам преноси садржај фонда Субалтерни суд за Тамишку, Торонталску и Крашовску жупанију (Ф. 408). Свеска је, као и остала дигитализована издања Архива Војводине, доступна на архивском сајту.¹

Архивски фонд Субалтерни суд за Тамишку, Торонталску и Крашовску жупанију (*Iudicium Subalternum Temesiense cum Torontal et Krasso Unitum*) – Темишвар (*Timisvaria*) (1787–1790), 1778–1790, садржи архивску грађу која обухвата кратак период постојања овог Суда од 1787. до 1790, а творац фонда је настао као последица реорганизације државне управе и администрације коју је спроводио Јосиф II.

Доносећи законе током 1785. године, као и мноштво уредби (1785/86), укинуо је дотадашњи жупанијски и судски систем, забранио одржавање жупанијских конгрегација, а целу Угарску поделио на десет дистриката на челу са комесарима. Уједно са укидањем жупанијске аутономије и забраном одржавања жупанијских конгрегација, прекинут је и рад жупанијских судова. Реформа правосуђа довела је до реорганизације и промене надлежности појединих судова на територији Угарске (*Novus Ordo Iudicarius*). Пошто је хтео да одвоји судство од жупанијске администрације, Јосиф II је основао посебне субалтерне судове. Све надлежности жупанијских судова Торонталске, Тамишке и Крашовске жупаније су укинате и предате новооснованом заједничком Субалтерном суду (*Iudicium Subalternum Temesiensis cum Torontal et Krasso Unitum*) са седиштем у Темишвару (Темишварски субалтерни суд). Припреме и упутства за почетак рада овог Суда налазе се у интиматима Септемвиралног суда у Будиму, који су достављани на основу одлука Његовог величанства током 1786. и 1787. године. Субалтерни суд је имао председника уз којег су дужност вр-

шила и четири асесора. Рад овог суда био је потпуно независан од жупанијске администрације, а виша инстанца овог Суда био је Дистриктуални краљевски суд у Дебрецину (*Tabula Regio-Districtualium Trans-Tybiscana Iudicaria*).

За време Аустро-турског рата због опасности од турске опсаде Темишвара, овај Суд је премештен у Суботицу. Уз Суд налазио се и затвор на челу са каштеланом. Ово државно и судско уређење трајало је до 1790. када је цар, пред своју смрт под притиском племства, вратио стање из 1780. године, поништио све реформе, именовао велике жупане, чиме је поново враћена аутономија жупанијама и судовима.

Овај фонд је формиран приликом сређивања фондова Ф. 10 Тамишка жупанија и Ф. 11 Торонталска жупанија, односно издавањем грађе из њих. Списи су половишно сачувани и већим делом са територије Торонталске жупаније, мањим делом са Тамишке, док их са територије Крашовске жупаније има свега неколико. Углавном су писани латинским језиком, понешто на немачком и веома мало на мађарском. Књиге су углавном на латинском, само спорадично се појављује немачки језик. Грађа је сређена регистратурски и смештена је у 10 кутија. Израђен је и сумарни и аналитички инвентар. Сви предмети у оквиру фонда сређени су према принципу провенијенције, тј. према првобитном поретку и сигнатури исписаним на полеђини сваког документа. Изузетак чине једино списи без сигнатуре. Пошто је било очигледно да припадају фонду, хронолошки су сређени и смештени на крај.

Аналитички инвентар, садржи аналитичке описе предмета овог фонда за период од 1778. до 1790. године. Број са леве стране испред текста описаног предмета представља архивску сигнатуру предмета, број предмета унутар фонда, а истовремено представља и редни број описа у публикацији (наведен је у регистрима, односно према њему се тражи предмет). Аналитички

¹ <https://arhivvojvodine.org.rs/izdavacka-delatnost>

описи подељени су и према кутији у којој се предмети налазе. Подаци о датуму и месту настанка, уколико их има, налазе се у горњем левом углу изнад текста описаног документа. Број наведен у горњем десном углу изнад текста означава изворну сигнатуру, односно регистратурску ознаку или тематску групу архивске јединице. У доњем левом углу наведен је податак о језику документа, а у десном углу колико листова садржи. На крају публикације, налазе се помоћна информативна средства, регистри: именски, географски и предметни. Аналитичке описе за ову свеску приредила је за публикување Олгица Трбојевић, архивски саветник. У изради аналитичких описа учествовале су и Шаролта Картаг Миладинов, виши архивист (мађарски) и Љиљана Бубњевић, виши архивист (немачки).

Садржај списка чине грађански и кривични судски спорови са судским одлукама, односно

пресудама, затим подаци о материјалним трошковима за издржавање ухапшеника, табеларни искази о затвореницима, одлуке, оптужнице и тужбе због учињеног кривичног дела, судске истраге, извештаји среских власти спровођених на основу тужби, изводи из записника властелинских судова, жупанијских судова, ревизије судских спорова, судске реплике итд. Година у грађи 1787. обухвата кутије 1–4, 1788. година кутије 5–9, а године 1789–1790. су у кутији 10.

Архив Војводине, у духу своје основне функције заштите архивске грађе, са намером да је што више приближи истраживачима и корисницима специфичну судску грађу, и на овај начин садржајно веродостојно преноси сведочанства времена. Сигурни смо да ће ово електронско издање бити још један сигуран ослонац за проучавање прошлости.

Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica

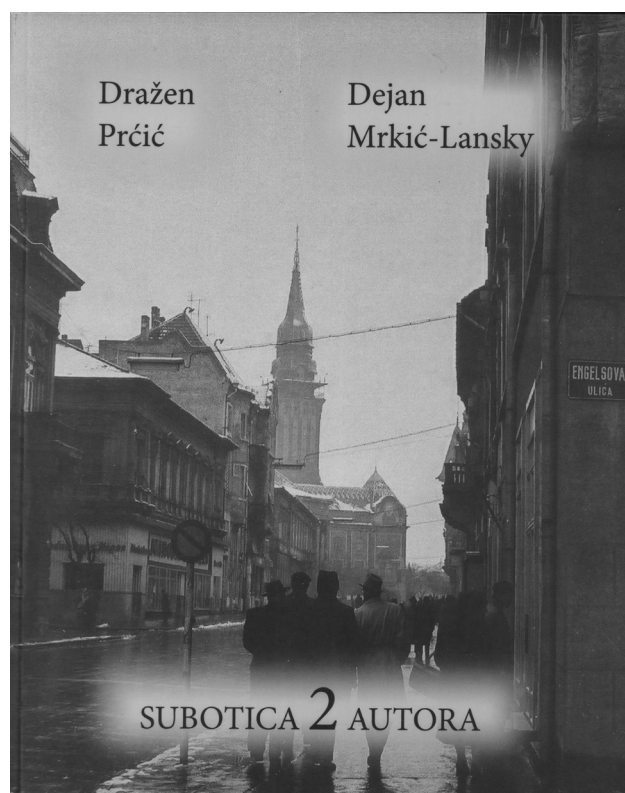
Kada grad progovori – Subotičke priče (ne samo Subotičanima)

Dražen Prčić, Dejan Mrkić–Lansky, *Subotica 2 autora*, Minerva, Subotica 2025, 195 str.

Poslednjih godina objavljen je čitav niz publikacija koje na različite načine obrađuju istoriju, kulturu i graditeljsko nasleđe Subotice. Među njima se posebno izdvaja knjiga *Subotica – 2 autora*, autora Dražena Prčića i Dejana Mrkića, dvojice istinskih poznavalaca i zaljubljenika u grad, objavljena 2025. godine. Njihovo delo nije zamišljeno kao klasična istorija Subotice niti kao naučna monografija, već kao zbirka šezdeset priča koje kroz lična sećanja, istorijske činjenice i svedočenja savremenika rekonstruišu svakodnevni život grada u drugoj polovini XX veka, u mirnom razdoblju posle Drugog svetskog rata. Autori ove knjige postali su pripovedači neispričanih priča, dajući glas gradu čija se prošlost danas često nazire tek u fragmentima sećanja njegovih stanovnika. Oni oživljavaju događaje, mesta i sudbine koje zvanična istorija retko beleži, ali koje su ostale duboko utkane u kolektivno pamćenje Subotice. Na taj način čitalac upoznaje priče koje grad sam nije mogao da ispriča, već je bilo potrebno da ih neko prepozna, sačuva od zaborava i pretoči u pisanu reč.

Knjigu otvara Predgovor (5–6. str.) Stevana Mačkovića, direktora i arhiviste Istorijaskog arhiva Subotica. Priče predstavljene u knjizi govore o vremenu u kojem su živeli roditelji i bake i deke današnjih generacija, u periodu moderne Subotice. Upravo zato one prevazilaze okvire obične zbirke uspomena – predstavljaju svedočanstvo o jednom periodu koji je u velikoj meri oblikovao savremeni identitet Subotice.

Autori ne nastoje da prošlost prikažu kroz idealizovanu nostalgiju. Naprotiv, njihove priče pokazuju da istoriju grada ne čine isključivo veliki politički događaji, znamenite ličnosti ili reprezentativne građevine, već i svakodnevnica običnih ljudi. U njima se prepliću uspomene, anegdote, lične sudbine i detalji koji bi bez ovakvih publikacija ostali zaboravljeni. Upravo u tome leži najveća vrednost knjige! Ona čuva ono što se u istoriji najlakše izgubi, a to je kolektivno sećanje. Subotica se u ovom delu ne pojavljuje samo kao grad, već kao prostor istorijskog kontinuiteta, susreta različitih kultura, jezika i tradicija. Autori podsećaju da identitet grada nije moguće posmatrati samo kroz njegovu prošlost ili sadašnjost, već kao neprekidan proces razvoja u kojem se prepliću ljudi, prostor i uspomene. Mnoge zanimljivosti,

koje su danas gotovo zaboravljene, vraćaju se pred čitaoca kroz kratke, ali sadržajne priče. Tako saznajemo da se motiv Gradske kuće nalazio na različitim međunarodnim proizvodima ili da jedno francusko vino nosi naziv Subotice, što svedoči o prepoznatljivosti grada i izvan njegovih granica.

Posebno mesto u knjizi zauzima graditeljsko nasleđe. Autori čitaoca vode kroz Palić, podsećajući na sudbinu nekadašnjeg hotela *Trščara* (odnosno *Nadaš*). Kada se uzmu u obzir dešavanja ne tako davne prošlosti, možemo primetiti da se istorija zaista često ponavlja – objekti nestaju u požarima, nestaju rušenjem, bivaju obnovljeni i ponovo postaju simboli grada. Pored istorijskih građevina, pažnja je posvećena i modernoj arhitekturi, poput terase na Paliću, projekta Baltazara Dulića, čime autori ukazuju da kulturno nasleđe nije ograničeno samo na najstarije spomenike, već obuhvata i arhitektonska ostvarenja druge polovine XX veka.

Nekoliko priča u knjizi posvećene su svakodnevnom životu građana. Razvoj elektrifikacije, pojava telefona, televizije i drugih tehničkih dostignuća predstavljen je kao važan deo procesa modernizacije grada. Predmeti koji su nekada bili sastavni deo svakodnevice danas postaju istorijski artefakti, a kroz njih se može pratiti promena načina života, navika i društvenih odnosa.

Posebnu celinu čine priče o gastronomiji i lokalnoj industriji hrane. Čitaoci mogu upoznati istoriju fabrike *Pionir*, proizvodnje bezalkoholnih pića, prženja kafe ili priče o sodi, ali i mesta poput 29. Novembra ili Degustacionog centra, koja su decenijama predstavljala nezaobilazne tačke kulinarskog života Subotičana. Na taj način istorija dobija sasvim novu dimenziju, jer ona se ne ogleda samo u velikim događajima, već i u ukusima, mirisima i mestima svakodnevnog okupljanja. Autori značajan prostor posvećuju i kafeima, restoranima i mestima na kojima su se formirala prijateljstva i stvarale uspomene. Priče o kafeu *Pegaz* u Aleksandrovu, razvoju festivala *YU Fest*, kao i o nekada popularnim flipper aparatima, predstavljaju autentično svedočanstvo o društvenom životu grada tokom šezdesetih i sedamdesetih godina. Ovakvi detalji daju knjizi posebnu toplinu i približavaju istoriju širokom krugu čitalaca.

Industrijski razvoj Subotice predstavljen je kroz priče o robnim kućama koje su simbolizovale modernizaciju grada. Podseća se na robne kuće *Palić*, *Standard*, *Namateks* i Robnu kuću *Beograd*, zahvaljujući kojima je Subotica bila jedan od retkih gradova u tadašnjoj Jugoslaviji sa čak četiri velika trgovačka centra. Jednako zanimljive su i priče o fabrici tepiha *Jovan Mikić*, čiji su proizvodi bili poznati širom zemlje, kao i o fabrici *Subozan*, čije su školske torbe sa likovima Mirka i Slavka obeležile detinjstvo mnogih generacija.

Ni socijalistička arhitektura nije ostala izvan interesovanja autora. Izgradnja naselja Prozivka, razvoj novih urbanih celina, reklamnih konstrukcija i savremenih javnih prostora prikazani su kao deo procesa koji je trajno promenio izgled Subotice. Time knjiga

doprinosi boljem razumevanju nasleđa druge polovine XX veka, koje se još uvek nedovoljno vrednuje. Pored urbanog razvoja, knjiga donosi i priče o političkim događajima, među kojima se izdvaja poseta Josipa Broza Tita Subotici 1960. godine, zatim o kolekcionarima, neobičnim sudbinama pojedinaca i ljudima koji su ostavili trag u istoriji grada. Značajno mesto zauzimaju i sport, kultura i umetnost – od uspeha subotičkih alpinista, fudbalera i sportskih porodica, preko bioskopa, Kinoteke i razvoja fotografije, do javnog prevoza i brojnih drugih tema koje zajedno čine bogatu sliku jednog vremena.

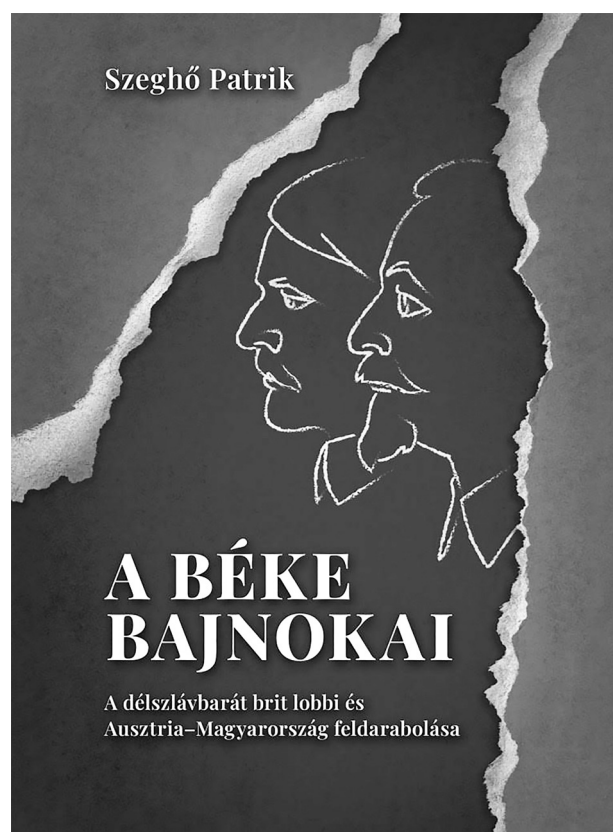
Najveća vrednost knjige ipak nije u broju podataka koje donosi, već u načinu na koji su oni predstavljeni. Dražen Prčić i Dejan Mrkić uspešno spajaju arhivsku građu, usmena svedočenja, lična sećanja i publicistički stil, stvarajući delo koje je istovremeno dokumentarno, edukativno i izuzetno prijatno za čitanje. Čitalac nema utisak da prolazi kroz istorijsku studiju, već da šeta ulicama grada u društvu dvojice izvrsnih pripovedača koji poznaju svaki njegov kutak. Upravo zbog toga Subotica – 2 autora prevazilazi okvire obične zbirke priča. Ona predstavlja svojevrsnu hroniku svakodnevice, knjigu sećanja i vredan doprinos proučavanju lokalne istorije. Njena posebna vrednost ogleda se u tome što uspeva da sačuva ono što se najlakše gubi: uspomene na običan život, na mesta kojih više nema, na ljude koji su oblikovali grad, ali često nisu ostali zabeleženi u zvaničnoj istoriji. U vremenu kada se istorija često svodi na datume i velike događaje, ova knjiga podseća da grad čine pre svega njegovi stanovnici. Njihove priče, navike, uspomene i svakodnevica predstavljaju jednako važan deo kulturnog nasleđa kao i njegove palate, trгови ili spomenici. Zato *Subotica – 2 autora* nije samo knjiga o prošlosti jednog grada. Ona je knjiga o identitetu, kolektivnom pamćenju i ljubavi prema mestu koje mnogi nazivaju domom. Upravo zbog toga predstavlja vredno štivo ne samo za Subotičane, već za sve one koji veruju da se istorija najbolje razume onda kada se ispriča kroz ljude.

Britanski intelektualci i stvaranje Jugoslavije

Patrik Sege (Szeghő Patrik), Šampioni mira – Južnoslovenski britanski lobi i podela Austrougarske (*A béke bajnokai – Adélszlávarát brit lobbi és Ausztria–Magyarország feldarabolása*), MCC Press, 2024, 328 str.

Patrik Sege (Szeghő Patrik) je mladi pripadnik mađarske historiografije. Rođen je u Senti, a doktorsku disertaciju (PhD) odbranio je na Univerzitetu Etveš Lorand (ELTE – Eötvös Loránd Tudományegyetemen) 2018. godine, nakon čega je MCC (Mathias Corvinus Collegium), organizacija koja podržava mlade talente, 2024. godine objavila njegov rad u formi knjige. Autor se u ovom svom delu bavi prvenstveno južnoslovenskim zemljama i Jugoslavijom, kao i britanskom spoljnom politikom i nevladinim organizacijama koje imaju uticaj na vlast, ali pre svega dvojicom intelektualaca: škotskim plemićem Robertom Vilijamom Siton-Votsonom (Robert William Seton-Watson) i Henrijem Vikamom Stidom (Henry Wickham Steed), koji je pripadao novinarskoj eliti.

U ovoj knjizi autor veoma duboko, odnosno detaljno pokušava da istakne i opiše istorijsku pozadinu ovog regiona, kao i britansku politiku koja se njime bavila. Naravno, autor veoma dobro poznaje ulogu britanskih političara, ali je u ovoj knjizi naglasak ipak na onima koji su iz drugog plana pružali podatke i zapažanja, i kojima politika nije bila glavno zanimanje, ali im je pitanje Južnih Slovena bila strast. Henri Vikam Stid (Henry Wickham Steed) bio je dopisnik engleskog lista *The Times* iz Beča za spoljnu politiku između 1902. i 1913. godine, nakon čega je postao i glavni urednik ovog lista. U početku je bio saveznik Austrougarske monarhije, poistovećujući se u tome sa interesima Velike Britanije, koja je zamišljala da Monarhija predstavlja protivtežu Nemačkoj. Međutim, njegova putovanja po Ugarskoj i položaj tamnošnjih narodnosti postepeno su promenili njegove stavove, pa je 1914. godine već bio protivnik dotadašnje strukture Austro-Ugarske. Robert Vilijam Siton-Votson (Robert William Seton-Watson / Scotus Viator) bio je škotski plemić koji je studirao istoriju na Oksfordu. I on je postepeno postajao prijatelj Južnih Slovena, te se slika o zemlji „svinjskih pastira” i „kraljoubica” u njegovim očima transformisala u sliku o hrabrim borcima i simpatičnim ljudima. Mađarski čitaoci nisu imali prilike da čitaju mnogo o značajnim intelektualnim saveznicima i podržava-

ocima stvaranja južnoslovenske države. A reč je o zaista važnoj pojavi u pogledu raspada Monarhije, koja doprinosi boljem razumevanju.

Ova monografija predstavlja rad koji popunjava prazninu u mađarskoj historiografiji. Iako se strana (pre svega britanska i južnoslovenska) stručna literatura već dugo bavi spoljnim faktorima raspada Monarhije, mađarska recepcija je dugo ostala zarobljena u uprošćenim narativima o „masonske zavere” ili „trijanonskom diktatu”. Istina je da oba ova tumačenja imaju smisla, ali je greška argumentaciju zasnivati isključivo na njima. U knjizi Patrika Segea dobijamo sliku i o tome kako su vodeći britanski intelektualci postepeno uskraćivali simpatije Austrougarskoj monarhiji. Knjiga je dobra i zbog toga što se

u njoj naziru aktivnosti lobiranja i modernog istraživanja političkih mreža. Mirovnim pregovorima knjiga se bavi samo u onoj meri u kojoj su oni povezani sa stvaranjem južnoslovenske države i u kojoj su ova dvojica britanskih intelektualaca mogla da utiču na njih. Autora prvenstveno zanima onaj intelektualni prostor i oni događaji koji su se pre i tokom pregovora odvijali u britanskom javnom mnjenju i među kreatorima politike. Za autora je zanimljivo kako je prvobitno specifično mišljenje nekolicine intelektualaca postalo odlučujući element zvanične britanske spoljne politike. Knjigu piše izuzetno koncizno, navodeći mnoštvo podataka, pa čitanje ove knjige nije lako, te se za čitanje ove knjige treba dobro pripremiti, tim pre što autor ne koristi često naslove i podnaslove. Zatim, knjiga je teška i po tome što autor ne objašnjava strukturu i promene strukture vlasti u Britaniji, verovatno smatrajući da su one poznate čitaocu.

Iz knjige saznajemo da su u ratu koji je izbijao i Stid (Steed) i Siton-Votson (Seton-Watson) već izgubili simpatije prema Monarhiji, te su obojica istupili kao njeni protivnici, iznoseći svoje misli kako u svom zajedničkom listu *The New Europe* (Nova Evropa), tako i na drugim mestima. Bila je to neka vrsta meke moći (soft power). Jedna od glavnih tema u monografiji jeste prikaz i analiza tehnika lobiranja. Zbog toga u knjizi ima toliko naizgled sporednih podataka koje inače ne možemo čitati u knjigama o nastajanju južnoslovenske države. Zapravo, Siton-Votson i njegovi saradnici prepoznali su snagu štampe i važnost statusa stručnjaka. *The New Europe* je bio njihov nedeljni spoljnopolički pregled, pa je britanska elita (političari, diplomate, univerzitetski profesori) mogla svake nedelje da dobija političke poruke. List je objavljivao geopolitičke, ali pristrasne, doduše ne na niskom nivou i previše uprošćene analize, čija je poruka bila da se južnoslovenska država mora stvoriti, a Austrougarska monarhija na ovaj ili onaj način rastaviti na svoje sastavne delove. Uostalom, na mirovnoj konferenciji su tako „dobro” rastavili Monarhiju da su na kraju vodili računa o tome da stvore održive države. Osim toga, ova dvojica intelektualaca mogla su da ponude i ekspertizu britanskom Ministarstvu spoljnih poslova (Foreign Office) kao stručnjaci, koji su „objektivni eksperti”, da bi još više dopunili informacije o Srednjoj Evropi i Balkanu. Takođe su učestvovali i u radu vladinih tela – Sege, na primer, konkretno pominje i Kru Haus (Crewe House). Iz članaka objavljenih u ovom listu moglo se informisati i samo britansko političko rukovodstvo.

Zapravo, ovaj list je predstavljao mogućnost za pojavljivanje ideja i činio je intelektualnu pozadinu jugoslovenske stvari. Ove novine nisu bile namenjene širokim narodnim masama. Sadržale su i različite analize u kojima su odabrani autori iznosili svoja mišljenja i viđenja koja su naginjala ka Južnim Slovenima. Vikam Stid i Siton-Votson su od pobornika jugoslovenske ideje na kraju postali stručnjaci britanske vlade. Njihov rad, kao i podrška Jugoslovenskom odboru, predstavljali su jednu od odskočnih dasaka

za jugoslovensku pregovaračku delegaciju. Tačno je da su u ratu najvažniji bili vojni odnosi snaga, ali je iza njih, naročito tokom pregovora, i intelektualna pozadina postala značajna. Ova dvojica posvećenih privrženika jugoslovenske ideje su to uspešno sproveda u delo. Sege (Szeghő) izvanredno prikazuje vezu sa Jugoslovenskim odborom, posebno sa Antom Trumbićem i Franom Supilom. On ukazuje na to da ovaj lobi nije bio puki pasivni podržavalac jugoslovenske emigracije, već je aktivno oblikovao i doterivao njihovu argumentaciju kako bi ona bila prihvatljiva i privlačna za britansko javno mnjenje i političku elitu. Potom su to isto činili i tokom samog procesa mirovnih pregovora.

Zadržavajući tradicionalni metod istoriografije, autor sa profesionalnom preciznošću i detaljnošću razbija mitove i pojednostavljenja, prikazujući kako je uticaj na visoku politiku funkcionisao u stvarnosti. Zanimljivo je da uopšte ne govori, na primer, o probuju Solunskog fronta, verovatno zbog toga, što svoje viđenje nije zasnovao na ratnim događajima, ali govori o drugim, do sada nepoznatim činjenicama, zbog čega bi istoričari sa prostora bivše Jugoslavije svakako trebalo da pročitaju ovu knjigu. Kao arhivisti i istoričaru posvećenom ovoj temi, ova knjiga mi se čini potpuno utemeljena; na kraju knjige se nalazi tačan popis literature, pa čak i mape, vizuelni prilozi, kao i indeks ličnih imena, pojmova i geografskih naziva. Istina, hronologija nedostaje, iako bi bila preko potrebna radi lakšeg praćenja vremenskog sleda događaja, budući da autor uglavnom ne izlaže svoju priču linearно. Nažalost, i aparat sa napomenama objavljen je u formi krajnjih beležaka (endnotes). Glavni tekst se sastoji od relativno velikih tekstualnih celina, što otežava pretraživanje podataka, a time i dalju upotrebnu vrednost knjige. Bez obzira na to, i ovako se jasno ocrta kako je počeo da deluje južnoslovenski lobi, koji je do trenutka sklapanja mira postao dovoljno snažan da bude uključen u britanske interese.

Značajna vrednost ove knjige leži u tome što je autor koristio bogatu izvornu građu. Među ovim izvorima izuzetno je veliki broj onih primarnih (tadašnje knjige, pamfleti, novinski članci, zbirke izvora, arhivska dokumenta, kao i memoari, dnevnici i putopisna literatura). Knjiga ukazuje na onu pozadinu koja je sa britanske strane dovela do raspada Monarhije i stvaranja južnoslovenske države. Ona prikazuje polaznu tačku ove epohe i to kako je javno mnjenje evoluiralo sve do trenutka kada je postalo naklonjeno Južnim Slovenima. Britanska politika u početku uopšte nije želela komadanje Austrougarske, ali je na kraju ipak pristala na to. Jedna od slabosti teksta jeste to što se ne osvrće na uticaj francuskog novinskog magnata Relsa (Roels), makar na nivou pomena, a ne govori dovoljno ni o arheologu Evansu (Arthur Evans), koji je zbog svog autoriteta bio važan, iako je kao važan član britanske delegacije boravio na mirovnoj konferenciji. Vredelo bi znati nešto više o razvoju simpatija ovog arheologa, a potom i o njegovom angažmanu. Osim toga, među

izvorima se ne pojavljuje ni priznato delo Anrija Pozija (Henri Pozzi). Istina, ovo poslednje se bavi kontroverzama i pozadinom mirovnih pregovora, ali pošto i sam autor o tome raspravlja u zadnjem delu svoje knjige, vredelo bi da se sa njim u određenim stvarima ili polemizalo ili složilo. Ipak, ono na šta je usmeren fokus knjige, autor prikazuje detaljno, i to sa mnoštvom zgusnutih pojedinosti. A to su prilike u Engleskoj i Velikoj Britaniji, te i drugi intelektualci dobijaju svoje mesto u glavnom tekstu.

Srbija je imala važnu ulogu u izbijanju Prvog svetskog rata, a dinastija Karađorđević je tradicionalno bila proruski orijentisana, ali su u isto vreme bili važni i značajni zapadnoevropski saveznici, Engleska i Francuska. Ovo posebno važi za pariske mirovne pregovore, a pre svega za Trijanonski mirovni sporazum. Autor se u prvom poglavlju opširno bavi unutrašnjim zbivanjima na jugoslovenskom prostoru.

U drugom poglavlju autor prikazuje put dvojice britanskih intelektualaca, koji preko trijalizma i hrvatskih intelektualaca vodi do prihvatanja Srbije. Austrougarskoj monarhiji je u Velikoj Britaniji bila namenjena veoma važna uloga. Naime, smatrali su je značajnom za održavanje ravnoteže snaga na kontinentu. Sa takvim mislima su i ova dvojica intelektualaca doputovala u Monarhiju. Međutim, ubrzo su uvideli da od cara ne mogu ništa očekivati (što su videli i drugi, na primer Kafka i Muzil). Zato su počeli da polažu nade u prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Tek pred kraj rata došlo je u obzir da bi se na ruševinama Austrougarske monarhije mogao stvoriti sistem malih država. Ujedno, autor piše i o ulozi Mađarske, kao i o balkanskim ratovima.

Zapravo, britanska politika je imala spor sa nemačkim težnjama ka svetskoj dominaciji, pa bi na kraju jedna jaka južnoslovenska država mogla da predstavlja izvesnu protivtežu. Tako su pobornici južnoslovenske ideje, pa i samog jugoslovenstva, u Londonu mogli da se osećaju kao kod kuće. Iz knjige saznajemo da se jugoslovenska misao uobličila nedugo pre rođenja južnoslovenske države (što je u suprotnosti sa stavovima profesora Krestića), međutim, Sege nastanak južnoslovenske ideje tumači tako da ona živi od onog trenutka kada se rešenje vidi u ujedinjenju svih teritorija naseljenih Južnim Slovenima.

Ipak, pobornici mira nisu dovoljno dobro poznavali južnoslovenski prostor, budući da je stvaranje Jugoslavije otvorilo čitav niz pitanja, o kojima nisu ništa znali. Bez obzira na to da li je reč o, politički pragmatizmu, kao i argumentu intelektualaca, ubedili su donosioce političkih odluka da je južnoslovenska država pravo rešenje i da ona može garantovati mir u ovom regionu. A evropska ravnoteža više ne zavisi od Monarhije, već od Rusije.

U trećem poglavlju opisane su tajne diplomatske akcije iz prvog dela Velikog rata, u kojima su britanski pobornici južnoslovenskog jedinstva pokušavali da ispituju političke orijentacije Srbije. Važno je napomenuti da su ova putovanja bila tajna, odnosno

da putnici nisu otkrivali cilj svojih putovanja, ali su stigli i do Nikole Pašića, od koga su saznali da je ratni cilj Srba ujedinjenje Južnih Slovena, i to uključujući i one unutar Monarhije – kao što je to stajalo i u Niškoj deklaraciji. U tadašnjoj situaciji, Britanci Siton-Votson i Trevelijan (George Macaulay Trevelyan) predložili su srpskom rukovodstvu da se odrekne dela Makedonije koji je bio pod kontrolom Srbije, kako bi Bugarska ostala neutralna, a da zauzvrat dobije Bosnu i dalmatinsku obalu, dok bi Antanta mogla da pošalje vojnu pomoć iz Egipta. Srpski političari su ih učtivo saslušali, ali su takođe naglasili da se Makedonije ne mogu odreći. Britanski izaslanici su računali i na ulazak Rumunije u rat. Na kraju je rezultate ove misije sumirao Siton-Votson, što će kasnije imati uticaja i na stav same Antante.

Pre nego što se Siton-Votson sastao sa Masarikom (Tomáš Garrigue Masaryk) u tada neutralnom Rotterdamu u Holandiji, još uvek je zamišljao da se od Monarhije samo otcepe oblasti naseljene narodnostima, ali je nakon toga već bio za komadanje celokupne Monarhije. Ujedno je uključio i Južne Slovene unutar Monarhije, a upoznao se i sa stavovima Frana Supila. Razradio je više misaonih eksperimenata, rešenja jer, po njegovom mišljenju, proširenje srpske države nije predstavljalo pravo rešenje, dok u isto vreme Južne Slovene iz Monarhije nije smatrao sposobnima da sami organizuju državu, te je na kraju kao zamisliv model video škotsko-engleski primer. Nakon toga je pregovarao i sa Jovanom Cvijićem, koji mu je pokazao buduće teritorijalno prostranstvo južnoslovenske države u nekoliko verzija, u zavisnosti od razvoja rata. Među njima je najambicioznija verzija predviđala i srpsko zauzimanje linije južni Segedin, Baju i Veliku Kanjižu. Tokom svega toga, škotski istoričar je uzimao u obzir i interese Rumunije. Bez obzira na to, u to vreme je još uvek imao maglovite predstave o budućim granicama. Preokret je donela 1915. godina, kada je Srbija morala da se povuče, budući da je pretrpela napad koji više nije mogla da neutrališe. Paralelno sa tim, postojala su nastojanja da se i Italija uvuče u rat. Iz ovog poglavlja možemo razumeti i onu politiku iz drugog plana koja je hranila diplomatiju. Na primer, Vikam Stid je iskoristio svoju poziciju u listu *The Times* i pisao u korist Južnih Slovena, a čak je i lord Nortklif (Lord Northcliffe, koji je inače bio irskog porekla), vlasnik lista, podržavao Južne Slovene. Osim toga, on je kasnije preuzeo i rukovođenje Odeljenjem za propagandu u neprijateljskim zemljama (Department of Propaganda in Enemy Countries) sa sedištem u Kru Hausu (Crewe House), ali je popustljivo upravljao ovom institucijom, te je Vikam Stid mogao nesmetano da sprovodi svoje zamisli.

Siton-Votson je pak putovao po ovom regionu i raspolagao podacima da, na primer, na području koje je Italija tražila živi veoma malo Italijana. Nakon velikog povlačenja 1915. godine, srpska politička elita, vlada i kralj već su se nalazili u Engleskoj. Ova dvojica intelektualaca su takođe popularizovala južnoslovenske organizacije i stvaranje jugosloven-

ske države. Zapravo, autor u trećem poglavlju piše o tome kako je jedinstvo južnoslovenske države prešlo put od tajne ideje do otvorene propagande.

U četvrtom poglavlju saznajemo o daljem putu južnoslovenske ideje, odnosno o tome kako je ona u Velikoj Britaniji postajala sve šire i sve više prihvaćena. Zahvaljujući svom otporu iz 1914. godine, Srbija je postala zemlja koju je sada i visoka politika veoma cenila. Siton-Votson je stao na čelo humanitarne pomoći, koja je imala britanske i američke izvore. Ova pomoć je bila značajna, a u Velikoj Britaniji su predstavnici štampe i predstavnici politike bili isprepleteni, odnosno u bliskoj vezi. U to vreme su pojedini listovi u Velikoj Britaniji već bili za raspad Monarhije, i uveliko su propagirali te svoje stavove. Malu balkansku državu, Srbiju, poredili su sa Belgijom. Meštrovićevu umetnost su izuzetno visoko cenili, čak su ga poredili sa Rodenom (Auguste Rodin). Tako je Srbija tokom 1915. godine postala najpopularnija balkanska zemlja. Na Ostrvu su organizovani masovni Kosovski dani, dok je istovremeno trajala diskreditacija Bugarske. Nakon toga, krug onih koji su podržavali Srbe sve više se širio. Osnovani „Srpski komitet” razvio je takvu propagandnu aktivnost da je do kraja 1915. godine u Velikoj Britaniji Srbija promovisana u herojsku zemlju Balkana. Tada se pojavio i list *The New Europe* koji ju je podržavao.

U petom poglavlju autor se okreće prema Monarhiji i prikazuje kako su međusobno pomireni Jugoslovenski odbor i Srpska vlada. Jugoslovenski odbor je izdao *Jugoslovenski program* (Southern Slav Programme) – inače, autor poznaje i prikazuje više sličnih spisa – u kojem je obrazloženo da su Sloveni, Srbi i Hrvati jedan narod, ali da sami sebe nazivaju različitim imenima.

Izdavali su i *Jugoslovenski bilten* (Southern Slav Bulletin), kojim su pokušavali da informišu i prosvete britansko stanovništvo. Glavni cilj njihovih poruka bio je da dokažu kako je ovaj prostor glavni jemac bezbednosti Evrope. Time su dali glas ne samo svojim zahtevima prema Monarhiji, već i protiv Italije, koja je potpisala tajni sporazum sa silama Antante 1915. godine. Osim toga, Siton-Votson se protivio stvaranju zasebne Hrvatske, jer je njegov interes bio isključivo u saveznoj južnoslovenskoj državi. U ovom poglavlju govori se i o tenzijama između Jugoslovenskog odbora i Srpske vlade, budući da su obe strane želele drugačije uređenu zemlju. Zapravo, Hrvatima su Srbi bili važni pre svega zbog Dalmacije i pritiska Italije. Nakon smrti Franje Josifa, pred Južnim Slovenima u Monarhiji ponovo je bljesnula mogućnost trijalizma, odnosno dalja federalizacija Monarhije. U ovom poglavlju reč je i o Krfskoj deklaraciji, kojom su razjašnjena otvorena pitanja između Srba i Hrvata. S jedne strane, ime nove države postalo je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, sa parlamentom, srpskim kraljem i dinastijom Karađorđević na čelu. Ante Trumbić nije uspeo da postigne da se ustav nove države izglasa „po plemenima”, odnosno da ga zasebno usvoje i Srbi, i Hrvati, i Sloveni, a ni upotreba ćirilice i latiničnog pisma nije bila pre-

cizno definisana. Uprkos tome, Stid i Siton-Votson su bili veoma zadovoljni deklaracijom i želeli su da promene samu percepciju Austrougarske monarhije. Pre sklapanja mira, Stid je u Kru Hausu (Crewe House) dospeo na tako uticajnu poziciju da je mogao direktno da utiče i na zvaničnu britansku politiku.

Srpsko društvo u Velikoj Britaniji (Serbian Society), koje je na osnovu hladne računice želelo da promeni granice, smatralo je da bi Srbija od 4 miliona stanovnika, uvećana za još osam miliona žitelja, mogla da zaustavi Nemce i da, slično Belgiji, postane jemac mira, pri čemu bi južnoslovensku zemlju dodatno osnažio jezički kontinuitet. Po njihovom mišljenju, uređenje ovog pitanja bilo je u isključivoj nadležnosti Antante. Imali su, međutim, poteškoća sa dnevnim štampom, pa su upravo i zbog toga pokrenuli list *The New Europe*. U petom poglavlju autor sumira i druge probleme, poput onog da je italijanski lobi, kao pandan južnoslovenskom, grbu Italije već bio pridružio i grb Dalmacije. Sve u svemu, ovaj rad je bio uspešan, jer je preostali ugled Austrougarske monarhije bivao sve manji. Ipak, kako se mir približavao, menjale su se i njegove konture, a odluke su donošene brzo. U celini se može reći da između Srpske vlade i Jugoslovenskog odbora nije bilo prave saradnje, a mimo Stida i Siton-Votsona, srpska i italijanska diplomatija na kraju su postigle sporazum. Orlando i Pašić su delovali isključivo u interesu svojih sopstvenih država.

U šestom poglavlju reč je o pozadini sklapanja mira i o višeslojnim mirovnim pregovorima koji su zavisili od brojnih činilaca. U opticaju je bilo nekoliko zamisli o južnoslovenskom jedinstvu, ali autor prvenstveno prikazuje britanske interese. Ali to znači, da se morao baviti i interesima Italije, Srbije, kao i Južnih Slovena iz same Monarhije. Britanci od 1917. godine više nisu računali na Austrougarsku monarhiju, već su smatrali da je treba podeliti. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca proglašena je 1. decembra 1918. godine, i mada je Rim to pokušavao da spreči, u tome nije imao uspeha. Na mirovnim pregovorima učestvovali su i Stid, Siton-Votson i Evans (Sir Arthur Evans), koji su ubedili i američkog predsednika Vudroa Vilsona (Woodrow Wilson) da podrži južnoslovensku stvar. Upravo na ovom mestu bi vredelo da se u posebnom poglavlju prikaže uloga i stav Evansa – to kako ovaj čuveni arheolog (istraživač Knososa) tokom svojih balkanskih arheoloških ekspedicija postaje uticajni i autoritativni pobornik južnoslovenske stvari.

Italijani su se toliko snažno borili za dalmatinske teritorije da je američki predsednik želeo da se pre svega uzmu u obzir nacionalne srazmere. Zapravo, radilo se o povlačenju granica, a dvojica britanskih intelektualaca su na to mogla da utiču samo posredno – novinskim člancima i memorandumima – dok su konačnu reč ipak donosili političari. U međuvremenu, Nikola Pašić je veoma dobro iskoristio svoju poziciju, prvenstveno u obezbeđivanju južnog dela jadranske obale, kao i u pridobijanju crnogorskih političara, a sa time i crnogorskih teritorija. Imao je

i zamisli koje mu nisu uspele, kao što je, na primer, pripajanje severne Albanije. Sa druge strane, Milenko Vesnić, šef pariske delegacije, u velikoj meri je ostvario ciljeve zacrtane Niškom deklaracijom iz 1914. godine. U pogledu Rumunije, cilj je bio pravično razgraničenje, što je u najvećoj meri i postignuto. Tokom mirovnih pregovora, kada je bila reč o južnoslovenskim pitanjima, najviše se raspravljalo o italijansko-južnoslovenskom sporu oko Dalmacije, gde je na kraju rođen kompromis koji je išao u korist Italije. Takođe, doneta su velikosilaška rešenja u Sen Žermenu, Neju i Trijanonu, što je značilo da su Italija i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca pitanje Dalmacije rešile kroz dvostrane pregovore, i to na osnovu zamisli Đolitija (Giovanni Giolitti) i Sforce (Carlo Sforza), a ne prema Vilsonovom planu. Na kraju, prema Segeu, oko 700 hiljada Južnih Slovena ostalo je na italijanskim teritorijama.

Što se tiče Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, njeno iznenadno proglašenje 1. decembra 1918. godine u velikoj meri je odredilo dalju sudbinu ovog pitanja; u centralizovanoj južnoslovenskoj državi na kraju su se ostvarila načela Siton-Votsona, izuzev same činjenice da on u tom trenutku nije podržao čin samog proglašenja. Na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1919. godine postojanje južnoslovenske države već je prihvaćeno kao svršena činjenica, zajedno sa prisajedinjenjem Crne Gore. Time je uloga britanskih intelektualaca bila završena. Postojanje Južnoslovenske država je bila realnost.

Na kraju svoje knjige, autor objavljuje analizu bogatu argumentima i podacima o južnoslovenskoj ideji ujedinjenja. On ističe da engleski i škotski pobornici južnoslovenskog jedinstva ipak nisu dovoljno poznavali južnoslovensko pitanje, zbog čega ostvareni plan nije ispaao savršen. Pored idealističke posvećenosti dvojice intelektualaca, u ovoj zemlji su postojale i duboke suprotnosti, a pre svega se nisu mogle uskladiti srpske i hrvatske zamisli. Sege upravo sa tim dovodi u vezu i kasniji raspad ove države.

Dakle, politika se pokazala daleko složenijom od jasnog koncepta dvojice intelektualaca. Štaviše, nakon 20 godina južnoslovenska država je već pokazivala jasne znake nestabilnosti. Trajno primirje nije nastupilo, pa se u Drugom svetskom ratu zemlja raspala, a rasparčali su je susedi i tadašnje velike sile. Zamisli ove dvojice intelektualaca, koji su u svom dobu važili za vrhunske umove, nisu donele mir stanovnicima Jugoslavije. Tako se na kraju 20. veka došlo do situacije u kojoj su južnoslovenski narodi zaratili jedni protiv drugih, a pitanja Bosne i Kosova i danas izazivaju snažne emocije i napetosti.

Vrednost ove knjige leži u tome što na mađarskom i srpskom jeziku do sada nije objavljeno jedno ovakvo sintetičko delo koje bi se bavilo ovim speci-

fičnim aspektom nastanka južnoslovenske države, ali danas je i ova knjiga dostupna, pa se i publika u Mađarskoj, odnosno čitaoci na mađarskom jeziku, mogu upoznati sa ovom tematikom. Povrh toga, to mogu učiniti kroz rad koji odlikuje obilje historiografskih podataka i izuzetna preciznost u pisanju. Knjiga, uz to, nudi i jednu paralelnu naraciju pored dosadašnjih, a njihovim uporednim čitanjem pred nama se ukazuje znatno šira slika o Prvom svetskom ratu, balkanskom frontu i samom rađanju države Južnih Slovena.

Ova knjiga ima i pouke koje prevazilaze same ove okvire, jer u apsolutnom smislu doprinosi razumevanju komadanja Austrougarske i preduslova koji su do toga doveli. Iz nje postaje jasno da se raspad istorijske Mađarske nije desio u naletu trenutnog hira za pregovaračkim stolovima u okolini Pariza, već je on bio rezultat sistematski građene intelektualne i medijske kampanje koja je trajala dugi niz godina, pa i decenija, i koja je iz korena preoblikovala način razmišljanja pobedničkih velikih sila. Knjigu Patrika Segea (Patrik Szeghő) vredelo bi da pročita svako ko želi da razume sumrak dualizma, put koji je vodio do Trijanona ili pak današnje geopolitičke igre. Knjiga je jasna, logična, oslobođena suvišnih ukrasa, a njen autor na osnovu istorijskih izvora ispisuje jednu novu naraciju, zbog čega ovo delo svakako vredi pročitati i istraživačima ove epohe.

Osim toga, saznajemo i pojedinosti o ovom srbofilskom dvojcu. Sege detaljno prikazuje rad koji su razvila ova dva ključna čoveka južnoslovenskog lobija, kao i to kako su postali strastveni pobornici južnoslovenske države. Međutim, to je ujedno i istorijski kontekst u kojem se promenio sam pravac britanske spoljne politike. Veoma snažna tvrdnja ove knjige jeste da Velika Britanija prvobitno nije želela uništenje Monarhije. Ona detaljno dokumentuje kako se britanska spoljnopolitička doktrina tokom rata postepeno približavala ovom rešenju. Jer, kao što znamo – od lorda Palmerstona (Lord Palmerston) – Velika Britanija nema večite prijatelje, već samo večite interese. Nju je zanimala isključivo ravnoteža snaga, odnosno „Balance of Power”. London je sve do kraja 1917. i početka 1918. godine želeo da sklopi separatan mir sa Austrougarskom (vidi, na primer, aferu Sikstus, Sixtus-affér). Knjiga dokazuje: kako su istrajan rad ovog lobija, promena međunarodne situacije (izlazak Rusije iz rata, ulazak SAD) i fatalna vezanost Monarhije za Nemačku doveli do toga da je britanska vlada do proleća 1918. godine konačno prihvatila program ovog lobija i donela odluku o komadanju Monarhije. Jedna slična, otrežnjujuća knjiga bila bi preko potrebna i u pogledu francuskih interesa.

Rihard Morvai Rac

UDC: 94(497.1)(049.32)

Međupštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica

Zaštitari – od malih nogu!

Neda Džamić, Nela Tonković, *Moja omiljena ulica – Korzo u Subotici*, Međupštinski zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica, Subotica 2025, 32 str.

„Rim nije izgrađen za jedan dan, ali je mogao nestati u jednom danu“ – ova poznata misao možda najbolje oslikava značaj zaštite graditeljskog nasleđa. Međutim, očuvanje kulturnih dobara ne podrazumeva samo njihovu stručnu konzervaciju i restauraciju. Jednako važan zadatak jeste približiti ih zajednici, učiniti ih razumljivim i zanimljivim, naročito najmlađim generacijama koje će jednog dana preuzeti odgovornost za njihovo očuvanje. Upravo zbog toga spoj stručnog znanja, pedagoškog pristupa i sposobnosti pripovedanja predstavlja jedan od najvećih izazova u oblasti zaštite kulturnog nasleđa. Tim izazovom uspešno su odgovorile istoričarke umetnosti Neda Džamić, savetnica Međupštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Subotica i Nela Tonković, kustoskinja Savremene galerije Subotica, autorke publikacije *Moja omiljena ulica – Korzo u Subotici*, objavljene u izdanju Međupštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Subotica, 2025. godine. Pomenuta godina ne predstavlja samo jednu u nizu kalendarskih godina, već i jubilej, tačnije 45 godina postojanja Međupštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Subotica. Iako je knjiga prvenstveno namenjena deci, ona predstavlja zanimljivo i sadržajno štivo i za odrasle čitaoce. Kroz pažljivo osmišljenu priču autorke vode čitaoca u svojevršno putovanje kroz istoriju Subotice, otkrivajući razvoj njenog najpoznatijeg gradskog prostora, ulice Korzoa.

Glavni junaci, Ana i Mirko, postaju vodiči kroz ulicu koja vekovima predstavlja srce društvenog, kulturnog i privrednog života grada. Na samom početku upoznaju nas sa istorijom Korzoa, njegovim nastankom i razvojem, podsećajući na ključne događaje koji su oblikovali njegov izgled. Od nekadašnje Rogine bare, preko dolaska železnice u Suboticu 1869. godine, sve do uklanjanja tramvaja koji je saobraćao gradom sve do 1974. godine, time dajući kratak pregled urbanističkog razvoja grada, koji i najmlađi mogu da razumeju.

Priča prirodno započinje kod najprepoznatljivijeg simbola grada, Gradske kuće. Impozantno zdanje visoko 76 metara, delo arhitekata Komora Marcela i Jakaba Dežea, predstavlja jedno od najznačajnijih ostvarenja mađarske secesije i nezaobilaznu tačku svake šetnje kroz Suboticu. Kroz zanimljive detalje i ilustracije autorke uspevaju da deci približe ne samo arhitektonske karakteristike građevine već i njen

značaj u svakodnevnom životu grada, a pre svega i određene zanimljivosti. Šetnja se potom nastavlja do najamne palate Milivoja Nićina, jednog od najlepših primera moderne arhitekture u Subotici, čiju fasadu krase poznata skulptura vajara Mihalja Kare. Slede Narodno pozorište, delo Jana Škultetija iz sredine XIX veka, kao i nekadašnji hotel *Zlatno jagnje*, čija istorija obuhvata više građevinskih faza od prvobitne izgradnje 1857. godine, preko rekonstrukcije Geze Kocke, do secesijske preobrazbe koju je početkom XX veka projektovao Titus Mačković. Posebna vrednost knjige ogleda se u tome što se ne zadržava samo na arhitekturi objekata, već otkriva i društvene priče koje su se odvijale iza njihovih zidova.

Jedna od važnih tema publikacije jesu subotičke najamne palate, karakterističan element urbanog razvoja grada krajem XIX i početkom XX veka. Kroz primere palate Alojzija Poljakovića, Jovana Dimitrijevića, Samka Manojlovića i Đure Manojlovića, deca upoznaju način života tadašnjeg građanskog društva, razvoj trgovine i stanovanja, ali i značaj arhitekata poput Titusa Mačkovića, Geze Kocke, Komora Marcela i Jakaba Dežea.

Posebnu pažnju privlače priče o hotelu *Nacional*, čiju je fasadu 1905. godine preoblikovao Ferenc Rajhl, zatim o Prokešovoj palati, jedinoj dvosprat-

noj najamnoj palati na Korzou, kao i o Crvenoj kući Mate Vojnića, jednoj od najprepoznatljivijih građevina Subotice. Autorke čitaoce upoznaju i sa simbolikom dekorativnih elemenata na fasadama – zmajevima, vitezovima, školjkama, vevericama, košnicama i motivima žita – objašnjavajući njihovo značenje i mesto u različitim umetničkim stilovima.

Knjiga ne predstavlja samo pregled arhitektonskih spomenika, već i svojevrsnu istoriju svakodnevnog života. Stare razglednice Korzoa (nekadašnje Košutove ulice) otkrivaju nekadašnji izgled Korzoa, način odevanja, društvene običaje i atmosferu grada iz prošlog, XX veka. Na taj način mladi čitaoci stiču predstavu da istoriju ne čine isključivo važni događaji i znamenite ličnosti, već i svakodnevnica običnih građana. Putovanje se završava kod Sokolskog doma, reprezentativnog objekta podignutog tridesetih godina XX veka, čime autorke zaokružuju priču o jednoj ulici koja u sebi objedinjuje gotovo čitavu istoriju modernog razvoja Subotice.

Publikacija *Moja omiljena ulica – Korzo u Subotici* predstavlja izuzetno uspešan primer popularizacije kulturnog nasleđa. Jednostavnim jezikom,

bogatim ilustracijama Larise Ivanković i pažljivo odabranim istorijskim činjenicama autorke su uspele da stvore delo koje podjednako obrazuje i zabavlja. Knjiga pokazuje da zaštita kulturnog nasleđa ne počinje u konzervatorskim radionicama, već u upoznavanju i razumevanju vrednosti prostora u kojem živimo.

Subotica je grad kontinuiteta, grad slojevite istorije i izuzetnog arhitektonskog bogatstva. Takvo nasleđe nije dovoljno samo sačuvati, potrebno ga je neprestano predstavljati novim generacijama. Na stručnjacima ostaje odgovornost da i u budućnosti istražuju, dokumentuju, štite i široj javnosti predstavljaju arhitektonsko nasleđe, jer se jedino njegovim upoznavanjem može razviti svest o njegovoj vrednosti i značaju za buduće generacije. Upravo zato ova publikacija ima daleko širi značaj od dečje knjige. Ona predstavlja doprinos razvoju svesti o kulturnom nasleđu i potvrđuje da se ljubav prema gradu i njegovoj istoriji najbolje gradi kroz znanje, priču i radoznalost. Prosto rečeno, pomaže nam kako da vaspitamo decu da postanu zaštitari svoga grada – već od malih nogu!

Аутори у овом броју

Бореновић, Дијана, мастер филолог, виши архивиста, Историјски архив Суботица

Васић, Јасна, независни истраживач

Јакшић, Дејан, магистар историјских наука, архивски саветник, Архив Војводине, Нови Сад

Кубичковић, Акош, мастер историчар, кустос, Градски музеј Суботица

Либман, прим. др Емил, специјалиста интерне медицине, субспецијалиста гастроентерологије, Научно друштво за историју здравствене културе Војводине, Суботица

Либман, др Зорица, специјалиста педијатрије, субспецијалиста неонатологије, Научно друштво за историју здравствене културе Војводине, Суботица

Љубљанац, Светлана, архивски саветник, Архив Војводине, Нови Сад

Мачковић, Стеван, историчар, архивски саветник, директор Историјског архива Суботица

Месарош, Phd Золтан, историчар, виши архивиста, Историјски архив Суботица

Морваи Рац, Рихард, мастер историчар, конзерватор, Међуопштински завод за заштиту споменика културе Суботица

Мркић, Дејан, архивски помоћник I врсте, Историјски архив Суботица

Њагул, Смиљан, новинар, независни истраживач

Петковић, Тамара, дипломирани економиста, архивиста, Историјски архив Суботица

Радочић, Сандра, виши архивиста, Архив Војводине, Нови Сад

Сегединчев, Татјана, историчар, архивски саветник, Историјски архив Суботица

Славић, мр Карло, магистар пољопривредних наука, независни истраживач

Упутство сарадницима

Прилози за часопис *Ex Pannonia* достављају се на адресу redakcija@suarhiv.co.rs до 30. јуна за број који ће бити објављен у текућој години.

Радови се прилажу као е-mail прилог (Attachment).

Рад може бити на српском језику писан ћириличним писмом, мађарском или хрватском језику.

Структура радова за рубрике Студије, Архивистика, Из архивске грађе је следећа:

- име и презиме аутора;
- установа у којој ради;
- Наслов рада;
- Сажетак (50–100 речи);
- Кључне речи (3–10);
- текст (напомене се у тексту наводе преко *Footnote* у непрекидном низу од 1);
- Извори и литература;
- Резиме (200–400 речи);
- Наслова рада, Кључне речи и Резиме на енглеском језику.

За радове у осталим рубрикама Сажетак, Кључне речи и Резиме нису неопходни, док су остали елементи чланка обавезни.

Форма текста:

- текст MS Word;
- стил Normal;
- фонт *Times New Roman*, 16pt наслов, 14pt поднаслови, 12pt основни текст, 10pt напомене;
- проред *Single*,
- напомене преко *Footnote* у непрекидном низу од 1.

Илустрације које се прилажу уз рад морају бити адекватно скениране (довољно велике резолуције и јасно читљивог текста, уколико га има). Све илустрација морају бити означене бројем, морају имати легенду написану у посебном MS Word документу и назначено место унутар текста где ће се наћи, ако је њихов редослед од значаја.

УДК:
Библиотека Матице српске

Прелом и припрема за штампу:
Бојан Самарџија

Штампа:
Grafoprodukt d.o.o., Суботица

Тираж:
250 примерака

Слике на корицама:
Карло де Негри, Зграда друштвенополитичких организација, акварел

У финансирању овог броја часописа учествовао је Град Суботица

CIP - Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25 (497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Zolna Matijević, - 1996, Br. 1. - Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-.; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

